

5

КИЇВ-1975

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- СРСР — захисник миру, свободи і безпеки народів
- Формування єдиного народногосподарського комплексу СРСР
- Дослідження історії Української РСР періоду розвинутого соціалізму (1959—1975 рр.)
- В. І. Ленін про перших російських революціонерів

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 5 (170)

ТРАВЕНЬ
1975

РІК ВИДАННЯ
ВІСІМНАДЦЯТИЙ
Журнал заснований
у липні 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

ЗМІСТ

СТАТТІ

- А. Д. Скаба — СРСР — захисник миру, свободи і безпеки народів 3
П. П. Гудзенко, С. В. Кульчицький — Формування єдиного народно-господарського комплексу СРСР 12

До створення багатотомної «Історії Української РСР»

- А. В. Санцевич — Дослідження історії Української РСР періоду розвинутого соціалізму (1959—1975 рр.) 23

До 150-річчя повстання декабристів

- М. П. Савичев — В. І. Ленін про перших російських революціонерів 35

ПОВІДОМЛЕННЯ

30-річчя перемоги Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.

- М. Ф. Хорошайлов — Комуністична партія на чолі відбудови народного господарства Радянської України 43
Г. М. Єзикян — Братерська допомога залізничників Закавказзя Українській РСР (1943—1945 рр.) 49
Д. П. Григорович — Велич перемоги і безсилля фальсифікаторів 52

З історії інтернаціональних зв'язків

- В. В. Іваненко (Дніпропетровськ) — Діяльність організацій МОДР Української РСР по інтернаціональному вихованню трудящих (1933—1937 рр.) 61
В. О. Нерод — Солідарність трудящих УРСР з політичними в'язнями капіталістичної Польщі (1929—1933 рр.) 70

* * *

- П. О. Сорока — Діяльність партійних організацій по добору, розстановці та вихованню спеціалістів сільського господарства (1966—1970 рр.) 76
В. М. Косташ (Чернівці) — Патріотичне й інтернаціональне виховання молоді республіки (1959—1970 рр.) 84

ЗАМІТКИ

- В. О. Артеменко (Харків), В. Й. Проценко (с. Розівка Куйбишевського р-ну Запорізької обл.) — З історії розвитку радіомовлення на Україні 93
Ф. С. Яценюк (Чернівці) — Роль преси у патріотичному та інтернаціональному вихованні трудящих західних областей УРСР (1944—1950 рр.) 97

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

- Л. А. Христенко (Полтава) — Роль курсу наукового комунізму в підготовці вчителя історії та суспільствознавства 103

ВИДАВНИЦТВО «НАУКОВА ДУМКА», КИЇВ

ОХОРОНА І ВИКОРИСТАННЯ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

О. П. Силин — Визначна архітектурна пам'ятка Києва 107

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

Б. С. Абаліхін (*Волгоград*) — Зарубіжна громадськість про вирішальну роль Радянського Союзу в розгромі гітлерівської Німеччини 114

НАШ КАЛЕНДАР

А. А. Соловйова — 70-річчя газети «Пролетарий» 121

В. Т. Фещенко (*Умань*) — Діяч ленінського гарту (До 90-річчя з дня народження М. В. Криленка) 124

Т. Б. Слюдикова — 90-річчя з дня народження Б. П. Жаданівського 125

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. К. Бойченко (*Харків*), І. Л. Шерман (*Харків*) — Місцеві Ради депутатів трудящих у період розвинутого соціалізму 130

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

П. Л. Варгатюк (*Кривий Ріг*), А. В. Дольчук (*Кривий Ріг*) — В. И. Полу-рез. Деятельность КПСС по повышению эффективности промышленного производства в условиях развитого социализма (На материалах Украинской ССР) 135

П. К. Стоян, М. В. Різницька (*Дніпропетровськ*) — Г. М. Шарлай. Борьба рабочего класса Украины за создания новой технической базы социалистического землеробства (1927—1932 гг.) 136

П. В. Михайлина (*Чернівці*), О. С. Романенко (*Чернівці*) — В. М. Курило. Влияние Великой Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху на Буковині 138

І. І. Ніколаєнко — І. Коломійченко. Кирило Васильович Сухомлин 140

М. В. Костюченко — М. В. Знаменская. Дружба миллионов 141

В. І. Худанч (*Ужгород*), Х. М. Олексик (*Ужгород*) — С. Ю. Прунція, О. Б. Хланца. Борьба за победу пролетарского интернационализма в чехословацком рабочем русе. 1918—1938 гг. 142

~

Українська РСР у Великій Вітчизняній війні. Показник літератури за 1970—1974 рр. (*Закінчення*) 144

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Нагородження учасників створення 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР» 152

В. М. Шейко (*Харків*) — Всесоюзна конференція істориків культури 155

О. П. Кріль (*Львів*) — Наукова конференція у Львові 157

Теми кандидатських дисертацій і монографій, затверджені Президією Республіканської ради по координації науково-дослідної роботи в галузі історії КПРС і партійного будівництва 157

Нові книги 160

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

П. М. Калениченко (головний редактор), Ю. В. Бабко, В. К. Василенко, М. Р. Доній, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. П. Кожукало, М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун.

Відповідальний секретар В. І. Кузнецов

Адреса редакції: 252001, Київ, 1, вул. Кірова, 4.

Статті

А. Д. СКАБА

СРСР — ЗАХИСНИК МИРУ, СВОБОДИ
І БЕЗПЕКИ НАРОДІВ

Комуністична партія Радянського Союзу, весь радянський народ свято зберігають і розвивають ленінські традиції зовнішньої політики нашої держави. Радянський Союз по своїй природі є миролюбною країною. Це впливає з самого характеру соціалістичного ладу. Матеріали XXIV з'їзду, документи партії, вся її практична діяльність свідчать про величезний вклад, який вносять у розв'язання питань міжнародного життя КПРС, її Центральний Комітет, Політбюро ЦК і особисто Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев. У Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їзду партії підкреслювалося, що нашою метою є боротьба за те, «щоб світова система соціалізму була дружною сім'єю народів, які разом будують і захищають нове суспільство, взаємно збагачують один одного досвідом і знаннями...»¹.

Агресивні імперіалістичні сили виступають проти миролюбної політики країн соціалізму. Однак вони змушені враховувати зміни, що відбулися на міжнародній арені, в першу чергу появу світової соціалістичної системи, розгортання комуністичного і робітничого руху, національно-визвольної боротьби і приходять до висновку про необхідність мирного співіснування держав з різним суспільним ладом. Агресори поступово переконаються в тому, що спроби силою придушити соціалістичну систему приречені на провал, а розв'язання ракетно-ядерної війни є реальною загрозою, насамперед, їх самим. Боячись переростання класової боротьби в масовий революційний рух, буржуазія використовує більш замасковані форми експлуатації і гноблення трудящих. Однак це не врятує імперіалістів. Загальна криза капіталізму продовжує поглиблюватися.

Політиці війни соціалістичні країни протиставляють активну наступальну політику миру, яка була висунута і обґрунтована ще на зорі Радянської влади В. І. Леніним. Послідовний, реалістичний зовнішньополітичний ленінський курс КПРС і Радянської держави викладено в розробленій XXIV з'їздом Програмі миру, де визначено головні напрями боротьби за мир і безпеку народів.

Трудящі УРСР, як і весь радянський народ, неодноразово доводили, що вони гаряче підтримують внутрішню і зовнішню політику партії та уряду, докладають усіх зусиль для зміцнення єдності і братерства країн соціалістичної співдружності. Це можна простежити на прикла-

¹ Л. І. Брежнев. Звітна доповідь Центрального Комітету КПРС XXIV з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1971, стор. 25.

дах активної участі республіки в діяльності Організації Об'єднаних Націй, в розробці і виконанні Комплексної програми країн — членів Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), а також діяльності громадських організацій, покликаних здійснювати зовнішні культурні зв'язки.

У документах КПРС неодноразово підкреслювалося, що важливим напрямом зовнішньої політики Радянського Союзу є боротьба за дальше зміцнення світової системи соціалізму, за розвиток співробітництва братніх партій і країн. Успіхи в цій галузі залежать, насамперед, від економічної, політичної і оборонної могутності Радянського Союзу, всіх країн соціалістичної співдружності.

Особливо важливе значення має координація зовнішньої політики урядів соціалістичних країн. У Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їзду партії, зокрема, сказано, що «головним центром координації зовнішньополітичної діяльності братніх країн була і є Організація Варшавського Договору»². Країни Варшавського Договору ведуть наполегливу боротьбу за зміцнення миру в Європі і в усьому світі. В умовах гострої боротьби двох світів — соціалізму й капіталізму — багатостороннє політичне співробітництво комуністичних партій братніх країн набуває особливої ваги.

Важливим свідченням дружби народів, їх інтернаціональної єдності є дальше поглиблення і удосконалення співробітництва та розвиток соціалістичної економічної інтеграції країн — членів Ради Економічної Взаємодопомоги. Відтоді, як у січні 1949 р. виникла РЕВ, досвід, якого набули країни — її члени по спеціалізації і кооперуванню виробництва, координації планів розвитку народного господарства, успіхи в усіх галузях соціально-політичного і економічного будівництва вказали на необхідність розробки нових форм економічної інтеграції, що знайшло свій конкретний вияв у Комплексній програмі, створеній колективними зусиллями всіх держав — членів РЕВ.

У квітні 1969 р. на XXIII спеціальній сесії країн — членів РЕВ у Москві керівники комуністичних і робітничих партій і глави урядів визначили принципові напрями дальшого поглиблення й удосконалення співробітництва й розвитку соціалістичної економічної інтеграції країн — членів РЕВ відповідно до конкретних історичних умов будівництва соціалізму і комунізму³. На XXV сесії РЕВ, яка проходила 27—29 липня 1971 р. в Бухаресті, було прийнято Комплексну програму дальшого поглиблення і удосконалення співробітництва й розвитку соціалістичної економічної інтеграції країн — членів РЕВ, розраховану на 15—20 років⁴. На сесії відзначалося, що за минулі 20 років (1950—1970) промислове виробництво в країнах — членах РЕВ зросло в 6,8 раза, тоді як у розвинутих капіталістичних країнах — лише в 2,8 раза. Це свідчило про величезні можливості, закладені в соціалістичному суспільному ладі, в міжнародному соціалістичному розподілі праці. В комюніке з приводу сесії зазначалося, що «в основу всієї роботи РЕВ покладено принципи соціалістичного інтернаціоналізму, поважання державного суверенітету, незалежності і національних інтересів, невтручання у внутрішні справи країн, повної рівноправності і добровільності, взаємної вигоди і товариської взаємодопомоги»⁵. Політбюро ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР розглянули звіт радянської делегації про під-

² Там же, стор. 13.

³ «Правда», 31 липня 1971 р.

⁴ Там же.

⁵ Внешняя политика Советского Союза. 1971 г., М., 1972, стор. 84; «Радянська Україна», 31 липня 1971 р.

сумки XXV сесії РЕВ і підкреслили, що вони вважають Комплексну програму документом великого політичного значення⁶.

Здійснення Комплексної програми буде серйозним ударом по імперіалізму, який намагається підірвати могутність країн соціалістичної співдружності. Виконання її ще більше зміцнить позиції соціалізму, доведе його переваги перед капіталізмом у всіх галузях соціально-політичного життя, посилить обороноздатність країн — членів РЕВ, додасть нових сил всьому антиімперіалістичному фронту.

У липні 1972 р. на XXVI сесії РЕВ у Москві обговорювалося питання про хід здійснення Комплексної програми. Сесія відзначила, що вже перші кроки по її реалізації підтверджують перевагу і дальший розвиток соціалістичних міжнародних відносин, які поєднують національні та інтернаціональні інтереси братніх країн. Економіка країн — членів РЕВ продовжувала розвиватися високими темпами. В 1971 р. промислове виробництво зросло на 7,8%, в той час як у розвинутих капіталістичних країн — менш ніж на 1%⁷. Сесія прийняла рішення щодо координації народногосподарських планів на наступну п'ятирічку (1976—1980 рр.) з урахуванням перспектив розвитку — до 1990 р.

Схвальні відгуки преси соціалістичних країн про роботу і рішення XXVI сесії РЕВ свідчили про єдність її учасників. Болгарська газета «Работническо дело» писала, що підсумки XXVI сесії особливо показові, вони свідчать про успішні кроки Комплексної програми. Польська «Трибуна люду» підкреслювала, що економічна інтеграція соціалістичних країн справлятиме позитивний вплив на розвиток економічного і політичного співробітництва в Європі і у всьому світі.

Важлива роль у виконанні Комплексної програми належить Радянському Союзу. Відповідно до директив XXIV з'їзду партії обсяг зовнішньоторгового обороту країни в дев'ятій п'ятирічці передбачалося збільшити на 33—35%, тобто з 22 млрд. крб. (1970 р.) довести до 30 млрд. крб. (1975 р.)⁸. Але вже в 1974 р. загальний обсяг зовнішньої торгівлі в СРСР досяг рівня, передбаченого п'ятирічним планом. 60% його (18 млрд. крб.) припадало на соціалістичні країни. Економіка УРСР нерозривно пов'язана з народним господарством усієї країни. Понад 1100 підприємств республіки беруть участь в експортних поставках СРСР. У 1974 р. УРСР надсилала свою продукцію в 99 країн, у тому числі в 12 соціалістичних, 22 — промислово розвинуті і в 65 — ті, що розвиваються. Питома вага соціалістичних країн в торгівлі УРСР становить 80%, в тому числі на країни РЕВ припадає 79%. В експорті УРСР збільшилася частка готових промислових виробів (машин і обладнання), яка зросла з 16% (1967 р.) до 26,5% (1974 р.). Республіка вивозить чавун, залізну і марганцеву руди, природний газ, металорізальні верстати, електродвигуни, трактори, автомобілі, тепловози, а ввозить — обладнання для легкої, харчової, лісової, деревообробної, хімічної, медичної й поліграфічної промисловості, судна і суднове обладнання, прилади, тролейбуси, автобуси тощо.

СРСР, а в його складі і УРСР, беруть активну участь у будівництві, реконструкції й розширенні підприємств у соціалістичних країнах. 1800 промислових об'єктів допомагають споруджувати радянські спеціалісти в братніх країнах, понад 1200 з них уже стали до ладу. Трудящі УРСР беруть участь у будівництві 269 підприємств і об'єктів⁹. Співробітництво має різнобічний характер: поставки обладнання, матеріалів,

⁶ Внєшня політика Советского Союза. 1971 г., стор. 97.

⁷ «Правда», 13 липня 1972 р.

⁸ За матеріалами поточного архіву Держплану УРСР.

⁹ «Правда України», 16 грудня 1973 р.

відрядження спеціалістів. Республіка допомагає у створенні міцної енергетичної бази соціалістичних країн. При технічному сприянні СРСР і за участю УРСР у цих країнах побудовано 130 електростанцій загальною потужністю 18 млн. квт. Так, у Болгарії введено в дію теплові електростанції «Марица-Восток II» і «Варна», в Румунії — «Борзешть», «Лудуш», «Галац», «Бухарест-Юг», в НДР — гідроелектростанцію «Тирбах» та атомну станцію «Райнсберг».

Поширеними формами співробітництва є взаємні відрядження вчених і спеціалістів. За 4 роки дев'ятої п'ятирічки з УРСР в зарубіжні країни виїздило понад 6 тис. учених і спеціалістів, а в республіці побувало майже 25 тис. працівників із соціалістичних країн. Понад 40 міністерств і відомств республіки мають регулярні зв'язки з країнами — членами РЕВ. Вчені Академії наук УРСР разом з ученими країн — членів РЕВ розробляють проблеми в галузі електрозварювання, автоматичного управління, математичних обчислювальних машин, застосування штучних алмазів тощо.

Учасники РЕВ памагаються якнайповніше використати можливості соціалістичного поділу праці. Важливе значення має поглиблення спеціалізації й кооперування виробництва, узгодження народногосподарських планів. Так, Угорщина спеціалізується на машинобудуванні для харчової промисловості, приладобудуванні, транспортному машинобудуванні. Виробництво нафтодобувного обладнання сконцентровано в Румунії і в СРСР, в тому числі на Україні. Потужні вантажні автомобілі випускають СРСР і Чехословаччина. ЧССР спеціалізується також на виробництві верстатів, електромоторів, металургійного обладнання; НДР — на верстаті і приладобудуванні, суднобудуванні, хімічній, поліграфічній і електротехнічній промисловості; Болгарія — на виробництві транспортних засобів, обладнання для харчової промисловості і зрошувального землеробства; Польща — на виробництві легкових автомобілів, суден, вагонів. Спільними зусиллями НРБ, УНР, НДР, ПНР, СРР і СРСР споруджують Усть-Ілімський целюлозно-паперовий та Кіємбаївський азбестово-збагачувальний комбінати. Продукція цих гігантів надходитиме до соціалістичних країн, які беруть участь у їх будівництві.

Країни — члени РЕВ прийняли рішення про спільне освоєння газоносних родовищ в районі Оренбурга і будівництво магістрального газопроводу, по якому природний газ піде з Уралу до братніх країн. Розробляється проєкт об'єднання енергосистеми «Мир» з Європейською єдиною енергосистемою Радянського Союзу¹⁰.

Різнманітною є участь УРСР у співробітництві Радянського Союзу з країнами соціалістичної співдружності. Необхідність розв'язання ряду питань безпосередньо на місцях викликала потребу відкрити в республіці генеральні консульства і консульства соціалістичних країн. Так, у Києві працюють генеральні консульства Польської Народної Республіки, Чехословацької Соціалістичної Республіки, Соціалістичної Республіки Румунії, Німецької Демократичної Республіки, Народної Республіки Болгарії, Угорської Народної Республіки, Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії, а в Одесі — консульства Народної Республіки Болгарії, Республіки Куба та Індії.

У зміцненні соціалістичної співдружності важливе значення мають особисті контакти керівників комуністичних і робітничих партій та урядів братніх країн. Протягом 1971—1974 рр. в Криму відбувся ряд зустрічей керівних партійних і державних діячів Болгарії, Угорщини,

¹⁰ «Неделя», 28 січня 1974 р.

НДР, Монголії, Польщі, Радянського Союзу і Чехословаччини, учасники яких обмінювалися думками з проблем зовнішньої політики, що становлять взаємний інтерес, а також інформацією про хід соціалістичного і комуністичного будівництва і підтвердили глибоку дієвість миролюбної зовнішньої політики соціалістичних країн¹¹.

Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев у вересні 1971 р. відвідав з дружнім візитом Югославію, Угорщину та Болгарію, а в жовтні — НДР. Під час зустрічей на найвищому рівні обговорювалися актуальні проблеми міжнародного становища, зокрема, питання європейської безпеки¹².

Зміцненню співробітництва з неєвропейськими соціалістичними країнами сприяли дружні візити радянських партійно-урядових делегацій у жовтні 1971 р. на Кубу і в Демократичну Республіку В'єтнам¹³.

У 1972 р. Радянський Союз відвідали перший секретар ЦК СЕПН Еріх Хонеккер, президент Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії Йосип Броз Тіто, перший секретар Центрального Комітету Комуністичної партії Куби Фідель Кастро Рус.

Про дружбу братніх партій і народів країн соціалізму свідчить офіційний дружній візит на Кубу в січні — лютому 1974 р. Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнева, членів Політбюро ЦК КПРС В. В. Щербицького та А. А. Громико, кандидата у члени Політбюро ЦК КПРС Г. В. Романова і секретаря ЦК КПРС К. Ф. Катушева. «Це була справді незабутня демонстрація високих почуттів поваги і любові кубинського народу до нашої великої Батьківщини, до ленінської партії, до радянського народу»¹⁴, — відзначав Л. І. Брежнев 15 березня 1974 р., виступаючи на урочистому засіданні в Алма-Аті, присвяченому 20-річчю освоєння цілини.

Мета зовнішньої політики нашої держави полягає також і в тому, щоб «підтримувати національно-визвольний рух і здійснювати всебічне співробітництво з молодими державами, що розвиваються»¹⁵. Важливими проблемами того часу, які привернули до себе увагу радянського народу і прогресивної громадськості всього світу, були події в Індокитаї і на Близькому Сході. XXIV з'їзд КПРС прийняв два документи з цих питань: звернення «Свободу і мир народам Індокитаю!» та заяву «За справедливий і міцний мир на Близькому Сході». Трудящі України, як і весь радянський народ, завжди виступали і виступають за підтримку національно-визвольного руху. Український республіканський комітет захисту миру брав активну участь в роботі Будапештської сесії Всесвітньої Ради Миру (травень 1971 р.). Від імені громадськості УРСР Комітет виступив на підтримку народів В'єтнаму, Лаосу і Камбоджі, проти агресії імперіалізму США в Індокитаї, за мирне врегулювання близькосхідного питання. Протягом 1972 р. Український республіканський комітет захисту миру опублікував у пресі заяви: «Мир і безпеку в'єтнамському народові!», «Покласти край агресії!», «Руки геть від В'єтнаму!» та ін. Підтримуючи генеральний курс зовнішньої політики ЦК КПРС, трудящі УРСР взяли активну участь у міжнародних кампаніях солідарності з народами Індокитаю: тижні солідарності з в'єтнамським народом та місячнику радянсько-в'єтнамської дружби.

¹¹ Внешняя политика Советского Союза. 1971 г., стор. 90; Внешняя политика Советского Союза. 1972 г., М., 1973, стор. 122.

¹² Внешняя политика Советского Союза. 1971 г., стор. 123, 124, 183.

¹³ Там же, стор. 135, 179.

¹⁴ «Радянська Україна», 16 березня 1974 р.

¹⁵ Л. І. Брежнев. Звітна доповідь Центрального Комітету КПРС XXIV з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу, стор. 9.

Всебічне співробітництво СРСР з молодими країнами, що розвиваються, здійснюється, насамперед, через економічні зв'язки. Радянський Союз бере участь у будівництві промислових об'єктів у 45 країнах, що розвиваються. Зокрема, УРСР допомагає споруджувати 190 промислових об'єктів¹⁶. Це — підприємства чорної і кольорової металургії, нафтової та хімічної промисловості. За станом на 1 січня 1973 р., УРСР допомагала споруджувати в Алжирі 28 промислових об'єктів, Афганістані — 14, Гвінеї — 12, Індії — 34, Ірані — 31, Єгипті — 21, Сирії — 7, Туреччині — 6, Шрі Ланка — 6, Сомалі — 5, Судані — 5, Малі — 6. Ця допомога має різнобічний характер: постачання комплектного обладнання, матеріалів, відрядження спеціалістів. У свою чергу, УРСР одержує з Алжиру, Індії, АРЕ, Сирії, Ірану, Іраку, Судану бавовну-волокно, джут, сизаль, вовну, шкіру, кофе, какао, чай, цитрусові. Останнім часом тісні зв'язки склалися з Індією, про що свідчить візит Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва до цієї країни (листопад 1973 р.). Важливе значення у зміцненні дружніх відносин між СРСР та Індією і здійсненні Програми миру має підписання спільної радянсько-індійської декларації.

Для взаєморозуміння між державами і зміцнення миру між народами велике значення має налагодження торгово-економічних відносин між СРСР та розвинутими капіталістичними країнами. Економічні зв'язки встановлюються на компенсаційній основі. Суть їх полягає в тому, що СРСР одержує іноземні кредити, в рахунок яких купує обладнання, машини, матеріали, ліцензії, патенти, будує нові підприємства, а позички поступово компенсує поставками сировини чи готової промислової продукції. Це взаємовигідно. Таку угоду укладено між СРСР і ФРН на поставку Радянському Союзу обладнання для виробництва поліетилену високого тиску¹⁷. З амеирканською фірмою «Оксидентал петролеум корпорейшен» підписано договір про будівництво в Радянському Союзі з участю спеціалістів США великого комплексу по виробництву мінеральних добрив.

Зростають експортні поставки з СРСР до розвинутих капіталістичних країн. Так, лише Українська РСР у 1972 р. здійснювала такі поставки в 22 країни. Питомо вага торгівлі УРСР з промислово розвинутими капіталістичними країнами становила того року 10%. До УРСР надходять товари з 70 країн світу, в тому числі з 20 економічно розвинутих капіталістичних держав.

Довгий час правлячі імперіалістичні кола Федеративної Республіки Німеччини ускладнювали взаємовідносини між СРСР і ФРН. Великою перемогою ленінської дипломатії стало підписання в травні 1972 р. договору між обома країнами. Було вирішено питання про західні кордони Польщі по Одеру і Нейсе, а також укладено договір між Польською Народною Республікою і ФРН і цим самим зроблено важливий внесок у справу збереження миру і безпеки в Європі.

Наприкінці жовтня 1974 р. Радянський Союз відвідав з офіційним візитом федеральний канцлер Федеративної Республіки Німеччини Г. Шмідт і заступник федерального канцлера, федеральний міністр закордонних справ Г.-Д. Геншер. Переговори між Л. І. Брежнєвим і Г. Шмідтом були важливим кроком на шляху розв'язання ряду проблем як європейської так і міжнародної безпеки. Генеральний секретар ЦК КПРС і федеральний канцлер розглянули питання, пов'язані з нарадою з питань безпеки і співробітництва в Європі. Вони були

¹⁶ За матеріалами поточного архіву Держплану УРСР.

¹⁷ Там же.

одноставні в тому, що успішне завершення наради в якомога більш стислі строки послужить інтересам європейських народів, забезпеченню дальшої розрядки напруженості і міцного миру в Європі¹⁸. Сторони обмінялися думками і щодо переговорів про взаємне скорочення збройних сил та озброєнь, які проходили в той час у Відні. У «Спільній заяві», підписаній у Москві 30 жовтня 1974 р., вони «висловили готовність активно сприяти пошукові рішень, прийнятих для всіх учасників, і з свого боку внести вклад у досягнення успіху на переговорах, результати яких відповідали б принципіві незаподіяння шкоди безпеці будь-якої з сторін і служили меті створення більш стабільних відносин і зміцнення миру та безпеки в Європі»¹⁹.

Новим виявом боротьби КПРС і Радянської держави за втілення в життя Програми миру були радянсько-американські переговори в 1972 і 1973 рр. під час візитів Президента США Р. Ніксона до СРСР і Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва до США. Московська зустріч на найвищому рівні сприяла встановленню взаємовигідних зв'язків між двома великими державами на принципах мирного співіснування. Ці зв'язки розвинулися і зміцнили в дні візиту Л. І. Брежнєва до США 18—25 червня 1973 р. Було укладено ряд нових угод і серед них угоду про запобігання ядерній війні. Оцінюючи значення переговорів, Л. І. Брежнєв підкреслив: «Сьогодні, підводячи підсумки, ми можемо з чистою совістю сказати, що наші зусилля не були марними, наші сподівання справдилися. Ми досягли ряду великих і важливих угод, які відповідають інтересам наших народів і народів інших країн світу»²⁰.

Вся світова прогресивна громадськість з великим інтересом стежила за переговорами Л. І. Брежнєва і Р. Ніксона, підтримувала і схвалювала їх результати. Проте, як говорив 15 березня 1974 р. Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв на урочистому засіданні в Алма-Аті, присвяченому 20-річчю освоєння цілини, «реакція скрізь, де їй це вдається, намагається переходити в контратаки хоча б на окремих ділянках, гальмувати справу розрядки, ускладнювати розв'язання нагрітих проблем. З цією метою активно використовується багато органів буржуазної преси, радіо і телебачення, які навмисно перекручують зміст нашої політики, брехливо висвітлюють хід подій, вдаються до заявлених штампів антирадянщини»²¹. Доказом цьому може бути той факт, що представники американських військових корпорацій всілякими шляхами намагаються перешкодити встановленню добрих взаємовідносин між СРСР і США. В одній шерензі з ворогами ліквідації міжнародної напруженості ідуть пекінські керівники, які розгорнули шалену боротьбу проти радянської зовнішньої політики, оббріхують суть переговорів, заявляючи, що вони мають своєю метою «розподіл світу» серед двох «наддержав». В рядах сил антирадянщини виступають і українські буржуазні націоналісти — ці покидьки капіталістичного світу.

Відповідаючи на наклепи ворогів миру, Л. І. Брежнєв під час зустрічі з сенаторами США сказав: «Дехто називає наші країни «наддержавами», вкладаючи в ці слова специфічний зміст: нібито йде зговір за рахунок інтересів інших країн. Але хіба те, про що було досягнуто домовленості у Москві, і те, що ми обговорюємо сьогодні, хоч якоюсь мірою завдає шкоди іншим народам? Навпаки, позитивні зру-

¹⁸ «Радянська Україна», 31 жовтня 1974 р.

¹⁹ Там же.

²⁰ «Радянська Україна», 26 червня 1973 р.

²¹ «Радянська Україна», 16 березня 1974 р.

шення в радянсько-американських відносинах дуже благотворно впливають на загальну обстановку, поліпшують міжнародний клімат, зміцнюють мир і міжнародну безпеку»²².

Результати візиту Л. І. Брежнєва до США високо оцінені в постанові Політбюро ЦК КПРС, Президії Верховної Ради і Ради Міністрів СРСР, опублікованій 30 червня 1973 р. В ній, зокрема, підкреслювалося, що підсумки візиту «є новим підтвердженням плідності й ефективності прийнятої XXIV з'їздом КПРС Програми миру, новим переконливим доказом сили і життєвості ленінської політики мирного співіснування»²³.

Всі радянські люди уважно стежили за ходом радянсько-американських переговорів, проймалися гордістю за свою Вітчизну, за Комуністичну партію, яка рішуче і послідовно втілює в життя ленінську Програму миру. Трудящі нашої країни високо оцінюють великий особистий вклад Л. І. Брежнєва у розв'язання зовнішньополітичних завдань, накреслених XXIV з'їздом КПРС. Партійні організації, всі трудящі України неодноразово заявляли про своє схвальне ставлення до заходів КПРС, її ЦК по здійсненню Програми миру. Член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький на зборах партійно-радянського активу республіки 26 липня 1973 р. сказав: «Радянські люди глибоко усвідомлюють, яку величезну, історичної важливості роботу провів товариш Л. І. Брежнєв у США, а також в Парижі, Бонні, в братніх соціалістичних країнах. В його діловитості, спокійній, упевненості, твердості і принциповості весь світ побачив велич і силу нашої ленінської партії, нашої могутньої Радянської держави»²⁴.

Велике значення для забезпечення сприятливого розвитку відносин між СРСР і США мала зустріч Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва з Президентом США Дж. Фордом, яка відбулася 23—24 листопада 1974 р. в районі Владивостока. Політбюро ЦК КПРС, Президія Верховної Ради СРСР, Рада Міністрів СРСР, розглянувши підсумки цієї зустрічі, відзначили «прогрес в особливо важливому напрямі радянсько-американських відносин: у створенні гарантій проти виникнення ядерного конфлікту і війни взагалі»²⁵. Радянська і світова громадськість високо оцінили досягнуті в ході зустрічі домовленості, реалізація яких буде важливим кроком на шляху до міцного миру і безпеки народів.

Важливе місце в активній мирній наступальній зовнішній політиці Радянського Союзу належить робочій зустрічі Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва з Президентом Франції В. Жіскал д'Есте-ном, яка проходила 4—7 грудня 1974 р. в Рамбуйе, поблизу Парижа. Підсумки зустрічі переконливо свідчать про успішний розвиток радянсько-французького співробітництва на благо народів обох країн, в інтересах зміцнення миру і міжнародної безпеки.

До офіційних міжурядових зустрічей і переговорів приєднується могутній голос громадськості — рух прихильників миру. Мільйони людей усіх країн світу, у тому числі і Радянського Союзу, об'єднує цей міжнародний рух на захист миру. Він ставить своїм завданням відвернення нової світової війни, збереження та зміцнення миру. Виступаючи на Першому Всесвітньому конгресі прихильників миру у квітні 1949 р., відомий французький вчений Ф. Жоліо-Кюрі сказав: «Ми зібралися

²² «Радянська Україна», 21 червня 1973 р.

²³ «Радянська Україна», 30 червня 1973 р.

²⁴ «Радянська Україна», 28 липня 1973 р.

²⁵ «Правда», 29 листопада 1974 р.

судити не для того, щоб просити миру у прихильників війни, а для того, щоб примусити їх прийняти його»²⁶.

Подією величезного міжнародного значення був Всесвітній конгрес миролюбних сил, який проходив у Москві 25—31 жовтня 1973 р. В ньому взяло участь 3200 делегатів із 144 країн і серед них велика група представників громадськості України. Робота Конгресу показала, що в світі існує широка соціальна основа, на якій розвивається рух миролюбних сил. Учасники Конгресу з величезним задоволенням і натхненням сприйняли промову Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва, в якій було висвітлено гігантську діяльність нашої партії і народу на благо миру і безпеки народів.

Події на міжнародній арені, які відбулися після XXIV з'їзду КПРС, свідчать про те, що зростання політичної, економічної і оборонної могутності Радянського Союзу, країн соціалістичної співдружності, їх згуртованість, активна зовнішня наступальна політика в боротьбі за здійснення Програми миру не дають змоги агресивним силам розпалити вогнище нової світової війни. Загострення протиріч в країнах капіталу, піднесення міжнародного робітничого й комуністичного руху в усьому світі, національно-визвольна боротьба в колоніальних і залежних країнах, що переростає в соціальну, підривають наміри імперіалістів, спрямовані проти СРСР і всієї соціалістичної системи. Правлячі кола капіталістичних країн змушені прийти до висновку про необхідність мирного співіснування. Припинення війни у В'єтнамі, провал ізраїльського нападу на арабські країни, крах імперіалістичної політики в Камбоджі — повчальний урок для буржуазії.

Продовжуючи справу В. І. Леніна, Комуністичної партії Радянського Союзу, країни соціалістичної співдружності ведуть наполегливу боротьбу за будівництво нового суспільства, а для цього потрібен мир, мирне співіснування країн з різним політичним ладом, що й записано в Програмі миру, виробленій XXIV з'їздом КПРС.

Радянський Союз разом з іншими країнами соціалізму досяг значних успіхів у тому, щоб війни було виключено з життя суспільства. Завдання, яке перед собою поставили країни соціалістичної співдружності, їх комуністичні і робітничі партії, полягає в тому, щоб цей процес був незворотним.

Всі радянські люди повністю поділяють і гаряче підтримують політику нашої партії. Це знайшло підтвердження у всенародному схваленні рішень травневого (1972 р.), квітневого (1973 р.) і квітневого (1975 р.) Пленумів ЦК КПРС, на яких розглядалося питання про міжнародну діяльність Центрального Комітету нашої партії. Член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький у промові на XXII з'їзді ЛКСМ України сказав: «Комуністична партія, її Центральний Комітет наполегливо і послідовно проводять у життя ленінський зовнішньополітичний курс, який благотворно впливає на весь політичний клімат планети. Радянські люди, вся світова прогресивна громадськість палко вітають і високо цінують великий вклад у благородну справу зміцнення миру і безпеки народів, який вносять наша ленінська партія, Центральний Комітет і його Політбюро. Особлива роль у формуванні і практичному здійсненні як внутрішньої, так і зовнішньої політики нашої партії належить Генеральному секретарю ЦК КПРС товаришу Л. І. Брежнєву»²⁷.

²⁶ А. Ф. Хоменко. Борьба за мир — дело всех народов, М., 1974, стор. 9.

²⁷ «Радянська Україна», 6 березня 1974 р.

ФОРМУВАННЯ ЄДИНОГО НАРОДНОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ СРСР

У матеріалах XXIV з'їзду КПРС, в документах, присвячених 50-річчю Великого Жовтня, 100-річчю з дня народження В. І. Леніна та піввіковому ювілею Союзу РСР, партія далі розвинула і збагатила марксистсько-ленінське вчення новими теоретичними висновками й положеннями. Серед них важливе значення має положення про формування єдиного народногосподарського комплексу СРСР, його особливості в період розвинутого соціалізму та на попередніх історичних етапах.

Розвиток капіталізму в дореволюційній Росії сприяв зміцненню економічних зв'язків між її окремими районами, посилював тенденцію до зближення націй, що виявлялося насамперед у розширенні всеросійського внутрішнього ринку. Та процес зближення націй у класово антагоністичному суспільстві супроводжувався національним гнобленням: царська Росія була справжньою тюрмою народів.

Велика Жовтнева соціалістична революція поклала край усім формам гноблення, в результаті чого створилися об'єктивні передумови для найтіснішого єднання народів. В. І. Ленін підкреслював, що саме «соціалізм, організовуючи виробництво без класового гніту, забезпечуючи добробут усім членам держави, тим самим дає повний простір «симпатіям» населення і саме внаслідок цього полегшує і надзвичайно прискорює зближення і злиття націй»¹.

Закономірним результатом соціалістичної революції було утвердження загальнонародної власності на основні засоби виробництва. Ринкова економіка, на якій ґрунтувалося капіталістичне господарство з властивими йому конкуренцією й анархією виробництва, перестала існувати. Пануючим в господарстві Радянської країни став усупільнений сектор, в основу управління яким було покладено принцип демократичного централізму. Він полягав у поєднанні державного централізованого планового керівництва з постійним розвитком творчої ініціативи місцевих господарських органів, із залученням до управління найширших мас трудящих.

Необхідність застосування принципу демократичного централізму зумовлювалась об'єктивними потребами соціалістичної економіки, ґрунтованої на загальнонародній власності на засоби виробництва. В. І. Ленін відзначав, що побудова соціалізму «...є побудування централізованого господарства, господарства із центру...»² Відновлення і розвиток підірваних багаторічними війнами продуктивних сил, забезпечення раціонального суспільного поділу праці в ході будівництва матеріально-технічної бази соціалізму, ліквідація фактичної економічної нерівності відсталих націй і народностей, ефективне використання природних багатств на благо всіх народів країни мали здійснюватися шляхом створення централізованого, за єдиним планом регульованого соціалістичного господарства.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 20.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 403.

Тенденція до господарського єднання радянських республік чітко виявилася ще під час громадянської війни. У березні 1919 р. ВРНГ РСФРР і РНГ УСРР підписали угоду про єдину економічну політику. Згідно з нею встановлювався загальний виробничий план, усі товарні фонди об'єднувались, а їх розподіл здійснювався за спільними нормами Комісією використання при ВРНГ, до складу якої входив представник від Радянської України³.

Ленінський принцип братерського єднання радянських республік для спільної боротьби з ворогами будівництва нового суспільства на соціалістичних засадах закріплювався конституційно. Він дістав своє відображення, зокрема, в основному законі Радянської України — Конституції УСРР, затвердженій 3-ім Всеукраїнським з'їздом Рад у березні 1919 р. «Українська Соціалістична Радянська Республіка, — проголошувала Конституція, — заявляє про свою цілковиту солідарність з нині існуючими вже радянськими республіками та про своє вирішення вступити з ними в найтісніше об'єднання для спільної боротьби за перемогу світової комуністичної революції, в найтісніше співробітництво в галузі комуністичного будівництва»⁴.

Заходи Комуністичної партії і Уряду щодо забезпечення політичної і економічної єдності радянських республік гаряче підтримали трудящі всіх національностей Країни Рад. Вони рішуче виступали проти намагань буржуазних націоналістів підірвати союз і дружбу між народами. Необхідність союзу між братніми республіками підкреслювалася в резолюціях і рішеннях робітничих мітингів, з'їздів Рад, профспілок та інших громадських організацій. Непохитну волю робітничого класу до повного господарського об'єднання радянських республік, зокрема, висловив II з'їзд спілки металістів України (квітень 1919 р.): «З'їзд представників спілок робітників-металістів України, обговоривши питання про методи організації виробництва в умовах політичного панування пролетаріату, вважає, що ізоляція України від Росії, що провадилася під прапором національного визволення, в дійсності допомагала руйнуванню промисловості як на території України, так і на території Великої Росії. Відзначаючи, що самостійне господарське існування України і Росії затримує відбудову економічної могутності обох країн і гальмує постачання України виробами механічного, текстильного і деревообробного виробництва Півночі і, навпаки, постачання північних заводів донецьким вугіллям і рудою, з'їзд вважає, що робітничому класу України треба, переборюючи національні передсуди, боротись за повне господарське об'єднання України і Великої Росії»⁵.

VIII з'їзд РКП(б), який затвердив нову Програму Комуністичної партії — програму будівництва соціалізму, визначив шляхи політичного і економічного об'єднання радянських республік, орієнтуючи їх на господарювання за єдиним планом⁶. Цю орієнтацію одностайно підтримали більшовики України. В резолюції четвертої конференції КП(б)У (березень 1920 р.) про державні відносини РСФРР і УСРР підкреслювалося: «...Соціалістичне виробництво, що ґрунтується на планомірній організації праці і обміну, передбачає загальний виробничий план між соціалістичними державами, створення загальних органів для обліку і розподілу робочої сили, сировини, засобів виробниц-

³ ЦДАЖР СРСР, ф. 3429, оп. 1, спр. 1497, арк. 10.

⁴ Резолюції Всеукраїнських з'їздів Рад, Харків, 1932, стор. 58.

⁵ Запорізький обласний державний архів, ф. 564, оп. 1, спр. 55, арк. 111.

⁶ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, К., 1954, стор. 394.

тва»⁷. Зокрема, відзначалося, що таке об'єднання є особливо необхідним для відновлення промислового життя на Україні і в Росії, економічний розвиток яких і в минулому був тісно пов'язаний.

Важливе значення для дальшого згуртування радянських республік мала угода про їх воєнно-політичний і економічний союз. У декреті від 1 червня 1919 р. наголошувалося, що, стоячи цілком на ґрунті визнання незалежності, свободи і самовизначення трудящих мас України, Латвії, Литви, Білорусії і Криму, Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет Рад в повному узгодженні з братніми республіками визнав за необхідне здійснити тісне об'єднання їх військової організації і військового командування, рад народного господарства, залізничного управління і господарства, фінансів, комісаріатів праці, зовнішньої торгівлі, пошт і телеграфу. Це примножило сили трудящих Країни Рад в боротьбі проти зовнішньої і внутрішньої контрреволюції.

Першим єдиним господарським планом Радянської країни був розроблений під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна і схвалений у грудні 1920 р. VIII Всеросійським з'їздом Рад Державний план електрифікації Росії (ГОЕЛРО). «З цього плану, — підкреслював Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв, — бере початок історія науково обґрунтованого, планового, комплексного (курсів наш. — П. Г., С. К.) розвитку економіки»⁸. У плані ГОЕЛРО центральне місце відводилося будівництву районних електростанцій, здатних задовольнити великі потреби промисловості та інших галузей народного господарства в енергії. Зокрема, на Україні планувалося об'єднати в суцільну мережу електростанції вугледобувної промисловості і металургії, спорудити в Донбасі 4 теплоелектростанції потужністю 280 тис. кВт, побудувати одну з найбільших у світі гідроелектростанцій — Дніпрогес; потужністю 200 тис. кВт (з доведенням її надалі до 560 тис. кВт)⁹. Разом з тим це був комплексний план розвитку промисловості та інших галузей економіки всієї Радянської країни, розрахований на тривалу перспективу (10—15 років). Для його реалізації передбачалися капіталовкладення в розмірі понад 17 млрд. крб. золотом, в тому числі на промисловість і транспорт — по 8 млрд., на будівництво районних електростанцій і електромереж — близько 1,2 млрд. крб.¹⁰

Трудящі Радянської України з ентузіазмом сприйняли ленінський план відродження і розвитку народного господарства, спрямований на побудову фундаменту соціалістичної економіки спільними зусиллями і об'єднаними ресурсами всіх радянських республік. П'ятий Всеукраїнський з'їзд Рад заслухав і обговорив доповідь про електрифікацію України. «Відбудова господарства пролетарської Української республіки, — відзначалося на з'їзді, — повинна вестися в повній узгодженості з розвитком господарства інших радянських республік, для чого загальногосподарський план УСРР повинен бути складовою частиною єдиного господарського плану союзу, федерації радянських республік, що стоять єдиним фронтом перед світовими імперіалістами»¹¹. З'їзд доручив ЦВК і Раднаркомові України вжити заходів в справі пропаганди плану електрифікації серед широких мас трудящих та підготовки кадрів технічних керівників для його здійснення.

⁷ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій (1918—1956), К., 1958, стор. 48.

⁸ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом, т. 2, К., 1971, стор. 82.

⁹ Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР, М., 1954, стор. 195.

¹⁰ План электрификации РСФСР, М., 1955, стор. 183.

¹¹ Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні, К., 1967, стор. 704, 706.

З метою розроблення загальнодержавного господарського плану на основі схваленого VIII Всеросійським з'їздом Рад плану ГОЕЛРО декретами РНК РСФРР в лютому 1921 р. було створено Державну загальнопланову комісію при Раді Праці і Оборони (Держплан) та прийнято рішення про складання єдиного будівельного плану всіх республік країни. 19 березня того ж року відповідну постанову ухвалив Раднарком УСРР. У ній, зокрема, передбачалося попереднє узгодження всіх проєктованих заходів з планом загальнофедеративного будівництва. А 28 вересня 1921 р. уряд Радянської України створив державну загальнопланову комісію — Укрдержплан.

Таким чином, радянський народ під керівництвом Комуністичної партії успішно розв'язував поставлене В. І. Леніним завдання, основним змістом якого були: «організація обліку, контроль над найбільшими підприємствами, перетворення всього державного економічного механізму в єдину велику машину, в господарський організм, який працює так, щоб сотні мільйонів людей керувалися одним планом...»¹². В ході реалізації даного завдання формувався єдиний народногосподарський комплекс радянських республік.

Найсприятливіші умови для цього склалися після створення єдиної багатонаціональної держави — СРСР. Добровільний державний союз рівноправних республік зміцнив завоювання соціалістичної революції, закріпив і розвинув відносини дружби і братерства між радянськими народами, незрівнянно полегшив розробку і втілення в життя величких перспективних планів, розрахованих на використання природних багатств і ресурсів всієї країни.

В нових умовах було здійснено розподіл усієї державної промисловості на три групи: загальносоюзну, республіканську і місцеву. Найбільші підприємства великої машинної індустрії об'єднувалися у трести союзного значення. Порівняно менші фабрики і заводи, продукція яких задовольняла переважно місцеві потреби, включалися у трести республіканського підпорядкування. Нарешті, дрібна (в основному кустарно-ремісничка) промисловість входила до місцевих трестів. Новостворена Вища рада народного господарства СРСР безпосередньо управляла трестами союзного значення і здійснювала загальне керівництво діяльністю республіканських раднаргоств. Промисловість республіканського і місцевого значення перебувала у віданні ВРНГ союзних республік, а безпосереднє керівництво місцевою промисловістю покладалося на місцеві органи господарського управління. Вищі ради народного господарства республік мали подвійну підпорядкованість — Раднаркомові республіки і з основних питань роботи промисловості — ВРНГ СРСР.

Отже, об'єднання радянських республік в одну державу заклало міцні основи для формування єдиного народногосподарського комплексу СРСР, а також його складових частин — народногосподарських комплексів союзних республік.

Комуністична партія, її Центральний Комітет завжди надавали величезного значення додержанню ленінського принципу демократичного централізму, на якому ґрунтувалося управління соціалістичним народним господарством. Його порушення в бік надмірної централізації при ігноруванні запитів з місць чи, навпаки, ослаблення централізованого керівництва на користь лише місцевим потребам (місництво) могло призвести в багатонаціональній країні не тільки до зниження ефективності народного господарства, а й до поглиблення шовіністичних чи націоналістичних настроїв. В умовах перехідного періоду від капіталізму

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36. стор. 6--7.

до соціалізму, коли національне питання тільки розв'язувалося, а в державному і господарському апараті працювало ще багато старих спеціалістів, такі викривлення могли послабити темпи соціалістичного будівництва. У квітні 1923 р. XII з'їзд ВКП(б) у своїй резолюції закликав членів партії пильно стежити за тим, щоб «об'єднання республік і злиття комісаріатів не було використано шовіністично настроєними радянськими чиновниками як прикриття їх спроб ігнорувати господарські і культурні потреби національних республік»¹³.

Партійна організація України вела рішучу безкомпромісну боротьбу з націонал-ухильниками. Комуністи республіки викривали спроби О. Шумського, М. Волобуєва та інших ухильників розхитати єдність радянських республік і перешкодити утворенню народногосподарського комплексу Радянської країни. Вороги соціалізму закликали орієнтуватися на буржуазну Європу, «доводили», що народне господарство України у складі Союзу РСР занепадає, виступали проти економічного співробітництва радянських республік, у своїх абсурдних вимогах дійшли до пропозиції обмежити доступ російських робітників на підприємства УСРР. Намагаючись підвести «теоретичну» базу під свою платформу, вони, по суті, взяли на озброєння антинаукові теорії «єдиного потоку» і «відрубності» української нації, якими широко користувалася до революції місцева буржуазія, щоб перешкодити спільній боротьбі робітників — росіян і українців проти визискувачів.

«Розгромивши ідейно і організаційно націоналістичний ухил групи членів партії, що підпали під вплив українського куркульства.., — говорилось в рішеннях Другої конференції партійної організації республіки (квітень 1929 р.), — КП(б)У забезпечила зростання і культурну й економічну консолідацію УСРР у союзі з іншими радянськими республіками»¹⁴. Ідейний розгром націонал-ухильників сприяв тісному згуртуванню трудящих усіх національностей Радянської України, зміцненню її економічних зв'язків з іншими братніми республіками, посиленню дружби, співробітництва і взаємодопомоги народів СРСР у будівництві соціалізму.

Триступенева структура управління промисловістю та іншими галузями економіки при виділенні у безпосереднє загальносоюзне підпорядкування основного індустріального потенціалу країни блискуче витримала перевірку часом. Централізоване управління народним господарством стало одним з факторів, які забезпечили радянському народові історичні досягнення в соціалістичному і комуністичному будівництві. «Наш півстолітній досвід,— говорив Л. І. Брежнев на урочистому засіданні, присвяченому 50-річчю СРСР,— наочне підтвердження ленінських ідей про переваги, які дає велике централізоване господарство порівняно з роздібненим. Злиття господарських можливостей і ресурсів усіх республік прискорює розвиток кожної з них — і найменшої, і найбільшої»¹⁵.

Виділення у загальносоюзне підпорядкування великих підприємств провідних галузей промисловості при забезпеченні централізованого управління залізничним транспортом, зовнішньою торгівлею, кредитно-фінансовою системою вже з перших років утворення Країни Рад забезпечувало прискорення формування єдиного загальносоюзного комплексу. Але, щоб мати можливість враховувати ресурси кожної республіки, використовувати їх в інтересах всього Союзу РСР і на цій

¹³ КПРС в резолюціях..., ч. I, стор. 668.

¹⁴ Комуністична партія України в резолюціях..., стор. 420.

¹⁵ Л. І. Брежнев. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік, К., 1972, стор. 19.

основі розв'язувати завдання щодо відбудови і дальшого розвитку народного господарства, треба було насамперед вдосконалювати централизоване планування.

В перші роки відбудовного періоду виробничі програми передбачали завдання підприємствам і трестам за обмеженою кількістю показників, постачання було відірване від виробництва, між різними відомствами не існувало узгодженості в роботі. Та вже у 1923/24 господарському році на Україні єдиним планом охоплюється вся республіканська і союзна промисловість. Промплан на 1924/25 р. вперше був складений по всій промисловості республіки, включаючи місцеву; трести почали одержувати завдання, що поширювалися не тільки на виробництво, а й на збут, фінанси та кредит, ремонтно-відбудовні заходи¹⁶. Однак істотним недоліком планування у відбудовний період було те, що створювалися плани тільки по окремих галузях, а зведеного плану розвитку всього народного господарства в масштабі країни і навіть окремої республіки або економічного району не існувало. У промисловості застосовувалося директивне планування, оскільки повновладним господарем і розпорядником виробництва виступала Радянська держава, у приватному ж секторі можна було здійснювати лише непряме планування (регулювання). Економічний вплив держави на сільськогосподарське виробництво здійснювався головним чином через сферу обігу. Основною формою зв'язку між соціалістичною промисловістю і дрібнотоварним селянським господарством лишалася торговельна змичка.

Досягнення у відбудові народного господарства і нагромадження досвіду планового керівництва дали можливість Держпланові СРСР розпочати роботу над об'єднанням галузевих програм в єдиний господарський план — так звані «контрольні цифри розвитку народного господарства». Найперші контрольні цифри по СРСР в цілому було складено на 1925/26 рік. Одночасно над контрольними цифрами за власною ініціативою почали працювати планові органи України, Уралу, Ленінграда¹⁷.

В рішенні IX з'їзду КП(б)У (грудень 1925 р.) відзначалося, що вже «зараз можна приступити до складання твердих перспективних господарських планів і внести більше планомірності в роботу, пов'язавши зростання окремих галузей між собою і з загальним напрямом розвитку нашої економіки»¹⁸. Перше об'єднання галузевих планів в єдиний план було здійснено на Україні в 1926 р. Цей план розраховувався на 1926/27 господарський рік і являв собою систему контрольних цифр, які мали стати основою для створення оперативних планів.

У контрольних цифрах на 1926/27 р. особлива увага приділялася координатії народного господарства України й інших союзних республік. Вони були складені на основі глибокого вивчення народногосподарської динаміки попередніх років і спиралися на перспективи економічного розвитку всього Радянського Союзу. «Регулювання розвитку промисловості відповідно до економічних особливостей окремих районів, особливо в галузі нового промислового будівництва, — підкреслювалося в рішеннях X з'їзду КП(б)У (листопад 1927 р.), — повинно провадитися з урахуванням інтересів не тільки всього господарства УСРР, але й СРСР в цілому»¹⁹. Цього принципу Укрдержплан неухильно дотримувався у своїй діяльності.

¹⁶ ЦДАЖР УСРР, ф. 34, оп. 9, спр. 1038, арк. 83.

¹⁷ Там же, ф. 337, оп. 1, спр. 3670, арк. 23.

¹⁸ Комуністична партія України в резолюціях..., стор. 268.

¹⁹ Там же, стор. 376.

У грудні 1927 р. XV з'їзд ВКП(б) затвердив директиви по складанню п'ятирічного плану народного господарства країни. Після того, як його було розроблено, створилася можливість ув'язувати роботу по контрольних цифрах з цільовими завданнями п'ятирічки. Так, ВРНГ УСРР в наказі від 5 травня 1928 р. вимагала, щоб при розробці контрольних цифр промисловості України на 1928/29 р. в основу планування було покладено річний відрізок перспективного плану. Контрольні цифри мали охопити всю промисловість УСРР, визначаючи окремі завдання по підприємствах союзного, республіканського і місцевого підпорядкування²⁰. Така побудова плану зміцнювала виробничі зв'язки між союзнаю промисловістю, що розвивалася як єдине ціле в масштабах усієї країни, і промисловістю республіканського підпорядкування. Отже, разом з формуванням єдиного загальносоюзного народногосподарського комплексу формувалися, як його невід'ємна частина, й економічні комплекси в окремих союзних республіках і районах. Такий, комплексний, розвиток районів відбувався успішно в міру поглиблення територіального поділу праці і спеціалізації на певних галузях виробництва залежно від природних умов, наявності корисних копалин, структурних особливостей промисловості тощо.

Звертаючи увагу на необхідність досягнення при соціалізмі раціонального розміщення продуктивних сил в межах окремих частин країни, В. І. Ленін вимагав «... зразкової постановки невеликого «цілого», але саме «цілого», тобто не одного господарства, не однієї галузі господарства, не одного підприємства, а *суми всіх* господарських відносин, *суми всього* господарського обороту, хоч би невеликої місцевості»²¹. І справді, комплексний розвиток окремих районів, республік і країни в цілому виступав як важлива закономірність соціалістичного будівництва.

Виробничо-територіальні комплекси, будучи складовою частиною єдиного народногосподарського комплексу, що формувався, мали вужчий склад галузей, які визначалися природничо-економічною базою республіки або району і незавершеністю процесу виробництва (він здебільшого починався або продовжувався в інших районах країни). Наприклад, паливно-металургійні галузі Донбасу постачали свою продукцію підприємствам багатьох республік і районів СРСР. У свою чергу продукція останніх, одержана з допомогою донецького вугілля і донецького металу, надходила також і на Україну, щоб бути там застосованою в новому виробничому циклі або реалізованою населенням.

Розвиток такого важливого регіону, як Донбас, потребував особливої турботи Комуністичної партії і Радянського уряду. Питання розвитку основних галузей його промисловості неодноразово розглядалися на всесоюзних і республіканських з'їздах. Зокрема, відзначаючи неузгодженість в реконструкції окремих ланок господарства Донбасу (вугільне господарство, під'їзні шляхи, електростанції, водопостачання і т. д.), XI з'їзд КП(б)У в червні 1930 р. прийняв рішення «доручити Центральному Комітетові поставити питання про забезпечення опрацювання єдиного плану розвитку Донбасу як єдиного господарського комплексу»²².

При розробці щорічних і перспективних планів союзних республік на основі п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР великого значення надавалося роботі по мобілізації ресурсів кожної

²⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 34, оп. 13, спр. 613, арк. 4.

²¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 43, стор. 214.

²² Комуністична партія України в резолюціях..., стор. 513.

республіки в інтересах соціалістичного будівництва. Так, у березні 1928 р. в Москві відбувся з'їзд працівників держпланів союзних республік, в резолюціях якого зазначалося, що завданням п'ятирічних планів республік і районів є «виявлення ролі, яку республіки або райони повинні відігравати в народногосподарському будівництві всього Радянського Союзу і особливо виявлення специфічних завдань, які випливають з народногосподарського поділу праці всередині Союзу і диктуються своєрідністю їх економічного, природно-географічного і національно-побутового складу, із здійсненням спеціальних директив, даних в цьому напрямку XV з'їздом ВКП(б)»²³.

Спеціалізуючись на певних галузях виробництва, союзні республіки й економічні райони доповнювали одні одних. Постійне розширення обсягу міжрайонних і міжреспубліканських планових поставок сприяло змицненню господарської єдності між окремими місцевостями країни, формуванню єдиного народногосподарського комплексу. Дружба і співробітництво між шахтарями Донбасу, Кузбасу і Караганди, металургамі Придніпров'я та Уралу, машинобудівниками Ленінграда та Харкова, Москви і Горького були фундаментом досягнень радянського народу у достроковому виконанні планів перших п'ятирічок, в побудові матеріально-технічної бази соціалізму. Зростання економічних, наукових і культурних зв'язків посилювало соціально-політичну та ідейну єдність радянського суспільства.

Перемога колгоспного ладу і зростання провідного значення МТС і радгоспів зробили можливим централізоване планування розвитку сільського господарства. З весни 1930 р. почали затверджуватися державні плани на посіви і врожайність госпських сільськогосподарських культур. Витіснення з економіки капіталістичних елементів і перемога соціалістичних форм господарства дали змогу поширити методи прямого директивного планування також на дрібну кустарно-ремісничу промисловість і торгівлю. В результаті у 1931 р. замість контрольних цифр починають розроблятися народногосподарські плани, обов'язкові до виконання в усіх своїх підрозділах.

Утвердження соціалістичної власності на засоби виробництва в сільському господарстві сприяло залученню до єдиного народногосподарського комплексу, що формувався, радянського села. Свідченням цього було створення союзного наркомату земельних справ. У рішеннях листопадового (1929 р.) Пленуму ЦК ВКП(б), який санкціонував цей важливий захід, підкреслювалося, що колективізація сільського господарства висунула вимогу забезпечити єдність в керівництві сільськогосподарським виробництвом на основі використання досвіду управління радянською промисловістю. На Пленумі вказувалося, що велике землеробство (радгоспи і колгоспи) почало переростати рамки національних державних об'єднань, наслідком чого стало створення загальносоюзних організацій (таких, зокрема, як «Зернотрест», «Колгоспцентр», «Трактороцентр», «Скотовод»), що розвиток сільського господарства веде до виробничої спеціалізації окремих районів, а остання не може бути обмежена рамками національних державних об'єднань і в свою чергу зумовлює тіснішу взаємодію окремих частин Радянського Союзу. Виходячи з аналізу цих об'єктивних процесів, Комуністична партія зробила висновок про необхідність досягнення єдності в керівництві сільськогосподарським виробництвом як у межах окремих союзних республік, так і в масштабах усієї країни в цілому²⁴.

²³ «Информационный бюллетень Госплана СССР», 1928, № 3-4, стор. 7—8.

²⁴ КПРС в резолюціях..., ч. II, К., 1954, стор. 608—609.

Найголовнішою складовою частиною єдиного народногосподарського комплексу стали великі промислові підприємства, розташовані на всій території Союзу РСР. Їх інтенсивне будівництво здійснювалося згідно з ленінським принципом розміщення соціалістичної промисловості, вперше визначеним у статті «Начерк плану науково-технічних робіт» (квітень 1918 р.). В ній говорилося про забезпечення найменшої втрати праці при переході від обробки сировини до всіх послідовних стадій обробки напівфабрикатів аж до одержання готового продукту²⁵. Ефективним засобом у цій справі було централізоване планування. Завдяки втіленню в життя перших двох п'ятирічних планів вдалося назавжди покінути з надзвичайною нерівномірністю в розміщенні обробної промисловості, що в минулому привела до величезного розриву між окремими індустріальними центрами і більшістю аграрно-сировинних районів країни.

Ленінська вимога «зосередження виробництва в небагатьох найбільших підприємствах»²⁶ під час соціалістичної індустріалізації виявлялась у будівництві фабрик і заводів, які мали випускати певний, обмежений, асортимент продукції в масштабах, здатних задовольнити потреби великого району або усєї країни. Так, у першій п'ятирічці було розпочато спорудження трьох гігантів світового значення — Московського, Горьковського і Харківського верстатобудівних заводів, що спеціалізувалися на окремих типах верстатів. Ряд машинобудівних заводів споруджувався з урахуванням потреб окремих великих районів або частин країни. На цих засадах створювалися тракторна промисловість (Сталінград, Харків, Челябінськ), автомобілебудування (Москва, Горький, Ярославль), виробництво устаткування для металургійної промисловості (Краматорськ, Свердловськ) та ін. Нові підприємства і галузі виростали біля відповідної сировинної бази (кольорова металургія Казахстану, текстильна промисловість Середньої Азії), джерел дешевої енергії (алюмінієва промисловість України), а також у великих індустріальних центрах, що мали резерв кваліфікованої робочої сили.

Концентрація виробництва у поєднанні з його спеціалізацією відіграла важливу роль у підвищенні продуктивності праці. Спеціалізація у свою чергу посилювала застосування такої форми організації суспільної праці, як кооперування. У другій п'ятирічці, коли відбувалося масове освоєння виробничих потужностей, особливого поширення набули міжрайонні і міжреспубліканські кооперативні поставки. Зміцнення зв'язків між підприємствами різних районів підвищувало ефективність суспільного виробництва і свідчило про тісне співробітництво і зростання взаємодопомоги між народами СРСР в міру просування по шляху створення єдиного народногосподарського комплексу. «Загальносоюзне господарювання і планування, — підкреслював Л. І. Брежнєв, — дали можливість раціонально підходити до розміщення продуктивних сил, забезпечили свободу економічного маневру, дали змогу поглибити кооперацію і спеціалізацію, при якій загальна вигода набагато перевищує просту арифметичну суму доданків — зусиль кожної республіки, району та області»²⁷.

Рівень розвитку продуктивних сил в союзних республіках, народне господарство яких становить невід'ємну частину єдиної економіки СРСР, має бути більш-менш однаковим. Тому з самого початку формування народногосподарського комплексу треба було забезпечувати

²⁵ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 217.

²⁶ Там же.

²⁷ Л. І. Брежнєв. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 19.

випереджаючі темпи економічного розвитку національних республік і районів. Зокрема, в перехідний період від капіталізму до соціалізму подолання відсталості раніше пригноблених націй і народностей було однією з найважливіших політичних цілей Комуністичної партії, головною метою її лєнінської національної політики. Саме у зв'язку з цим Х з'їзд РКП(б) поставив історичне завдання допомогти трудовим масам невеликоруських народів догнати Центральну Росію, що пішла вперед²⁸.

Вирішальну роль у ліквідації фактичної економічної нерівності відсталих в минулому національних окраїн відіграв російський народ, його робітничий клас. Так, республікам Закавказзя, Середньої Азії й Казахстану в роки відбудовного періоду було передано з Центральної Росії чимало промислових підприємств. Істотна і дедалі зростаюча частина загальносоюзних капіталовкладень під час соціалістичної індустріалізації направлялася на промислове будівництво в багатих на природні ресурси, але слаборозвинутих районах. Частка капіталовкладень у промисловість Уралу, Башкирії, Казахстану і Західного Сибіру зростала з 9,5% в 1927—1928 рр. до 27,8% в 1932 р.²⁹ За директивами другого п'ятирічного плану, затвердженими XVII з'їздом ВКП(б), на східні райони передбачалося витратити близько половини всіх капіталовкладень, призначених для нового будівництва у важкій промисловості³⁰.

Трудящі Радянської Росії розглядали допомогу, спрямовану на прискорений розвиток колишніх національних окраїн, як високий інтернаціональний обов'язок. «...Російський робітничий клас, російський народ цей обов'язок з честю виконали,— відзначав Л. І. Брежнев на урочистому засіданні, присвяченому 50-річчю утворення СРСР. — По суті це був славетний подвиг цілого класу, цілого народу, здійснений в ім'я інтернаціоналізму. І його, цей подвиг, ніколи не забудуть усі народи нашої Батьківщини»³¹.

Важливе значення в піднесенні економіки СРСР мала і Радянська Україна. Великі природні багатства, розвинута паливна й енергетична база, розгалужені шляхи сполучення, наявність кваліфікованої робочої сили— все це сприяло підвищенню ролі республіки в соціалістичній індустріалізації країни.

Наприкінці 30-х років, з перемогою в Радянському Союзі соціалізму, формування єдиного народногосподарського комплексу в основному завершилося. Зокрема, в міру подолання багатуукладності економіки ставало всеохоплюючим централізоване планування. Воно вдосконалювалося і в галузевому розрізі (перехід від необов'язкових до виконання контрольних цифр, розраховуваних по окремих галузях, до річних планів — директив, які стосувалися всього народногосподарського комплексу), і в районному аспекті (поступове охоплення централізованим плануванням усіх галузей союзного, республіканського і місцевого підпорядкування), і під кутом зору узгодженості поточних і перспективних планів. Використовуючи переваги планового господарства, Комуністична партія в історично найкоротші строки добила ліквідації фактичної економічної нерівності відсталих раніше націй і народностей. В усіх кінцях країни було побудовано великі підприємства соціалістичної промисловості, оснащені найпередовішою технікою, між окремими респу-

²⁸ КПРС в резолюціях..., ч. I, стор. 523.

²⁹ Построение фундамента социалистической экономики в СССР, М., 1960, стор. 162.

³⁰ КПРС в резолюціях..., ч. III, К., 1954, стор. 205.

³¹ Л. І. Брежнев. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 13.

бліками і районами встановилися тісні виробничі зв'язки. Збільшення внеску кожної союзної республіки у розв'язання величних завдань будівництва нового суспільства розширило економічну основу відносин братерства і дружби між народами країни. В боротьбі за створення матеріально-технічної бази соціалізму зміцніла велика співдружність людей праці різних національностей, об'єднаних спільністю класових інтересів.

В наступні десятиріччя розвиток загальносоюзного народногосподарського комплексу піднісся на нову височину. Надзвичайно збільшилися масштаби радянської економіки. Зокрема, найважливіша складова частина народногосподарського комплексу — промисловість — порівняно з дореволюційним часом зросла в стократ³². Завдання вирівнювання рівнів економічного розвитку національних республік в основному вже розв'язане. Трудящим усіх національностей СРСР створено всебічні умови для активної участі у розвитку науки, техніки, культури. Злиття воедино господарських можливостей і ресурсів братніх республік прискорює розвиток кожної з них, а інтенсивний процес обміну матеріальними і духовними цінностями й кадрами кваліфікованих спеціалістів неухильно посилює інтернаціоналізацію всього укладу життя соціалістичних націй Країни Рад.

Всебічний розвиток і неухильне зближення всіх націй, формування радянського народу як нової історичної спільності на основі єдиного народногосподарського комплексу СРСР є закономірністю соціалістичного і комуністичного будівництва. «Як ріки вливаються в океан, так усі нації і народності країни становлять великий радянський народ — нову історичну спільність людей, — відзначали учасники спільного урочистого засідання ЦК Компартії України і Верховної Ради УРСР. — І нема нічого вищого, нема нічого почеснішого, ніж належати до цієї нерозривної спільності, в єдиній багатонаціональній сім'ї будувати світле майбутнє!»³³.

³² Народное хозяйство СССР. 1922—1972. Юбилейный статистический сборник, М., 1972, стор. 48.

³³ Матеріали спільного урочистого засідання ЦК Компартії України і Верховної Ради УРСР, присвяченого 50-річчю утворення СРСР, К., 1972, стор. 5.

До створення багатотомної „Історії Української РСР“

А. В. САНЦЕВИЧ

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ПЕРІОДУ РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ (1959—1975 рр.)

У другій частині тому VIII «Історії Української РСР» висвітлюватиметься історичний шлях трудящих республіки в умовах розвинутого соціалістичного суспільства, коли відбувається процес безпосереднього переростання соціалізму в комунізм. Це той якісно вищий етап розвитку соціалізму, коли економіка, соціалістична демократія й культура досягають надзвичайно високого рівня. Швидкими темпами створюється могутня матеріально-технічна база комунізму. Постійно вдосконалюються соціалістичні суспільні відносини, на комуністичних ідейних засадах проходить виховання нової людини.

Велике значення для розвитку СРСР (і Української РСР зокрема) мали корінні зміни, що сталися на міжнародній арені на кінець 50-х років. Зміцнення світової соціалістичної системи, посилення економічної могутності Країни Рад поліпшили співвідношення сил на земній кулі на користь соціалізму, створили міцну гарантію неможливості реставрації капіталізму в СРСР.

У таких сприятливих внутрішніх та зовнішньополітичних умовах робітничий клас, селянство, інтелігенція Української РСР у тісній співдружності з трудящими інших союзних республік успішно виконували величні завдання, поставлені перед ними Комуністичною партією.

Отже, у згаданій книзі «Історії Української РСР» на великому фактичному матеріалі, з необхідними узагальненнями розкриватиметься важливий історичний період у житті республіки, що ознаменувався виконанням накреслених семирічки (1959—1965 рр.), восьмої (1966—1970 рр.) та дев'ятої (1971—1975 рр.) п'ятирічок. Саме за цими етапами і характеризуватиметься міжнародна та внутрішня обстановка Радянської держави, розкриватимуться стан виробництва, трудові звершення трудящих Української РСР.

Зростання добробуту народу, активізація суспільно-політичного життя, розвиток соціалістичної культури в республіці висвітлюватимуться за єдиний часовий зріз — 1959—1975 рр., оскільки в даній тематіці важко простежити коротші етапи.

Виходячи із стисло окресленої вище структури другої частини VIII тому, аналізуватимемо відповідну радянську історичну літературу* та відзначатимемо, яка тематика вимагає дальшої розробки.

* Раніше вона певною мірою розглядалася в таких історіографічних працях: А. В. Санцевич. Проблеми історії України післявоєнного періоду в радянській історіографії, К., 1967; його ж. Найважливіші проблеми історії УРСР (1946—1971 рр.) — Розвиток історичної науки на Україні за роки Радянської влади, К., 1973; Я. С. Калакура. Висвітлення радянською історіографією діяльності Комуністичної партії України в галузі культурного будівництва у післявоєнний період.—

У заключних розділах узагальнюючих праць з історії Української РСР та Комуністичної партії України стисло висвітлено історичний шлях республіки в умовах розвинутого соціалістичного суспільства до часу виходу в світ відповідних книг¹. Найважливіший фактичний матеріал та цінні висновки з даної теми містяться в узагальнюючих дослідженнях з історії робітничого класу, селянства, культурного будівництва в республіці².

Першою спробою монографічної розробки теми була книга «Великі звершення» (К., 1967) із серії «Україна в період розгорнутого будівництва комунізму». У II—V її розділах на значному фактичному матеріалі розкрито важливі питання істотного вкладу робітничого класу, працівників сільського господарства республіки у створення матеріально-технічної бази комунізму, дальшого поліпшення матеріального добробуту трудящих, піднесення соціалістичної культури в УРСР (фактично до 1966 р.). Окремо висвітлено процес дальшого зміцнення братерської дружби та співробітництва українського народу з іншими народами СРСР, діяльність представників республіки на міжнародній арені.

Книга логічно завершується показом керівної ролі КПРС як організатора та натхненника великих звершень радянських людей у комуністичному будівництві.

Період 1959—1975 рр. певною мірою знайшов відображення в різноманітних краєзнавчих дослідженнях, особливо у монографіях з історії міст³, окремих областей⁴, а також у відповідних розділах нарисів історії Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Закарпатської, Запорізької, Київської, Кримської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Харківської, Хмельницької, Чернівецької, Чернігівської обласних партійних організацій. Як правило, нариси та замітки томів «Історії міст і сіл Української РСР» завершуються змістовним матеріалом про роки комуністичного будівництва.

Різні часткові питання історії Української РСР 1959—1975 рр. висвітлюються у численних статтях журналів, зокрема «Українського історичного журналу», «Архівів України», і тематичних збірників, особливо в «Наукових працях з історії КПРС», що видаються Київським університетом. Звичайно, тут немає можливості проаналізувати безліч журнальних статей. Зупинимось тільки на монографіях та брошурах, які є наслідком поглибленої розробки найважливіших тем.

Міжнародне та внутрішнє становище Радянського Союзу, зокрема Української РСР, історичне значення XXI—XXIV з'їздів КПРС, прийняття нової Програми партії знайшли відображення у радянській історичній літературі, де характеризувалося створення в СРСР розвину-

Історіографічні дослідження в Українській РСР, вип. 5, К., 1972; його ж. Історіографія боротьби Комуністичної партії за дальший розвиток промисловості на Україні в період будівництва комунізму (1959—1970 рр.).— «УІЖ», 1973, № 9; Я. С. Калакура, В. П. Хижняк. Ідейно-виховна робота парторганізацій України в умовах будівництва комунізму (1959—1974 рр.).— «УІЖ», 1974, № 11; та ін.

¹ В. А. Дядиченко, Ф. Є. Лось, В. Є. Спицький. Історія Української РСР [розд. 25], К., 1965; Історія Української РСР у двох томах, т. II [розд. XI], К., 1967; А. К. Касименко. Історія Української ССР. Популярний очерк [т. XXII], К., 1965; Історія Української РСР. Науково-популярний нарис [розд. 12], К., 1967; Нариси історії Комуністичної партії України [розд. XVIII], К., 1971.

² Історія робітничого класу Української РСР, т. II [розд. XII—XIII], К., 1967; Історія селянства Української РСР, т. 2 [розд. XI], К., 1967; Розвиток української культури за роки Радянської влади [розд. X], К., 1967; та ін.

³ Історія Києва, т. II, К., 1964; Вінниця. Історичний нарис. Вінниця, 1964; та ін.

⁴ Очерки по истории Крыма, ч. 4, Симферополь, 1967; Соціалістичні перетворення на Закарпатті за 25 років, Ужгород, 1970; Шляхом до щастя. Нариси історії Закарпаття, Ужгород, 1973; та ін.

того соціалістичного суспільства та розкривалася провідна роль КПСР у цьому важливому процесі⁵.

В радянській історіографії республіки вже склалися певні традиції у висвітленні діяльності Української РСР на міжнародній арені в період комуністичного будівництва. Першою узагальнюючою працею щодо цього була брошура М. М. Білоусова із серії «Україна на міжнародній арені»⁶. Значно продовжено виклад історичних подій і зроблено ґрунтовніші узагальнення з цієї теми у відповідному розділі колективної монографії «Україна і зарубіжний світ» (К., 1970).

У праці О. І. Воробйова «Українська РСР на міжнародній арені. (Деякі питання зовнішньополітичної діяльності)» (К., 1970) концентрується увага на участі представників республіки в роботі ООН та інших міжнародних організацій у період, що розглядається.

Та особливо велике місце приділяють історики республіки участі Української РСР в братерських економічних, політичних та культурних зв'язках СРСР з іншими країнами соціалістичної співдружності, переважно європейськими. З цієї тематики опубліковано численні індивідуальні та колективні монографії, в яких досить докладно відображений період розвинутого соціалізму⁷. Розпочалося вивчення зв'язків УРСР і з країнами, що визволилися з-під колоніального ярма⁸. Зовсім слабо відображено в науковій літературі місце республіки у контактах СРСР з капіталістичними країнами. Цю прогалину доводиться заповнювати авторам другої частини VIII тому «Історії Української РСР».

Висвітлюючи зв'язки Радянського Союзу, зокрема нашої республіки, з іншими соціалістичними країнами, історики насамперед порушують питання зовнішньої торгівлі, науково-технічного співробітництва, обміну передовим виробничим досвідом, культурних контактів. Останнім часом помітно посилився інтерес до вивчення дружніх взаємозв'язків окремих підприємств і, особливо, міст-побратимів Української РСР та братніх соціалістичних країн⁹.

В літературі знайшла відображення і така важлива тема, як участь широкої промадськості УРСР у боротьбі за зрив агресивних планів імперіалізму, за мир у всьому світі¹⁰.

⁵ И. Б. Блохин. Создание в СССР развитого социалистического общества, М., 1972; М. Ю. Хесин. КПСС — вдохновитель и организатор строительства коммунизма в СССР. 1959—1972 гг., Минск, 1973; Николай Ирибаджиков. Развитое социалистическое общество, М., 1974; та ін.

⁶ М. М. Білоусов. За мир і загальну безпеку. (Зовнішньополітична діяльність УРСР в 1959—1963 рр.), К., 1964.

⁷ И. Ф. Евсеев. Сотрудничество Украинской ССР и Польской Народной Республики (1944—1960 гг.), К., 1962; І. М. Кулінич. Економічні та культурні зв'язки Української РСР з Німецькою Демократичною Республікою (1949—1965 рр.), К., 1965; П. С. Сохань. Социалистический интернационализм в действии. Украинская ССР в советско-болгарском экономическом, научно-техническом и культурном сотрудничестве 1945—1965 гг., К., 1969; Участь Української РСР у економічному і науково-технічному співробітництві СРСР з країнами РЕВ, К., 1970; Українська РСР у радянсько-угорському співробітництві (1945—1970 рр.), К., 1972; В. І. Котляров. Глибоке коріння неперушної дружби [про культурні зв'язки між УРСР і ЧССР], Харків, 1972; В. У. Павелко. Дружба народів — дружба культур. Українська РСР у радянсько-чехословацькому культурному співробітництві 1945—1970 рр., К., 1973; На магістралях дружби і братерства, К., 1974.

⁸ Україна і Близький та Середній Схід, К., 1968. Крім того, огляд (хоч неповний і небездоганий) «Зарубіжний Схід у післявоєнній українській історіографії» опублікували Д. М. Філіпенко і В. М. Рябоконь у збірнику «З історії зарубіжного Сходу» (К., 1972).

⁹ Побратимы. Донецк — Магдебург, Донецк, 1965; Львів — Жешув, Львів, 1971; А. Ф. Олійник. Вінниця — Кельці, Одеса, 1972; Луцьк — Люблін, Львів, 1973; та ін.

¹⁰ М. Гершуні. Україна на міжнародних форумах миру, К., 1966; М. З. Войнич. Фонд миру, К., 1971; та ін.

Отже, роль республіки у міжнародному житті, її різнобічні зарубіжні зв'язки досить широко показано в окремих монографіях, численних брошурах і статтях.

Для розвинутого соціалістичного суспільства характерним є неухильне прискорення науково-технічного прогресу. Природно, що в науковій літературі особливо багато місця відводиться кардинальним питанням розвитку економіки, зокрема промисловості, сільського господарства, а також виробничій діяльності робітничого класу, селянства, інтелігенції.

Науковці стисло характеризують розвиток промисловості СРСР у досліджуваний період, приділяючи особливу увагу створенню матеріально-технічної бази комунізму, участі у цій відповідальній справі всіх народів Радянського Союзу, зміцненню єдиного народногосподарського комплексу Країни Рад¹¹.

Значну наукову цінність становить ґрунтовна історіографічна праця В. І. Касьяненка, присвячена висвітленню радянськими вченими процесу створення матеріально-технічної бази комунізму¹². Для істориків особливо важливими є висновки автора про суть матеріально-технічної бази комунізму, соціальні аспекти науково-технічної революції, її конкретно-історичне здійснення та роль у прискоренні комуністичного будівництва.

У радянській історіографії республіки широко висвітлюються питання науково-технічного прогресу в умовах розвинутого соціалістичного суспільства¹³. Автори всебічно розкривають керівну і спрямовуючу роль Комуністичної партії у цій справі, показують вплив економічної реформи на прискорення науково-технічного прогресу та підвищення ефективності суспільного виробництва на основі впровадження у народне господарство новітніх досягнень вітчизняної науково-технічної думки і передової практики. На великому фактичному матеріалі відображено рух винахідників та раціоналізаторів, розвиток нових форм технічної творчості, залучення до неї робітників, новаторів виробництва, інженерно-технічних працівників. Досить широко показано зв'язки науковців з виробництвом та винятково важливу роль цих зв'язків у справі науково-технічного прогресу. Великі дослідницькі праці з даної тематики охоплюють переважно 1959—1970 рр. Для розробки дальшого періоду характерні невеликі брошури, наукові статті.

Найяскравішим виявом виробничої активності трудящих є соціалістичне змагання. Природно, що воно постійно перебуває в полі зору вчених. Починаючи з 1959 р., історики республіки багато пишуть про його вищу форму — рух за комуністичне ставлення до праці, про

¹¹ Э. Ю. Локшин. Промышленность СССР (1940—1963). (Очерк истории), М., 1964; Ф. И. Ермаков. КПСС — организатор братского сотрудничества народов СССР в создании материально-технической базы коммунизма, Саратов, 1972; І. І. Коломійченко. Діяльність Комуністичної партії України по створенню матеріально-технічної бази комунізму, К., 1971.

¹² В. И. Касьяненко. Проблемы создания материально-технической базы коммунизма. (Историкографический очерк), М., 1973.

¹³ П. Т. Рушенко. Діяльність Комуністичної партії України по прискоренню науково-технічного прогресу в промисловості (1959—1965 рр.), Харків, 1969; В. П. Шевчук. На вирішальному напрямі. Комуністична партія України в боротьбі за науково-технічний прогрес у важкій промисловості (1959—1965 рр.), К., 1970; М. Р. Ілющ. Технічна творчість робітничого класу Української РСР (1959—1970 рр.), К., 1973; В. И. Полурез. Деятельность Коммунистической партии по повышению эффективности промышленного производства в условиях развитого социализма, К., 1974; П. О. Федорчак. Шляхом трудових подвигів (Комуністична партія України — організатор боротьби за виконання завдань у галузі важкої промисловості. 1959—1971 рр.), Львів, 1974; КПСС и научно-техническая революция, К., 1974.

різні трудові починання, які охоплюють дедалі ширші сфери життя і нерідко виходять за межі виробництва, торкаючись питань освіти, моралі, побуту тощо.

У перших невеличких розвідках про рух за комуністичне ставлення до праці висвітлювались історичні корені цієї форми змагання, лєнінськї ідеї, що лягли в її основу, перші досягнення руху. Вже вийшли історіографічні статті з даної тематики, в яких підбито певні підсумки цих досліджень¹⁴.

Особливо активно вивчався і узагальнювався рух за комуністичне ставлення до праці в першій половині 60-х років, коли досить швидко змінювались історичні етапи цього явища, відбувались істотні якісні зміни в русі¹⁵.

У згаданих працях, а також у численних статтях, вміщених у збірниках, наукових записках, журналах, зокрема в «Українському історичному журналі», наводиться великий фактичний матеріал про діяльність ударників та бригад комуністичної праці, розкривається спрямовуюча роль Комуністичної партії у русі розвідників майбутнього.

Найбільшу увагу дослідників привертає розвиток цього руху в провідних галузях промисловості: вугільній, машинобудівній, хімічній та ін. Менше досліджений він у легкій та харчовій промисловості і в сфері обслуговування. Порівняно недавно в республіці вийшли перші узагальнюючі праці про становлення цієї форми змагання на селі¹⁶.

У своїх працях історики насамперед прагнуть розкрити ефективність руху за комуністичне ставлення до праці, його вплив на розвиток виробництва, підвищення продуктивності праці. Нагромаджений досвід знайшов відображення у працях, що вийшли з друку останнім часом¹⁷, та в узагальнюючій монографії, присвяченій розвитку соціалістичного змагання в республіці, зокрема й рухові за комуністичне ставлення до праці¹⁸. Для цих досліджень характерним є залучення значної кількості яскравого фактичного матеріалу, конкретних прикладів про хід соціалістичного змагання. Однак тут майже немає узагальнюючих статистичних відомостей про охоплення ним трудящих на різних історичних етапах.

У 1959—1975 рр. швидкими темпами розвивались всі галузі промисловості республіки. Історики присвятили свої монографії різним загонам робітничого класу¹⁹, особливо тим із них, що працюють у про-

¹⁴ Б. Блох, П. Рущенко, М. Чирков. Глибше узагальнювати досвід руху за комуністичну працю.— «Комуніст України», 1964, № 7; А. В. Санцевич. Українська радянська історіографія про передові почини трудящих УРСР (1958—1964 рр.).— «УІЖ», 1965, № 2.

¹⁵ О. Г. Мітюков. На шляху до перемоги комуністичної праці, К., 1961; І. І. Ніколаєнко. Зримі риси комунізму, К., 1961; О. С. Кудлай. Від комуністичних суботників до бригад комуністичної праці, К., 1962; В. П. Сидоренко. Возникновение и развитие движения бригад и ударников коммунистического труда на Украине.— Великое движение современности, М., 1964; та ін.

¹⁶ Е. С. Побережний. Виникнення і розвиток руху за комуністичне ставлення до праці в колгоспах України, К., 1968; С. Т. Наконечний. Розвиток комуністичної праці на селі, Львів, 1970; та ін.

¹⁷ Люди високого покликання. Нариси про комуністів, К., 1971; За комуністичне ставлення до праці, К., 1972; та ін.

¹⁸ В. П. Сидоренко. Шляхом великого почину, К., 1965.

¹⁹ П. Варгатюк, А. Дольчук. Рудна скарбниця Півдня [про Кривбас], Дніпропетровськ, 1966; М. М. Миколєнко. Діяльність Комуністичної партії України по розвитку металургії в період розгорнутого будівництва комунізму, Харків, 1970; Металурги — бойці за комунізм, Дніпропетровськ, 1963; Л. А. Мягчилов. Діяльність КПРС по удосконаленню керівництва промисловістю (1956—1970 рр.), К., 1971; Коммунистическая партия Украины в борьбе за подъем трудовой и политической активности трудящихся, Днепропетровск, 1971.

відних галузях промисловості: важкій, металургійній, гірничодобувній та ін. Автори на великому конкретному матеріалі аналізують становище у тій чи іншій галузі, розглядають питання, пов'язані з управлінням промисловістю (зокрема, зупиняються на запровадженні виробничих об'єднань), підвищенням ефективності виробництва, розгортанням трудової та політичної активності робітників і службовців, показують їх боротьбу за виконання планових завдань, докладно висвітлюють різні форми і методи партійного керівництва промисловістю тощо.

Оскільки для розвитку промисловості велике значення має енергетика, українські радянські історики видали ряд ґрунтовних праць, у яких переконливо розкривають процес спорудження могутніх енергетичних комплексів у досліджуваній період²⁰.

Визначенню провідного місця робітничого класу в розвинутому соціалістичному суспільстві певною мірою сприяє вивчення його кількісного і якісного складу на різних історичних етапах. Щодо цього радянська історіографія вже має певні досягнення²¹. Історики республіки видали перші монографії, в яких розглядають джерела та форми поповнення робітничого класу, його зростання за окремими галузями та економічними районами²². Якісні зрушення серед робітників простежено в плані підготовки відповідних кадрів та підвищення їх кваліфікації, змін за статтю, віком і національністю. Побіжно автори розглядають піднесення трудової та суспільно-політичної активності робітників України. Все це дає їм можливість створити повнокровну картину життя й діяльності провідного класу сучасності. Щоправда, в узагальнюючому плані ще недостатньо досліджені кількісні та якісні зміни серед робітників у 1971—1975 рр.

Червоною ниткою в радянській історіографії проходить ідея зміцнення союзу робітничого класу та колгоспного селянства. Історики республіки розглядають різні форми допомоги робітничого класу колгоспному селу: матеріально-технічну, масово-політичну, культурно-освітню²³. Висвітлюються передові починання у промисловості, що сприяли розгортанню цієї роботи. Відповідні узагальнюючі праці свідчать про неухильне зміцнення союзу робітничого класу й селянства в умовах розвинутого соціалізму.

Вчені Української РСР велику увагу приділяють дослідженню трудової та громадсько-політичної активності робітничого класу в роки

²⁰ М. Д. Олійниченко. Ленінські накреслення — в життя, К., 1970; Н. Ю. Костриця. Комуністична партія — організатор всенародної боротьби за здійснення ленінських ідей електрифікації на Україні, К., 1967.

²¹ С. Л. Сенявский. Рост рабочего класса СССР (1951—1965 гг.), М., 1966; Рабочий класс СССР на современном этапе, Л., 1968; Рабочий класс СССР. 1951—1965 гг., М., 1969; С. Л. Сенявский, В. Б. Тельпуховский. Рабочий класс СССР (1938—1965 гг.), М., 1971. В. А. Ежов. Рабочий класс СССР. Социально-экономический очерк, Л., 1974; Партия и рабочий класс в условиях строительства коммунизма, М., 1973; та ін.

²² Д. С. Шелест. Количественные и качественные изменения в составе рабочего класса Украинской ССР (1959—1970 гг.), Днепропетровск, 1971; В. О. Романцов. Робітничий клас Української РСР (1946—1970 рр.), К., 1972; Г. Процирук. Відтворення робочої сили на сучасному етапі комуністичного будівництва, К., 1973; та ін.

²³ Б. П. Ковалевський. Могутня сила побудови комунізму, К., 1962; його ж. Укрепление союза рабочего класса и колхозного крестьянства в период строительства коммунизма. 1959—1970 гг. (На материалах Украинской ССР), К., 1972; В. Ф. Салабай. Діяльність Комуністичної партії України по дальшому розвитку і зміцненню союзу робітничого класу з колгоспним селянством у період будівництва комунізму (1959—1965 рр.), К., 1968; І. В. Шульга. Робітничий клас — колгоспному селянству, К., 1971.

комуністичного будівництва²⁴. При цьому вони широко показують керівну й спрямовуючу роль Комуністичної партії на всіх ділянках промислового виробництва, боротьбу робітників за виконання та перевиконання планових завдань.

У ряді узагальнюючих праць, що охоплюють значний історичний період, на матеріалі всієї країни розкриваються основні закономірності та особливості розвитку радянського селянства в умовах розвинутого соціалізму²⁵. Досить активно розробляються й актуальні питання історії колгоспного селянства республіки²⁶. У цих дослідженнях, особливо у книзі В. С. Петренка, висвітлюється не тільки виробнича та громадсько-політична діяльність трудівників села, а й соціальні зміни, що відбуваються там в умовах розвинутого соціалізму.

В оригінальній монографії В. В. Горака показано, як у 1956—1966 рр. здійснювалися організація пропаганди і впровадження у сільськогосподарське виробництво Української РСР передового досвіду. Зокрема, значне місце відведено висвітленню таких форм цієї роботи, як школи передового досвіду, університети сільськогосподарської науки і передового досвіду та ін.

Обравши для свого дослідження той самий період, що й В. В. Горак, Л. Ю. Беренштейн сконцентрував увагу на кількісному і якісному зростанні колгоспних та радгоспних партійних організацій, ідейному вихованні комуністів, на їх провідній ролі як організаторів мас, керівників соціалістичного змагання. В книзі широко розкрито ідейно-політичну діяльність партії серед трудівників села республіки.

Спираючись на велику джерельно-літературну базу, автори книг про селянство всебічно висвітлюють такі характерні для періоду розвинутого соціалізму прогресивні процеси в сільськогосподарському виробництві, як механізація та електрифікація, удосконалення керівництва, інтенсифікація, посилення ролі науки, поліпшення господарської діяльності колгоспів і радгоспів. Історики докладно розповідають про розгортання соціалістичного змагання на селі, розширення і зміцнення міжреспубліканських зв'язків сільських трудівників.

Останнім часом створилася особливо сприятлива обстановка для зростання добробуту трудящих. Радянська держава дедалі більше коштів виділяє для задоволення потреб народу. На жаль, цей важливий процес ще не став об'єктом спеціального монографічного дослідження істориків. Щоправда, побачила світ узагальнююча монографія, присвячена підвищенню добробуту трудящих СРСР за роки Радянської влади, написана за хронологічним планом²⁷. Але 60-ті роки в ній висвітлено недостатньо. Що ж до Української РСР, то тут опубліковано книгу, написану на матеріалах лише промислових підприємств республіки. Період, що в ній досліджується, охоплює 1959—1966 рр.²⁸

²⁴ В. І. Полурез. Комуністична партія України — організатор трудової активності робітничого класу, К., 1969.

²⁵ История советского крестьянства и колхозного строительства в СССР, М., 1963; В. Б. Островский. Колхозное крестьянство СССР. Политика партии в деревне и ее социально-экономические результаты, Саратов, 1967; Советское крестьянство. Краткий очерк истории (1917—1969), М., 1970; Сельское хозяйство СССР на современном этапе. Достижения и перспективы, М., 1972; Аграрная политика КПРС на современном этапе, К., 1973; та ін.

²⁶ В. В. Горак. Досвід мас — на службу комунізму, К., 1966; Л. Ю. Беренштейн. Б авангарді трудівників села, К., 1968; В. С. Петренко. Село на шляхах піднесення, К., 1970.

²⁷ В. Болдырев, А. Смирнов, Я. Тавров. Борьба КПСС за повышение благосостояния народа, М., 1972.

²⁸ В. М. Бачинський. КПРС у боротьбі за підвищення добробуту трудящих, К., 1974.

Завдяки постійному піклуванню Комуністичної партії значно повніше стали задовольнятися різноманітні потреби широких верств трудящих республіки, істотно підвищився їх життєвий рівень. Тому історикам доведеться провести чималу дослідницьку роботу, щоб переконливо, на значному фактичному матеріалі показати зростання заробітної плати робітників, службовців, колгоспників Української РСР на різних етапах досліджуваного періоду. Певну увагу слід звернути й на те, як розширюються виплати із суспільних фондів споживання та збільшується купівельна спроможність населення; якого великого розмаху набуло житлове будівництво в республіці, що дало змогу забезпечити житлом мільйони трудівників міста і села; як постійно поліпшується благоустрій населених пунктів, підвищується культура обслуговування.

У період розвинутого соціалізму було досягнуто великих успіхів у галузі охорони здоров'я. У 1959—1975 рр. відбувалося поступове вирівнювання рівнів у медичному обслуговуванні сільського і міського населення. Швидкими темпами зростали кадри медичних працівників, особливо кількість лікарів, дедалі поліпшувалась організація відпочинку трудящих, успішно розвивалися фізкультура і спорт. Всі ці важливі процеси і мають бути розкриті в історичній літературі, зокрема у другій частині VIII тому «Історії Української РСР».

Питання суспільно-політичного життя трудящих нашої країни в процесі удосконалення розвинутого соціалізму знайшли відображення в дослідженнях радянських істориків. Так, у загальносоюзній історіографії докладно висвітлюється роль КПРС у політичній системі соціалістичного суспільства, в підвищенні значення Рад у комуністичному будівництві²⁹.

У томі другому колективної монографії «Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР» (К., 1974) міститься систематичне висвітлення цієї теми на широкому фоні діяльності робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції республіки. Автори показують посилення провідної ролі Комуністичної партії в суспільно-політичному житті, розвиток соціалістичної державності, розкривають участь трудящих у управлінні державою, виробництвом, а також місце профспілок, комсомолу та інших громадських організацій республіки в комуністичному вихованні трудящих.

Інші видані в УРСР праці висвітлюють, в основному, окремі питання суспільно-політичного життя: діяльність партії, Рад, різноманітних громадських організацій³⁰.

Значну увагу дослідники приділяють ідеологічній роботі КПРС у процесі будівництва комунізму, питанням комуністичного виховання трудящих республіки³¹. Історики показують організаторську роль партійних організацій в озброєнні комуністів основами марксизму-ленініз-

²⁹ И. М. Орлов. Деятельность КПСС по повышению роли Советов в строительстве коммунизма, М., 1973; А. П. Савко. Партийное руководство Советами в период строительства коммунизма, М., 1973; Коммунистическая партия в политической системе социалистического общества, М., 1974.

³⁰ К. Ф. Москалец. Профспілки України в боротьбі за здійснення семірічки, К., 1960; А. Слуцкий, В. Сидоренко. Профсоюзы Украины после победы Великого Октября, М., 1961; Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України, К., 1971; Д. Д. Пиха, С. Н. Кириченко, Г. Г. Письменный. Боевой отряд патриотов. Краткий очерк истории ДОСААФ Украины, К., 1971; та ін.

³¹ А. О. Янюк. Ідеологічна робота КП України в період розгортання будівництва комунізму. (З досвіду роботи сільських парторганізацій), Чернівці, 1970; Б. І. Стеля. Виховання нової людини — справа партійна. З досвіду роботи парторганізацій по комуністичному вихованню працівників промисловості України (1956—1965 рр.), К., 1970. В. П. Хиженяк. Комуністичне виховання трудівників села, К., 1973; В. К. Василенко. Діяльність Комуністичної партії України по перебудові

му, в доборі та підготовці пропагандистських кадрів, докладно розглядають функціонування системи політичної освіти, конкретну діяльність пропагандистів, вплив її на трудящих республіки.

В системі засобів ідейно-політичної роботи важливе місце належить вихованню трудящих у душі комуністичного ставлення до праці в процесі їх виробничої діяльності та соціалістичного змагання. Це вузлове питання постійно перебуває в центрі уваги істориків.

Останнім часом особливо широко розгорнулася діяльність партійних та громадських організацій по військово-патріотичному вихованню молоді. Вже зроблено перші наукові узагальнення цієї роботи, висвітлено її основні напрями, форми і методи³². Автори, зокрема, підкреслюють, що військово-патріотичне виховання позитивно впливає на формування у радянських людей марксистсько-ленінського світогляду, допомагає боротися проти ворожої ідеології.

У науковій літературі розкривається роль громадських організацій у комуністичному вихованні трудящих республіки, у їх ідейно-політичному загалтванні та залученні до найкращих духовних надбань³³.

В умовах розвинутого соціалізму особливо пишно розквітає радянська соціалістична культура. Це стосується як усієї Країни Рад, так і кожної союзної республіки, в тому числі й Української РСР.

В радянській історіографії вже зроблено перші узагальнення культурного будівництва Союзу РСР в умовах розвинутого соціалізму³⁴. Автори відзначають зростання ролі Комуністичної партії на завершальному етапі культурної революції, величезні успіхи в розквіті та зближенні національних культур народів СРСР.

Історики Української РСР також багато зробили для висвітлення досягнень радянських людей у різних галузях культурного будівництва в 1959—1975 рр.— в народній освіті, вищій школі, культурно-освітній роботі, в розвитку преси, радіо, телебачення, літератури та мистецтва.

З початку 60-х років великий інтерес істориків викликав розвиток загальноосвітньої та вищої школи. Це обумовлювалося чевними здійснюваними у той час змінами в системі народної освіти, тією великою увагою, яку приділяли Комуністична партія, Радянська влада, широка громадськість цим питанням.

У монографічних дослідженнях показано дальше поширення середньої освіти в республіці, зміцнення навчально-матеріальної бази школи, хід навчально-виховного процесу, зокрема підготовку школярів до самостійної праці³⁵. Поряд з успіхами автори відзначають труднощі в перебудові роботи школи. Щоправда, у працях, опублікованих до 1965 р., надмірно вихваляється виробниче навчання, яке в багатьох випадках себе не виправдало. У дальших виданнях дається правильна оцінка як позитивним змінам, так і окремим перегинам (зокрема в бік виробничого навчання), що траплялися в ході перебудови школи. Широко розкрито керівну та спрямовуючу роль Комуністичної партії в га-

партійної освіти і вдосконаленню масово-політичної роботи (1968—1971 рр.), К., 1974; М. М. Моторнюк. Виховання молодого покоління — справа партійна, К., 1974; та ін.

³² В. Ю. Омельчук. В ім'я захисту завоювань соціалізму, К., 1971.

³³ Роль громадських організацій в комуністичному вихованні трудящих, К., 1971.

³⁴ Культурная революция в СССР. 1917—1965 гг., М., 1967; Г. Г. Карпов. Ленин о культурной революции, Л., 1970; та ін.

³⁵ О. Я. Завадська. Школи України в період перебудови системи народної освіти, К., 1964; ії ж. Школа — народному хозяйству, Львов, 1967; ії ж. Развитие общеобразовательной школы Украины в период строительства коммунизма (1959—1968 гг.), К., 1968; К. Ф. Присяжнюк. Новый этап в развитии радянської школи на Україні, К., 1966.

лузі народної освіти³⁶, процес посилення зв'язків школи з виробництвом, участь громадськості в справах школи, питання суспільного виховання в республіці³⁷. Про розвиток народної освіти йдеться і в збірнику статей та річних звітах Міністерства освіти УРСР³⁸.

Історія вищої школи Української РСР періоду розвинутого соціалізму також привертає увагу істориків³⁹. На основі великого джерельно-літературного матеріалу, зокрема поточних архівів, автори розкривають систему навчання та виховання студентської молоді, показують, як розгортається наукова робота у вузах республіки, зміцнюються їх зв'язки з виробництвом. Причому, висвітлюються і великі досягнення, і певні труднощі в розвитку вищої школи.

Високої оцінки заслуговує книга В. Ю. Маланчука, В. М. Попова та А. Н. Новомінського, які провели складне історичне дослідження безпосередньо на стику з сучасністю (період, розглянутий авторами, охоплює 1966—1970 рр., а праця вийшла в 1971 р.). У книзі яскраво показано вклад підготовлюваних вузами кадрів у справу науково-технічного прогресу, розкрито питання, що торкаються удосконалення навчально-виховного процесу у вузах та формування комуністичного світогляду студентів.

Науковці республіки успішно пов'язують вивчення проблем підготовки кадрів у вузах з дослідженням історії радянської інтелігенції⁴⁰—темою, яка тільки починає широко розроблятися. Так, у своїй монографії Ю. О. Курносів порушує важливі питання діяльності інтелігенції Української РСР: наукову розробку її представниками проблем, що становлять теоретичну основу ідейно-виховної роботи Комуністичної партії; їх участь в ідеологічному загалтванні трудящих тощо.

Незважаючи на велику кількість літератури з історії народної освіти, вищої та середньої спеціальної школи, ця тематика вивчається не зовсім рівномірно: мало уваги, зокрема, приділяється середнім спеціальним навчальним закладам.

В історичній літературі ще недостатньо показано розвиток науки на Україні в цілому у період розвинутого соціалізму. Так, навіть в узагальнюючих монографіях і книжці В. М. Терлецького, присвячених АН УРСР, здебільшого тільки в окремих розділах розповідається про стан академічної (а не всієї) науки в республіці у цей період⁴¹.

Про культурно-освітню роботу написані численні статті та брошури, що обмежуються вузькими територіальними та часовими рамками. Тільки 1967 р. вийшла перша узагальнююча праця, в якій висвітлено культурно-освітню роботу в селах Української РСР у 1961—1966 р.⁴² Дещо ширшу тематику охоплює книжка Н. Л. Алексеевої⁴³.

³⁶ М. Моторнюк. Школа і виховання нової людини, Львів, 1963 та ін.

³⁷ А. Д. Бондар. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР, К., 1968.

³⁸ З історії боротьби Комуністичної партії за розвиток народної освіти на Україні (1943—1970 рр.), К., 1972; Розвиток народної освіти в Українській РСР. 1969—1970 навч. рік, К., 1970; Розвиток народної освіти в Українській РСР. 1970—1971 навч. рік, К., 1971.

³⁹ В. Питов. Высшая школа в период перестройки, К., 1962; В. Питов, В. Попов. Учиться коммунизму. (Из опыта воспитательной работы в вузах Украинской ССР), К., 1965; В. Ю. Маланчук, В. М. Попов, А. Н. Новоминский. Виша школа УРСР. Здобутки і перспективи (1966—1970), К., 1971; та ін.

⁴⁰ Ю. О. Курносів, А. Г. Бондар. У навчанні та праці. Підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР, К., 1964; Ю. О. Курносів. Роль інтелігенції України в комуністичному вихованні трудящих (1959—1965), К., 1968.

⁴¹ Історія Академії наук Української РСР, кн. 1, К., 1967, стор. 179—290; В. М. Терлецький. Академія наук Української РСР, К., 1969; Академія наук Української РСР. 1969, К., 1969.

⁴² В. Д. Добротвор. Культурно-освітня робота на селі, К., 1967.

⁴³ Н. Л. Алексеева. Культура нового села, Львів, 1974.

Л. А. Шевченко узагальнила досвід культурного будівництва в УРСР у роки семирічки, побудувавши свою працю за традиційними тематичними рубриками: народна освіта, наука, література та мистецтво, культурно-освітня робота ⁴⁴.

Слід вітати вихід у світ змістовної монографії про книгодрукування ⁴⁵.

Отже, з різних питань культурного будівництва в роки, яким присвячується друга частина тому VIII «Історії Української РСР», опубліковано чимало літератури. Розквіт соціалістичної культури в республіці у 1959—1975 рр. історики розглядають як новий етап духовного розвитку трудящих. Висвітлюючи діяльність культурно-освітніх установ, дослідники звертають увагу на значне поширення в ній громадських засад. Під час дальшої розробки теми культурного будівництва слід ширше розкривати роль засобів масової інформації — преси, радіо, телебачення — у комуністичному, зокрема інтернаціональному, вихованні трудящих.

Величкі звершення народів нашої багатонаціональної країни стали можливими завдяки їх непорушній дружбі і братерському співробітництву. У численних працях історики УРСР всебічно висвітлюють вияви цієї великої дружби в умовах розвинутого соціалістичного суспільства. Так, у ґрунтовній монографії В. Ф. Панібудьласки розкрито економічну взаємодопомогу українського та інших братніх народів СРСР, показано хід соціалістичного змагання між трудящими різних республік, зокрема, значення для його розвитку міжреспубліканського обміну передовим досвідом тощо ⁴⁶. Автор наводить цікаві статистичні відомості про національний склад Компартії України, Рад депутатів трудящих, про співдружність представників різних національностей у виробничих і творчих колективах.

Ґрунтовно досліджено братерське співробітництво молдавського і українського народів у 1959—1970 рр. ⁴⁷

Важливе значення для повнішого розкриття братерських зв'язків Української РСР з іншими союзними республіками мають теоретичні узагальнення, що містяться в монографіях, виданих у Москві ⁴⁸.

До 50-річчя утворення СРСР вийшло багато історичної літератури, зокрема, видавництво «Будівельник» опублікувало серію змістовних брошур під рубрикою «Стройки дружбы», в яких висвітлюється співдружність трудящих Української РСР та РРФСР, БРСР, Казахстану, республік Середньої Азії, Прибалтики, Молдавії ⁴⁹. У книжках серії йдеться про спорудження спільними зусиллями представників різних народів СРСР великих електростанцій та промислових підприємств. Автори показують героїчні звершення робітничого класу, знайомлять читачів з його найкращими представниками.

⁴⁴ Л. А. Шевченко. Развитие украинской радянської культуры в 1959—1965 гг., К., 1967.

⁴⁵ О. В. Молодчиков. Книга Радянської України, К., 1974.

⁴⁶ В. Ф. Панібудьласка. Дружба і співробітництво українського народу з братніми народами СРСР. 1959—1965, К., 1967.

⁴⁷ В. Г. Лысенко. В единой семье — к единой цели, Кишинев, 1971.

⁴⁸ Братское содружество союзных республик и развитие народного хозяйства СССР. 1917—1971, М., 1973; Г. Т. Тавадов. Строительство коммунизма и развитие национальных отношений, М., 1973; та ін.

⁴⁹ И. В. Симачов. Союз нерушимый. Украина — Россия, К., 1972; Л. Ф. Гавевская, С. А. Гуськова. Новоселье на Днепре и Немане. Украина — Белоруссия, К., 1972; В. Т. Калита. Украина — Казахстан, К., 1972; Н. И. Леликов. Нурек — Днепрогэс. Украина — Средняя Азия, К., 1972; И. Д. Бердник. По закону дружбы. Украина — Прибалтика, К., 1972; Д. Д. Донской. В братском единстве. Украина — Молдавия, К., 1972.

Останнім часом вийшло багато літератури, переважно публіцистичного характеру, в якій відображені різні сторони братерської співдружності українського та інших народів Країни Рад⁵⁰, зокрема працівників сільського господарства⁵¹, трудящих різних областей братніх республік та ін.⁵² Автори приділяють значну увагу розквітові і зближенню націй СРСР, національним відносинам в умовах розвинутого соціалізму⁵³.

Спираючись на велику джерельно-літературну базу, на попередні досягнення дослідників у вивченні розвитку і зміцнення дружби народів СРСР, історики республіки повинні показати співдружність українського народу з іншими народами нашої Вітчизни у всіх галузях життя, розкрити місце Української РСР у єдиному народногосподарському комплексі Радянського Союзу.

Під керівництвом Комуністичної партії трудящі Радянської України разом з трудівниками інших братніх республік у сприятливих умовах розвинутого соціалізму досягли величезних успіхів в економіці, політиці, ідеології та культурі. Робітники, селяни, творча інтелігенція — всі верстви населення республіки, — тісно згуртовані навколо рідної партії, беруть активну участь у будівництві комунізму.

Враховуючи настанови XXIV з'їзду КПРС, трудящі Української РСР докладають усіх зусиль до виконання завдань дев'ятого п'ятирічного плану — важливого етапу в створенні матеріально-технічної бази комунізму.

⁵⁰ Під сонцем братерства, К., 1972; І. Тетерук. На крилах дружби, К., 1973.

⁵¹ Перемога здобувається в дружбі, К., 1972; П. Нечай. Неосяжне поле дружби. Розповідь про змагання трудівників Київщини і Підмосков'я, К., 1974.

⁵² Шляхами дружби і братерства, Одеса, 1972; Сила братської дружби трудящихся [Брянської, Гомельської и Черниговської областей], Брянск, 1972; та ін. Див. стислий огляд виданої в республіці (до 1973 р.) літератури про дружбу народів та національні відносини в СРСР («УІЖ», 1974, № 3, стор. 54—55).

⁵³ М. І. Куліченко, В. Ю. Маланчук. В. І. Ленін і розв'язання національного питання на Україні, К., 1971; В. І. Ленін — натхненник дружби народів СРСР, К., 1972; Комуністична партія — організатор здійснення ленінської національної політики на Україні, К., 1972; Вінок дружби, т. 1—3, К., 1972; В. Е. Маланчук. Исторический опыт КПСС по решению национального вопроса и развитию национальных отношений в СССР, М., 1972; Ф. Горюховський. Розквіт і зближення націй в період комуністичного будівництва в СРСР, К., 1973; та ін.

До 150-річчя повстання декабристів

М. П. САВИЧЕВ

В. І. ЛЕНІН

ПРО ПЕРШИХ РОСІЙСЬКИХ РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ

Півтора століття минає з часу діяльності декабристів, які в грудні 1825 р. виступили із зброєю в руках проти кріпосництва і царського самодержавства в Росії.

Декабристський рух, який справив великий вплив на своїх сучасників і наступні покоління, дістав широке відображення в дослідженнях істориків різних соціальних напрямів. Винятково велика історіографія декабристів поділяється на два корінним чином відмінних один від одного етапи — домарксистський і марксистський*.

Виникнення і розвиток другого етапу пов'язані з діяльністю В. І. Леніна. Він був першим, хто здійснив глибоко науковий аналіз руху російських дворянських революціонерів. На противагу реакційному і буржуазно-ліберальному тлумаченню він сформулював цілісну, єдино правильну, марксистську точку зору на виникнення, розвиток і значення цього руху. Володимир Ілліч показав, що за своїм соціальним змістом декабристський рух був буржуазним, бо вів Росію до прогресивного на той час буржуазного укладу, а за складом учасників — дворянським.

Керуючись ленінською характеристикою поглядів і діяльності декабристів, слід спинитися насамперед на тих найважливіших рисах, яким сам вождь трудящих усього світу надавав найбільшого значення. Такими, зокрема, є питання про місце руху російських революціонерів в історії визвольної боротьби, ступінь їх зв'язку з народом, роль як зачинателів республіканської традиції в нашій країні.

Найважливішою складовою частиною створеної В. І. Леніним глибоко наукової концепції революційного руху в Росії є періодизація визвольної боротьби в країні, вчення про наступність і характерні особливості революційних поколінь. Саме ці ленінські положення мають першорядне значення для з'ясування поставлених вище питань.

В. І. Ленін вказав на три періоди визвольного руху в країні: дворянський, різночинський і пролетарський. «Спочатку — дворяни і поміщики, декабристи і Герцен, — писав Володимир Ілліч. — Вузьке коло цих революціонерів. Страшенно далекі вони від народу. Але їхня справа не загинула. Декабристи розбудили Герцена. Герцен розгорнув революційну агітацію.

Її підхопили, розширили, зміцнили, загартували революціонери-різничинці, починаючи з Чернишевського і кінчаючи героями «Народної волі». Ширше стало коло борців, ближчий їхній зв'язок з народом. «Молоді штурмани майбутньої бурі» — називав їх Герцен. Але це не була ще сама буря.

* Історіографія декабризму докладно розглянута провідним радянським декабристознавцем академіком М. В. Нечкіною в її двотомній монографії. (Див. М. В. Нечкіна. Движение декабристов, т. 1, М., 1955, стор. 6—43). Декабристознавча література значно поповнилася в наступні два десятиріччя.

Буря, це — рух самих мас. Пролетаріат, єдиний до кінця революційний клас, піднявся на чолі їх і вперше підняв на відкриту революційну боротьбу мільйони селян»¹.

У наведеному висловленні В. І. Ленін характеризує кожний з трьох періодів, показує динаміку їх розвитку, конкретно і чітко визначає місце декабристів у визвольному русі: вони були *спочатку*, саме вони почали революційну боротьбу; навіть всередині першого — дворянського — періоду вони були першими.

У квітні 1914 р. Володимир Ілліч, знову повертаючись до періодизації визвольного руху, встановлює часові межі між періодами. Перший, дворянський, період тривав приблизно з 1825 по 1861 р. Другий, різночинський або буржуазно-демократичний — приблизно з 1861 по 1895 р. Третій — пролетарський — почався з 1895 р.²

Ще чіткіше думку про те, що саме декабристи були першими в історії Росії людьми, які піднесли прапор революційної боротьби, В. І. Ленін сформулював у «Доповіді про революцію 1905 року»: «В 1825 році Росія вперше бачила революційний рух проти царизму, і цей рух був представлений майже виключно дворянами»³.

У праці «З минулого робітничої преси в Росії» Володимир Ілліч підкреслював, що «найвидатнішими діячами дворянського періоду були декабристи і Герцен»⁴.

Чому періодизацію визвольного руху в країні В. І. Ленін починає саме з декабристів, з П. І. Пестеля, К. Ф. Рилєєва, С. І. Муравйова-Апостола, М. М. Муравйова та інших? По-перше, тому що у декабристів була наявна свідомо революційна ідеологія, яку вони поєднували з конкретною політичною програмою, що передбачала революційне розв'язання основних проблем сучасності; по-друге, тому що у них були революційні організації, які підготували збройні виступи; по-третє, сам факт відкритих виступів проти царизму із зброєю в руках говорить за себе.

Вперше в історії Росії до революційного повалення самодержавства закликав О. М. Радищев. Та «як революціонер він (Радищев.— М. С.) був самотній. Але минуло два-три десятиріччя, і ідея боротьби з царизмом почала втілюватися в революційні дії», — підкреслюється з цього приводу в «Історії Комуністичної партії Радянського Союзу»⁵. О. М. Радищев був ідейним попередником декабристів. Він справив великий вплив на формування їх ідеології. Багато з них сміливо заявляли на слідстві, що вони з величезною увагою читали заборонену властями книгу письменника «Подорож з Петербурга в Москву» і згодні з його викриттям феодально-кріпосницького ладу. Але декабристи не тільки висловлювали революційні ідеї, вони вжили конкретних заходів до втілення їх у конкретні дії. Саме тому історію розвитку революційних ідей в Росії В. І. Ленін починає з О. М. Радищева, а історію революційного руху — з декабристів.

Отже, перший період визвольної боротьби В. І. Ленін датував «приблизно з 1825 року». «Приблизно», очевидно, тому що декабристський рух має десятирічну історію і пройшов через кілька організаційних ступенів*. Але створені першими російськими революціоне-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 249.

² Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 90.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 298.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 90.

⁵ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 1, К., 1965, стор. 22.

* Першою декабристською організацією був створений у 1816 р. «Союз порятунку». В 1818 р. замість нього утворилося нове таємне товариство — «Союз благоденства». Після розпуску останнього (1821 р.) виникло Південне товариство на Укра-

рами організації були таємними, і мало хто з сучасників знав про їх існування. 1825 рік — рік найважливіших і рішучих дій декабристів. У своїх працях Володимир Ілліч неодноразово вказував на 14 грудня 1825 р., як на перший в історії Росії відкритий збройний виступ з метою повалення царизму⁶. В цьому зв'язку слід вказати ще на одну неабияку обставину: поступовий, дедалі зростаючий вплив декабристів на умі передових людей країни, на «дух часу» почав відчуватися з моменту їх повстання. Герцена розбудили саме збройні виступи декабристів, а не попередня діяльність таємних організацій. Тому не випадково в ленінському датуванні визвольного руху в країні зазначається 1825 р., а не інші дати з історії декабристського руху.

Таким чином, розробляючи питання про періодизацію визвольного руху в Росії, В. І. Ленін чітко визначив місце декабристів у ньому, неодноразово підкреслюючи, що вони були першими російськими революціонерами.

У декабристознавчій літературі домарксистського етапу не було дано відповіді на те, чому саме з дворянства — класу, який займав пануюче і привілейоване становище при феодалізмі, — вийшли перші борці за знищення цього ладу? Для класиків марксизму-ленінізму ця своєрідна суперечність не була нерозв'язною. Ще в «Маніфесті Комуністичної партії» основоположники наукового комунізму зробили висновок: «...В ті періоди, коли класова боротьба наближається до розв'язки, процес розкладу всередині пануючого класу, всередині всього старого суспільства набирає такого бурхливого, такого різкого характеру, що невелика частина пануючого класу відрікається від нього і приєднується до революційного класу, до того класу, якому належить майбутнє. Ось чому, як раніше частина дворянства переходила до буржуазії, так тепер частина буржуазії переходить до пролетаріату...»⁷

Відречення декабристів від інтересів свого класу — якраз цей самий випадок дворянської революційності, породженої розкладом феодально-кріпосницького ладу і загостренням класових суперечностей, про який писали К. Маркс і Ф. Енгельс. Діяльність перших російських революціонерів відноситься до тієї епохи світової історії, коли повалення одряхлілого феодалізму, що став гальмом на шляху суспільного розвитку, було основним завданням прогресивного людуства. Період від Великої французької революції до Паризької комуні В. І. Ленін характеризував як епоху «...піднесення буржуазії, її повної перемоги. Це — висхідна лінія буржуазії, епоха буржуазно-демократичних рухів взагалі, буржуазно-національних зокрема, епоха швидкої ломки феодально-абсолютистських установ, які пережили себе»⁸.

Росія щодо цього не становила винятку, вона перебувала в загальному потоці світового історичного процесу. Основними завданнями, які в повному обсязі стояли тоді перед нею, були ліквідація кріпосного права і повалення самодержавно-феодального ладу. Їх розв'язання і ставили своєю метою дворянські революціонери. Чому саме вони, а не хтось інший? В. І. Ленін дає глибоке пояснення причин цього явища. Найбільше за всі інші стани у знищенні феодалізму і кріпосництва були зацікавлені селяни, але через свою неписьменність, неорганізованість, розрізненість вони не могли очолити цей рух. Потрібна була

Іні, з центром у Тульчині, слідом за ним — Північне товариство в Петербурзі. В 1823 р. незалежно від цих організацій було створене Товариство об'єднаних слов'ян.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 5, стор. 30; т. 21, стор. 249; т. 25, стор. 90; т. 30, стор. 298.

⁷ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4, стор. 418—419.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 134.

якась зовнішня сила, що пробудила б широкі маси селянства від латентного сну⁹. Такою силою могли стати або пролетаріат або буржуазія, але півтора століття тому робітничий клас лише зароджувався і, цілком зрозуміло, не був підготовлений до ролі керівника революційного руху. «В ту пору, при кріпосному праві, — писав В. І. Ленін, — про виділення робітничого класу із загальної маси кріпосного, безправного, «нижчого», «чорного» стану не могло бути й мови»¹⁰.

У соціально-політичних змінах була заінтересована і буржуазія. Але в силу історичних умов свого виникнення, тісного зв'язку з царизмом і кріпосниками, боязні руху трудящих мас російська буржуазія не була і не могла бути революційною. Вона «...не може миритися з кріпосництвом, — відзначав В. І. Ленін, — але... боїться революції, боїться руху мас, здатного повалити монархію і знищити владу поміщиків». В результаті скасування кріпосного права (саме скасування, а не ліквідації) буржуазія розраховувала одержати робочі руки для фабрик і заводів, забезпечити собі високі прибутки, але самий процес визволення селянства вона хотіла провести «згори», не руйнуючи ні монархії царя, ні землеволодіння і влади поміщиків...»¹¹.

Отже, в Росії першої чверті XIX ст. не було класу, здатного очолити боротьбу за знищення феодально-кріпосницького ладу. «Кріпосна Росія забита і нерухома», — робить висновок В. І. Ленін, характеризує епоху від декабристів до Герцена. В цій історичній обстановці прапор революційної боротьби піднесли «...кращі люди з дворян...»¹².

Аналізуючи розвиток визвольного руху, В. І. Ленін не тільки вказував на загальні риси, характерні для всіх періодів, а й всебічно розглянув особливості кожного з них. Відносно ж декабристів, як уже говорилося, він підкреслював, що вузьке їх коло, страшенно далекі вони від народу¹³.

Більшість дослідників правомірно трактує коротку, але глибоку за змістом ленінську оцінку ступеня зв'язку декабристів з народом як їх прагнення підготувати і здійснити революцію для народного блага при схваленні народу, але без активної участі його самого. На жаль, ця важлива проблема не завжди правильно тлумачиться. Неодноразовими були спроби кваліфікувати декабристів як вороже настроєних щодо народу, чужих йому людей. І в наш час зустрічається ще подекуди не зовсім правильне, однобічне тлумачення ленінської оцінки. Наприклад, доцент А. М. Мельников у листі до редакційної колегії шеститомного видання «Історії Комуністичної партії Радянського Союзу» помилково зобразив декабристів відірваними від народу, чужими його інтересам і сподіванням¹⁴. На наш погляд, до неправильних висновків А. М. Мельникова привела хибність його методологічних прийомів: з великої ленінської цитати з праці «Пам'яті Герцена» (цитата повністю наведена на початку цієї статті) він вихопив кілька слів про віддаленість декабристів від народу і прокоментував їх поза зв'язком з текстом. А В. І. Ленін розглядав у даному випадку не тільки питання про зв'язки декабристів з народом, а й найхарактерніші риси розвитку російського визвольного руху в цілому, в тому числі і питання про взаємовідносини усіх трьох поколінь революціонерів з народними

⁹ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 298.

¹⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 90.

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 20, стор. 164, 165.

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 382, 383.

¹³ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 249.

¹⁴ «Вопросы истории КПСС», 1966, № 7, стор. 91—93.

масами. Володимир Ілліч показав це питання в динаміці, порівнюючи погляди різних революційних поколінь.

Безперечно, декабристи стояли значно далі від народу, ніж різночинці і, тим більше, пролетарські революціонери. Саме цю значно більшу порівняно з наступними поколіннями революціонерів віддаленість декабристів від народних мас і підкреслює В. І. Ленін, але він не зводить в абсолют думку про їх відірваність від народу. Декабристи, які не зуміли піднятися до розуміння вирішальної ролі народних мас в історії, хотіли знищити самодержавство і кріпосництво з допомогою вірних їм військових частин. Більше того, армія, на погляд декабристів, повинна була виступити не як заздалегідь підготовлена і свідомо діюча революційна сила, а як така, що сліпо йде за своїми командирами — членами таємних товариств. І в цьому ще один конкретний вияв непослідовності і суперечливості ідей дворянських революціонерів. Проте вони діяли не шляхом двірцевої змови, а відкритим революційним шляхом, спираючись при цьому на якусь частину — хоч і дуже незначну — вчорашніх селян, представників найбільш пригнобленого при феодализмі класу. У відповіді редакції А. М. Мельникову правильно підкреслюється, що в корінному соціальному конфлікті свого часу декабристи прийняли сторону народу, сторону трудового селянства проти кріпосників-поміщиків, адже ніякий революційний рух не може виникнути і розвиватися без того чи іншого ступеня зв'язку з народом¹⁵.

Цей висновок підтверджується масою конкретних прикладів з історії руху декабристів, метою якого на всіх його етапах незмінно проголошувалося благо народу. Навіть під час слідства декабристи сміливо заявляли, що вони виступали за народ, за його визволення від гноблення і знущань. Чи не про це ж саме свідчить і повна назва «Руської правди» — основного і найрадикальнішого документа декабристського руху: «Руська правда або заповідна державна грамота великого народу Російського, що служить заповітом для вдосконалення державного устрою Росії і містить вірний наказ як для народу, так і для Тимчасового верховного правління». Напередодні повстання в Петербурзі К. Ф. Рилеев та його друзі підготували документ, який було названо «Маніфест до російського народу». Одночасно з «Православним катехізисом» С. І. Муравйов-Апостол і М. П. Бестужев-Рюмін у Василькові в останню ніч 1825 р. написали прокламації до війська і до народу. Деякі декабристи ще до початку повстання намагалися налагодити роз'яснювальну і пропагандистську діяльність серед солдатів¹⁶. Під час повстання Чернігівського полку певна робота проводилася серед селян, аж до оголошення їм «Православного катехізису». Член Товариства об'єднаних слов'ян Я. М. Андреевич, який у листопаді — грудні 1825 р. перебував у відрядженні при Київському арсеналі, запевняв робітників, які скаржилися на своє становище, що незабаром зміниться воно, вільно розмовляв про уряд з усіма, хто там був¹⁷. Ці і подібні до них факти — навіть при всій їх непослідовності і розрізненості — свідчать, що декабристи мали зв'язок з народом, але він був вкрай слабким і безсистемним.

З проблемою «декабристи і народ» безпосередньо пов'язане й лєнінське визначення декабристів як дворянських революціонерів. Ця назва, по-перше, підкреслює революційність учасників руху; по-друге,

¹⁵ Там же, стор. 93—96.

¹⁶ М. М. Лисенко. Просвітительська та агітаційна діяльність декабристів на Україні в 20-х роках XIX ст. — Наукові записки науково-дослідного інституту педагогіки, т. V, серія історична, вип. I, К., 1957.

¹⁷ Восстание декабристов. — Материалы, М. — Л., 1926, т. V, стор. 407, 379.

свідчить про їх соціальний склад і, по-третє, чітко й виразно вказує на класову дворянську обмеженість декабристів. Сковані цією обмеженістю, вони насущні питання свого часу розв'язували неповно, несміливо, іноді навіть суперечливо, що і знайшло свій найяскравіший вияв у прагненні здійснити революцію без народу, спираючись на військо.

До речі тут поставити питання: чи могли декабристи організувати повсякденний і стійкий зв'язок з народом, спиратися на нього, підняти на революцію широкі народні маси? Звичайно, ні. Як дворянські революціонери вони були нездатні на це. До того ж і об'єктивні умови не сприяли цьому. «Безумовною вимогою марксистської теорії при розгляді будь-якого соціального питання,— вчить В. І. Ленін,— є постановка його в певні історичні рамки...»¹⁸. Півтора століття тому історична обстановка в Росії не давала можливості для масового виступу: до нього не були підготовлені не тільки народні маси, а й революціонери. Об'єктивно не була готова до масового, свідомого виступу й армія, на яку покладали велику надію декабристи. «Маса солдатів, що складалася тоді ще з кріпаків, — вказує з цього приводу В. І. Ленін, — трималась пасивно»¹⁹. Буря, визвольний рух мас були ще тільки далекою перспективою. Але, як підкреслює Володимир Ілліч, декабристи зробили свій внесок у підготовку революційної активізації мас — «...кращі люди з дворян допомогли *розбудити* народ»^{20–21}.

В. І. Ленін високо оцінював патріотизм перших російських революціонерів. У праці «Пам'яті Герцена» Володимир Ілліч майже дослівно відтворює яскравий і захоплений відзив О. І. Герцена про декабристів: «Дворяни дали Росії Біронів і Аракчевих, незліченну кількість «п'яних офіцерів, забіяк, картьєрів, героїв ярмарків, псарів...», та прекраснодушних Манілових. «І між ними,— писав Герцен,— розвинулися люди 14 грудня, фаланга героїв, вигодуваних, як Ромул і Рем, молоком дикого звіра... Це якісь богатири, ковані з чистої сталі з голови до ніг, воїни-сподвижники, які вийшли свідомо на явну загибель, щоб розбудити до нового життя молоде покоління і очистити дітей, народжених в середовищі катівства і плазування»²².

В. І. Ленін підкреслював, що патріотизм декабристів поєднувався з національною самобутністю їх руху, який виник на російському ґрунті у відповідь на насильства і знущання царського самодержавства над народами Росії. «Ми горді з того,— писав він,— що ці насильства викликали відсіч з нашого середовища, з середовища великорусів, що *це* середовище висунуло Радищева, декабристів, революціонерів-різочинців 70-х років...»²³. Володимир Ілліч відносив декабристів до плеяди людей, які є національною гордістю Росії, вчив робітничий клас і створену ним партію нового типу вивчати революційне минуле країни, пишатися ним, брати все краще з історії свого народу.

Хронологічний аналіз ленінських праць про декабристів дає змогу зробити такий висновок: всі вони написані в період першої і другої російських революцій і в роки, які безпосередньо їм передували. Це є свідченням того, що до руху декабристів Володимир Ілліч неодноразово звертався в роки революційних піднесень.

Слід підкреслити, що В. І. Ленін усіх декабристів називав революціонерами, хоч за своїми поглядами на майбутній устрій країни вони, як відомо, поділялися на радикальних і поміркованих. Радикальне,

¹⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 251.

¹⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 301.

^{20–21} В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 383.

²² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 243.

²³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 98.

найбільш революційне їх крило виступало за рішуче знищення самодержавства, проголошення Росії республікою, прогресивніше розв'язання земельного та інших питань. Саме погляди цієї частини декабристів, їх боротьба справили свій вплив на наступні покоління борців. «Найбільш революційне крило декабризму заклало республіканську традицію в Росії», — підкреслюється в розділі «Попередники пролетарської партії в Росії» шеститомного видання «Історія Комуністичної партії Радянського Союзу»²⁴. Цей висновок повністю базується на ленінському вченні про спадкоємність революційних поколінь. Ще в 1902 р., обгрунтовуючи завдання буржуазно-демократичного етапу революції, В. І. Ленін вказував на республіканські традиції в російському визвольному русі. «Нам треба ширше розповсюдити ідею, що тільки в республіці може відбутися рішуча битва між пролетаріатом і буржуазією, нам треба *створити* і зміцнити республіканську традицію серед усіх російських революціонерів і серед якнайширших мас російських робітників...» Виділяючи слово «створити», Володимир Ілліч пояснював: «Ми кажемо: «створити», бо старі російські революціонери ніколи не звертали серйозної уваги на питання про республіку, ніколи не вважали його «практичним» питанням, — народники, бунтарі та ін. тому, що із зневагою анархістів ставились до політики, народовольці тому, що хотіли стрибнути прямо від самодержавства до соціалістичної революції. На нашу долю (коли не говорити про давно забуті республіканські ідеї декабристів), на долю соціал-демократів, випало поширити вимогу республіки в масі і створити республіканську традицію серед російських революціонерів»²⁵. Отже, В. І. Ленін говорить про декабристів як про революціонерів, які вперше в історії Росії висунули лозунг республіки.

За ленінською оцінкою стоять конкретні факти з історії декабризму. Вже у 1820 р. нарада Корінної управи — керівного органу «Союзу благоденства» — на доповідь П. І. Пестеля рішуче й одностайно проголосувала за встановлення республіки. В цьому ж дусі Пестелем за участю і схваленням відомих діячів Південного товариства була розроблена «Руська правда». У встановленні республіки бачили свою мету К. Ф. Рилев та інші радикально настроєні члени Північного товариства²⁶.

Відзначаючи роль декабристів як зачинателів республіканської традиції в Росії, доречно нагадати таке ленінське зауваження: «Про історичні заслуги судять не по тому, чого *не дали* історичні діячі в порівнянні з сучасними вимогами, а по тому, що вони *дали нового* в порівнянні з своїми попередниками»²⁷. У декабристів попередників не було. У них були послідовники, які підхопили і розвинули республіканську традицію, — ці факти ще рельєфніше підкреслюють їх роль в історії. Як відмічає В. І. Ленін, традицію декабристів підняла герценівська «Полярная Звезда»²⁸. На найвищий ступінь боротьби за республіку її підніс російський пролетаріат.

Заповіт декабристів про повалення самодержавства було виконано в лютому 1917 р.

Розгляд у статті даних В. І. Леніним оцінок декабристського руху побудований не в хронологічній послідовності, а за основними проблемами розробленої ним концепції. Це дає змогу глибше зрозуміти

²⁴ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 1, стор. 22.

²⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 299—300.

²⁶ История СССР с древнейших времен до наших дней, т. IV, М., 1967, стор. 184—185, 190, 205—206.

²⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 2, стор. 173.

²⁸ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 246.

суть ленінських оцінок, показати їх значення і актуальність для наступної діяльності партії.

Що ж до хронологічної послідовності згадок В. І. Леніна про декабристів, то слід окремо спинитися на питанні: до якого часу відносяться перша й остання з них? Це питання важливе і цікаве саме собою; до того ж. в літературі воно викладається не досить точно й повно.

М. В. Нечкіна, наприклад, пише, що першу згадку В. І. Леніна про декабристів можна віднести до грудня 1900 р. — на момент появи ленінської «Искры»²⁹. (Епіграфом у цій газеті, як відомо, були слова: «Из искры возгорится пламя»... Ответ декабристов Пушкину»).

Безперечно, перша згадка про перших російських революціонерів у ленінських працях пов'язана з епіграфом «Искры», але за часом — ще до виходу першого номера газети. Річ у тому, що після домовленості з групою Г. В. Плеханова про видання друкованого органу В. І. Ленін у серпні 1900 р.³⁰ підготував програмну заяву редакції «Искры». В жовтні того ж року³¹ вона була опублікована окремим листком, в заголовку якого поряд з назвою газети було надруковано цей епіграф³². В тексті заяви міститься ще одна згадка про декабристів. Формулюючи завдання створюваної в країні революційної пролетарської партії, Володимир Ілліч писав: «...Об'єднати під своїм прапором усі демократичні елементи країни і завершити вперту боротьбу цілого ряду загиблих поколінь остаточним торжеством над ненависним режимом»³³. Хоча В. І. Ленін не уточнює зміст слів «загиблі покоління» борців, але, безсумнівно, що він має на увазі, поряд з іншими революціонерами, й декабристів.

Отже, першу ленінську згадку про декабристів треба віднести до серпня 1900 р., коли була написана заява редакції «Искры».

А останню? Звичайно її пов'язують з «Доповіддю про революцію 1905 року» В. І. Леніна (січень 1917 р.). Чомусь повз увагу декабристознавців пройшов важливий документ — підписана Володимиром Іллічем 30 липня 1918 р. постанова РНК РСФРР про встановлення в Москві та інших містах пам'ятників великим діячам соціалізму, революції та ін. У списку «Революційні і громадські діячі» названі Пестель та Рилеев³⁴. Цю постанову, що містить прізвища видатного теоретика, політичного лідера декабристів П. І. Пестеля і керівника повстання на Сенатській площі К. Ф. Рилеева, і треба вважати останнім ленінським документом, який відноситься до декабристознавства.

- «...Їхня справа не загинула»³⁵, — підкреслював В. І. Ленін. Прапор боротьби за знищення кріпосництва і самодержавства з рук перших російських революціонерів прийняли різночинці. Запалену декабристами іскру російський пролетаріат роздув у велику переможну революційну пожежу, в якій дотла згоріли не тільки царизм із залишками кріпосництва, а й влада буржуазії.

Радянський народ, який нині успішно будує найсправедливіше в історії людства комуністичне суспільство, свято шанує пам'ять тих, хто віддав сили й життя за щастя майбутніх поколінь. Гідне місце серед цих борців належить декабристам.

²⁹ М. В. Нечкіна. Движение декабристов, т. 1, стор. 19.

³⁰ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 343.

³¹ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 1, М., 1970, стор. 29.

³² Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, вклейка між стор. 338 і 339.

³³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 343.

³⁴ «Известия», 2 серпня 1918 р.

³⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 249.

Повідомлення

30-річчя перемоги Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ НА ЧОЛІ ВІДБУДОВИ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

М. Ф. ХОРОШАЙЛОВ

Велика Вітчизняна війна була найтяжчою з усіх війн, які знала історія людства. У цій кровопролитній битві наш народ здобув воєнну, політичну, ідеологічну та економічну перемогу над гітлерівською Німеччиною та імперіалістичною Японією. Суспільний і державний лад Країни Рад витримав сувору перевірку. «Натхненником і організатором боротьби радянського народу з фашистською Німеччиною, — підкреслюється у постанові ЦК КПРС «Про 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років», — була ленінська Комуністична партія — керівна і спрямовуюча сила нашого суспільства»¹.

Під час тимчасової окупації значної частини радянської території німецько-фашистські загарбники завдали колосальних збитків нашій державі. Вони зруйнували 1710 міст і селищ міського типу, спалили більше 70 тис. сіл, знищили частково або повністю близько 32 тис. промислових підприємств, пограбували 98 тис. колгоспів, майже 8 тис. радгоспів і МТС. Збитки становили близько 2600 млрд. крб. (за довоєнними цінами), з них 679 млрд. — вартість матеріальних цінностей².

На Україні було зруйновано і спалено 714 міст і селищ міського типу, близько 28 тис. сіл, внаслідок чого приблизно 10 млн. чол. залишилося без притулку, пограбовано 27 910 колгоспів, 873 радгоспи і 1227 МТС. Після визволення республіки в ній працювало лише 19% довоєнної кількості фабрик і заводів³. Загальна сума збитків, заподіяних народному господарству УРСР, дорівнювала майже 1200 млрд. крб., з них сума прямих — 285 млрд. крб.⁴

На фронтах Великої Вітчизняної війни і у фашистській неволі загинуло більше 20 млн. радянських людей, а ще кілька мільйонів чоловік стали інвалідами. Загарбники вбили і замордували на Україні понад 5 млн. цивільних громадян і військвополонених, вигнали на каторгу до Німеччини більше 2 млн. трудящих республіки⁵.

¹ «Радянська Україна», 9 лютого 1975 р.

² История Коммунистической партии Советского Союза, М., 1971, стор. 535.

³ П. Денисенко. Комуністична партія України — організатор відбудови народного господарства республіки, К., 1968, стор. 20—21.

⁴ В. І. Юрчук. Боротьба КП України за відбудову і розвиток народного господарства (1945—1952 рр.), К., 1965, стор. 20—21.

⁵ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 3, К., 1969, стор. 149.

Швидка відбудова і дальший розвиток народного господарства країни стали можливими лише завдяки існуванню найпередовішого у світі радянського суспільного і державного ладу, керівництву Комуністичної партії, дружбі і взаємодопомозі народів СРСР, героїзмові наших людей.

З початком масового витнання німецько-фашистських окупантів з території Радянського Союзу влітку 1943 р. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР прийняли постанову «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації». Питання відродження економіки і культури визволених районів постійно перебували в центрі уваги Центрального Комітету партії, Державного Комітету Оборони і уряду СРСР. Великого значення вони надавали й відродженню з руїн і попелу народного господарства та культури Радянської України. Для цього необхідно було, насамперед, якнайшвидше відновити у визволених районах діяльність партійних, профспілкових, радянських і комсомольських організацій. ЦК ВКП(б) допоміг парторганізаціям республіки підібрати для них досвідчені кадри. Керуючись вказівками ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У затвердив склад бюро обкомів партії і оперативних груп обкомів та облвиконкомів. Згодом на базі цих груп на місцях було створено районні партійні і радянські органи, які почали працювати одразу після вступу частин Червоної Армії в той чи інший населений пункт⁶.

Спочатку до новоутворених парторганізацій визволених районів входили комуністи і кандидати в члени ВКП(б), які поверталися з евакуації за розпорядженням ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, а також ті, що раніше перебували в партизанських загонах і партійному підпіллі. У зв'язку з невеликою кількістю комуністів парторганізації у той час були нечисленними. Навіть на великих підприємствах, де напередодні війни діяли великі партійні організації, одразу після визволення налічувалося лише по кілька членів і кандидатів у члени ВКП(б). Так, у вересні 1943 р. на Комунарському металургійному заводі було 6 комуністів, а в Краматорській міській парторганізації на другий день після визволення — 9⁷. У Сталінській обласній парторганізації в цей час перебувало на обліку менше 200 чол.⁸ Переборюючи величезні труднощі воєнного часу, комуністи зуміли залучити все працездатне населення до відбудовних робіт.

Комуністична партія і Радянський уряд надавали першочергового значення відродженню важкої промисловості і транспорту Української РСР. Сюди з усіх куточків нашої неосяжної Батьківщини прибували тисячі ешелонів з устаткуванням, матеріалами, продовольством, приїхали десятки тисяч висококваліфікованих спеціалістів. Відбудова промислових підприємств розпочалася з створення робітничих колективів. Необхідно мати на увазі, що після визволення території України на ній залишилося тільки 17% довоєнної кількості робітників, а на шахтах Донбасу — лише десята частина⁹. Тому навіть у тяжкі воєнні роки шахтарів, працівників металургійних та машинобудівних заводів і електростанцій звільняли від мобілізації. Якщо у перші дні відродження гіганта радянського машинобудування — Новокраматорського машинобудівного заводу на ньому працювало приблизно 500 робіт-

⁶ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 14, спр. 350, арк. 1.

⁷ Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 179, оп. 3, спр. 1156, арк. 7; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 565, оп. 10, спр. 1, арк. 53.

⁸ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 326, оп. 1, спр. 82, арк. 103.

⁹ В. І. Юрчук. Назв. праця, стор. 76.

ників, то наприкінці 1943 р. — понад 4600¹⁰. Не вистачало механізмів, інструментів, однак уже 28 вересня 1944 р. перша черга гіганта стала до ладу. Партія і уряд високо оцінили самовіддану працю крaматорців, нагородивши НКМЗ у липні 1945 р. орденом Леніна.

• Горлівський машинобудівний завод ім. С. М. Кірова називали арсеналом вугільного Донбасу. Окупанти вивезли з нього все цінне устаткування і повністю зруйнували підприємство. Але вже у лютому 1944 р. до ладу діючих стало багато його цехів, а бесемерівський конвертор дав першу сталь. За величезні заслуги у розвитку вітчизняного вугільного машинобудування і в зв'язку з 50-річчям Горлівський машинобудівний завод ім. С. М. Кірова в червні 1945 р. було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

У грудні 1943 р. було прийнято рішення про відбудову Ворошиловградського паровозобудівного заводу ім. Жовтневої революції. Партійна організація підприємства спрямувала зусилля робітників та інженерно-технічних працівників на боротьбу за якнайшвидше введення в дію гіганта радянського паровозобудування. Перший паровоз, виготовлений до 28-ї річниці Великого Жовтня, 2 листопада 1945 р. доставив у Київ ешелон донецького вугілля, видобутого понад план. За успішне виконання завдань партії та уряду і в зв'язку з 50-річчям завод був нагороджений орденом Леніна, а 229 його кращих виробничників — орденами і медалями Радянського Союзу.

За короткий строк вступив до ладу діючих і велетень радянського тракторобудування — Харківський тракторний завод. Уже 28 жовтня 1944 р. з його конвейера зійшов перший трактор, а з 1 лютого 1945 р. розпочався їх серійний випуск.

Швидко відбудовувалися машинобудівні підприємства Києва (заводи «Більшовик», «Червоний екокаватор», «Ленінська кузня», ім. Ленсе, «Укркабель»), Одеси, Миколаєва та інших міст республіки. З 108 заводів машинобудівної та оборонної промисловості союзного підпорядкування до 1 вересня 1945 р. було відновлено 95, з яких 93 давали основну продукцію¹¹.

Під час відбудови шахт Донбасу і Кривбасу робітники здійснили справжній трудовий подвиг. Протягом 1943—1950 рр. вони відкачали із затоплених донецьких шахт майже 650 млн. кубометрів води, відновили більше 2,5 тис. км гірничих виробок, збудували багато шахтних споруд. Цих успіхів було досягнуто, незважаючи на гостру недостачу механізмів, кріпильного лісу, робочої сили тощо¹².

У відбудові підприємств Донбасу брало участь майже все населення шахтарського краю. На всю Україну прославилася сім'я вибійника шахти «Грузька» І. Є. Алейникова. Сімдесятирічний пенсіонер з першого дня після визволення рідного міста разом з сином і трьома дочками видобував вугілля. Недаремно особливо популярним тоді було прислів'я: «Чоловік у бій, дружина — в забій, сестра — біля ствола, — вся гірняцька сім'я вугілля рубає, фриців бити допомагає».

На заклик вибійника «Кочегарки» Г. Ф. Сидорченка розпочався рух за повернення досвідчених гірняків-пенсіонерів у шахти. За ініціативою партійних організацій ряду підприємств на шахти прийшли десятки тисяч жінок і дівчат, щоб замінити своїх чоловіків і братів, які воювали на фронті. Внаслідок цього значно зросла літоста вага жіночої

¹⁰ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 326, оп. 1, спр. 628, арк. 48.

¹¹ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 3, стор. 211—212.

¹² Історія Коммунистической партии Советского Союза, стор. 539.

праці у вугільній промисловості. Якщо на 1 грудня 1943 р. на шахтах Донбасу працювало 15% жінок від загальної кількості робітників, то на 1 квітня 1944 р. — близько 30%, причому 40% з них — на підземних роботах¹³. Приблизно таке саме становище створилося і в інших галузях важкої промисловості.

«Визволення західних областей України дало змогу прискореними темпами відбуджувати там нафтову і газову промисловість. У Дрогобицькій і Станіславській областях уже в серпні — вересні 1944 р. вступила до ладу значна частина нафтопромислів. У січні 1945 р. нафтовики Станіславщини видобули на 21,7% більше продукції, ніж за аналогічний період напередодні війни¹⁴.

Одночасно з відродженням паливної промисловості успішно відбудовувалася й енергетична база республіки. 6 січня 1944 р. дала промисловий струм Зуївська ДРЕС. Широким фронтом розгорнулися роботи на найбільшій у Європі Дніпровській гідроелектростанції ім. В. І. Леніна. За ініціативою Запорізької обласної партійної організації, яку у той час очолював Л. І. Брежнев, схваленою ЦК КП(б)У і підтриманою трудящими республіки, розпочався патріотичний рух за подання допомоги відбудовникам Дніпрельстану. У відродженні цього гіганта взяли участь колективи 220 заводів і фабрик Радянського Союзу. Внаслідок героїчної праці будівельників і допомоги всієї країни гідроелектростанція стала до ладу діючих на півроку раніше запланованого строку.

Комуністична партія і Радянський уряд приділяли велику увагу й відбудові металургійних підприємств. Першою на Україні (23 грудня 1943 р.) була задута доменна піч № 6 на Єнакіївському заводі, а через 2 дні стали виплавляти сталь і в печі № 4. У березні 1944 р. відновлено повний металургійний цикл на Сталінському заводі. Успішно відбудовувалися й інші металургійні підприємства республіки.

У ці роки виросла плеяда чудових людей, вихованих ленінською партією комуністів, які показували зразки самовідданої праці, мужності і героїзму. Славні сини України Г. Ф. Сидорченко, С. Д. Рубан, М. О. Касай, Л. Т. Голоколов, О. І. Семиволос, дівчата-гірнячки Ніна Кузьменко, Марія Гришугіна та багато інших представників робітничого класу не шкодували сил, щоб дати Батьківщині вугілля, руду, метал, машини для якнайшвидшого розгрому фашистської Німеччини.

Партія послала на відродження промисловості України досвідчених керівників виробництва Є. Т. Абакумова, П. В. Андрєєва, П. М. Губкіна, О. Ф. Засядька, П. І. Когана, І. І. Коробова, Ф. Г. Логінова, К. І. Поченкова, С. В. Саленкова, І. П. Щепаника та інших.

На чолі партійних організацій республіки у той час стояли видатні діячі Комуністичної партії і Радянської держави Д. С. Коротченко (секретар ЦК КП(б)У), Л. І. Брежнев (секретар Запорізького, а згодом Дніпропетровського обкомів партії), А. І. Гайовий (секретар Ворошиловградського обкому КП(б)У), Л. Г. Мельников (секретар Сталінського обкому партії), І. С. Грушецький (секретар Львівського обкому КП(б)У) та інші.

Після визволення республіки перед партійними і радянськими органами постала проблема якнайшвидшої відбудови сільського господарства. Становище ускладнювалося через відсутність кваліфікованих

¹³ Г. Г. Морехина. Рабочий класс — фронту, М., 1962, стор. 364.

¹⁴ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 3, стор. 199.

спеціалістів. Більшість чоловіків перебувала на фронті, і основний тягар робіт несли на своїх плечах жінки та підлітки. У багатьох колгоспах, радгоспах і МТС навіть не функціонували партійні організації, а в решті господарств вони були нечисленними. І все ж саме сільські комуністи стали справжніми ініціаторами та організаторами боротьби трудящих за виконання завдань партії й уряду щодо відродження сільськогосподарського виробництва. Серед них слід виділити передовиків сільського господарства, досвідчених організаторів і керівників виробництва М. Д. Бубновського і Ф. І. Дубковецького, П. М. Ангеліну і М. О. Озерного, Н. Г. Загладу і Ф. І. Самійленка та інших.

Значних успіхів досягли трудящі України і у відбудові культурно-освітніх закладів, університетів, технікумів та училищ, системи охорони здоров'я. Завдяки самовідданій праці робітників, колгоспників, інтелігенції, величезній організаторській діяльності Комуністичної партії, допомозі трудящих усіх союзних республік на Україні вже до травня 1945 р. було відновлено і введено в дію 30% довоєнних виробничих потужностей, працювали майже всі колгоспи і радгоспи, значна частина навчальних закладів, наукових установ тощо.

Переможно завершивши війну проти німецько-фашистських загарбників та японських мілітаристів, партія і народ розпочали мирну, творчу працю. Порівняно швидко країна зуміла залікувати тяжкі рани, заподіяні гітлерівськими окупантами. «Історія тих років, — зазначав Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев, — мабуть, по-справжньому ще не написана, але про головне ми пам'ятаємо добре: вже в 1948 році було в основному досягнуто довоєнного рівня виробництва у промисловості, а до 1950 року — і в сільському господарстві»¹⁵.

У ряді партійних та державних документів тіслявоєнних років було накреслено систему політичних, економічних та ідеологічних заходів, спрямованих на забезпечення якнайшвидшої ліквідації наслідків війни. Поступово економіку країни було переведено на випуск мирної продукції, на початку 50-х років уже мав бути значно перевищений рівень довоєнного виробництва з усіх показників. Основним економічним завданням на більш тривалий період було — наздогнати і перегнати найрозвинутіші капіталістичні країни по виробництву основних продуктів на душу населення, досягти значного зростання продуктивності праці, удосконалювати соціалістичні виробничі відносини, поліпшувати матеріальний добробут радянських людей.

У березні 1946 р. Верховна Рада СРСР прийняла «Закон про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946—1950 рр.», а в серпні того ж року Верховна Рада УРСР — «Закон про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства Української РСР на 1946—1950 рр.». Обсяг капітальних вкладень у четвертій п'ятирічці по республіці становив 65,1 млрд. крб., що значно перевищувало розмір капіталовкладень у народне господарство всієї країни в роки першої п'ятирічки¹⁶.

ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У постійно дбали про виконання та перевиконання державних планів. Для підвищення керівної та організаторської ролі Комуністичної партії на всіх ділянках соціалістичного будівництва було вжито ряд заходів щодо зміцнення первинних парторганізацій, партійних груп та якнайдоцільнішої розстановки комуністів. Збільшилася кількість членів ВКП(б) на промислових підприємствах, у колгоспах, радгоспах і МТС, підвищилася їх авангардна роль.

¹⁵ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 88.

¹⁶ Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1971, стор. 536.

У післявоєнний період Комуністична партія України багато уваги приділяла керівництву діяльністю комсомольських, профспілкових організацій і Рад депутатів трудящих. Використовуючи всі форми, методи і засоби організаційної та масово-політичної роботи, вона мобілізувала трудящих республіки на дострокове виконання завдань четвертого п'ятирічного плану. На Україні широко розгорнулося соціалістичне змагання. У травні 1946 р. за почином металургів макіївського заводу ім. С. М. Кірова, робітників ряду московських підприємств, шахтарів Сталінської області, колективу Північно-Донецької залізниці та ін. розгорнулося Всесоюзне соціалістичне змагання за виконання і перевиконання першої післявоєнної п'ятирічки. До кінця 1948 р. у ньому брало участь понад 90% робітничого класу республіки¹⁷. Партійні організації України узагальнювали і поширювали досвід передовиків виробництва, створювали сприятливі умови для плідної роботи винахідників і раціоналізаторів.

Завдяки героїчній праці трудящих республіки четвертий п'ятирічний план був успішно виконаний. Наприкінці п'ятирічки УРСР давала більше, ніж напередодні війни, прокату чорних металів, залізної руди, електроенергії, мінеральних добрив тощо.

Відбудована економіка України знову зайняла гідне місце в загальносоюзному народногосподарському комплексі. Так, у 1950 р. питома вага найважливіших видів її промислової продукції становила: чавуну — 47,8%, сталі — 30,6, вугілля — 30, залізної руди — 53, цукру — 71,6%¹⁸. Посівні площі колгоспів на кінець п'ятирічки, порівняно з довоєнним часом, збільшилися на три з лишком мільйони гектарів. Тут вирощувалося більше, ніж до війни, жита, кукурудзи, цукрових буряків та інших сільськогосподарських культур.

Така швидка відбудова народного господарства Української РСР була б неможлива без допомоги трудящих усіх братніх союзних республік, насамперед великого російського народу. Як відомо, з ініціативи трудящих Іркутської області було створено спеціальний союзний фонд допомоги населенню районів, окупованих гітлерівськими загарбниками. Крім того, при РНК СРСР діяв комітет по відбудові народного господарства областей, визволених від німецько-фашистських окупантів, який контролював хід виконання відповідних рішень партії та уряду.

Патріотичні почини ярославських та івановських колгоспників, які запропонували надіслати у визволені райони певну кількість продовольства і худоби, а також робітників і колгоспників Куйбишевської області, які взяли шефство над своїми друзями, знайшли широкий відгук серед трудящих країни. У найбільших промислових центрах СРСР було створено комісії, очолювані секретарями обкомів партії, які сприяли організації відбудови промисловості, сільського господарства і культури нашої республіки. На урочистих зборах, присвячених 30-річчю визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників, член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький підкреслював: «Вірні непорушному заповіті пролетарського інтернаціоналізму, руку допомоги простягнули Україні братні республіки Радянського Союзу і, насамперед, великий російський народ... Відбудову Донбасу, Криворізького басейну, машинобудівних підприємств Харкова, Києва, Одеси, енергетичної бази і залізничних магістралей республіки, відродження її сільського госпо-

¹⁷ Там же, стор. 537.

¹⁸ Там же, стор. 560.

дарства ми з гордістю називаємо трудовим подвигом усіх братніх народів Країни Рад»¹⁹.

Минуло 30 років з часу Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Але чудові традиції важких воєнних і післявоєнних років збереглися й понині.

Втілюючи в життя історичні рішення XXIV з'їзду КПРС, трудящі нашої країни досягли грандіозних успіхів у господарському і культурному будівництві. Вони з гордістю і честю несуть славу естафету героїчного минулого радянського народу, примножують його революційні, бойові і трудові традиції, вносять вагомий вклад у боротьбу за перемогу комунізму.

¹⁹ «Радянська Україна», 19 жовтня 1974 р.

БРАТЕРСЬКА ДОПОМОГА ЗАЛІЗНИЧНИКІВ ЗАКАВКАЗЗЯ УКРАЇНСЬКИЙ РСР (1943—1945 рр.)

Г. М. ЄЗІКЯН

Одним з вирішальних факторів перемоги над німецько-фашистськими загарбниками у роки Великої Вітчизняної війни були соціально-політична єдність, дружба і братерське співробітництво народів Радянського Союзу. «Єдність радянського народу,— зазначав Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев, — знайшла свій найпереконливіший вияв у героїчних подвигах в ім'я захисту соціалістичної Вітчизни»¹.

У даному повідомленні зроблено спробу показати допомогу залізничників закавказьких республік у відбудові залізниць України в 1943—1945 рр.

Як відомо, гітлерівські загарбники завдали величезних збитків транспорту нашої країни, особливо залізничному. Лише протягом перших двох років війни на найважливіші залізничні вузли вони скинули більше 400 тис. великих бомб², внаслідок чого повністю виведено з ладу 26 залізниць, частково пошкоджено 8 магістралей, зруйновано 65 тис. км колії, висаджено в повітря 18 тис. мостів, 4100 станцій тощо³. На Україні фашисти вивели з ладу близько 50% усіх залізниць, зруйнували 670 великих і середніх мостів, 1916 станцій та інших споруд, депо і паровозоремонтних заводів⁴.

Комуністична партія і Радянський уряд надавали великого значення якнайшвидшому відродженню залізничного транспорту. Виходячи з вказівок В. І. Леніна про те, що за умов воєнного становища успіх справи особливо залежить від роботи залізниць⁵, вже восени 1941 р. Державний Комітет Оборони (ДКО) прийняв рішення про створення

¹ Л. І. Брежнев. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік, К., 1972, стор. 22.

² Советские железнодорожники, М., 1970, стор. 181.

³ Г. А. Куманев. Вклад работников транспорта в победу над фашистской Германией.—Всемирно-историческая победа советского народа 1941—1945 гг., М., 1971, стор. 354; Советские железнодорожники, стор. 226.

⁴ П. Зведенюк. Транспорт України в новій п'ятирічці, К., 1947, стор. 36.

⁵ Див. В. І. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 51, стор. 350.

відбудовних служб, дільниць і відділків⁶, а в січні 1942 р. було опубліковано спеціальну постанову ДКО «Про відновлення залізниць»⁷. Трохи пізніше було створено Головне управління військово-відбудовних робіт НКШС, що значно сприяло концентрації робочої сили і коштів, виділених для відбудови залізниць у визволених районах⁸. Згодом відродження залізничних комунікацій здійснювалося відповідно до постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 21 серпня 1943 р. «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації»⁹.

У ході виконання постанов ЦК ВКП(б), РНК СРСР, ДКО і НКШС відновлювалися перервані внаслідок війни виробничі зв'язки між працівниками тилу і визволених районів. У ті важкі роки, як підкреслював член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький, «вірні непорушному законові пролетарського інтернаціоналізму, руку допомоги простягнули Україні братні республіки Радянського Союзу і, насамперед, великий російський народ. Як за фронтовим графіком, ішли ешелони з устаткуванням, будівельними матеріалами, продовольством»¹⁰. В цьому загальнонародному русі активну участь брали й трудящі республік Закавказзя.

Уже в жовтні 1943 р. питання про подання допомоги українським залізничникам обговорювалося на засіданні партбюро управління Закавказької магістралі і в парторганізаціях дільниць і відділків. Через деякий час лише для Сталінської залізниці було виділено 20 паровозів, 180 вагонів устаткування і значну кількість рухомого складу, а Азербайджанське відділення дороги направило у визвалені райони 7 паровозів, кілька 100-сильних двигунів, генератор, 2 трансформатори, 1000 різних інструментів, 2 комплекти домкратів Беккера, вантажопідйомні талі, 3 електромотори, 4 токарні верстати, бутилочні домкрати тощо¹¹.

У процесі відновлення ділових контактів між залізничниками Закавказзя і України широко використовувалися такі форми співробітництва, як шефство і соціалістичне змагання. Так, у грудні 1943 р. паровозоремонтники Тбілісі вирішили взяти шефство над своїми харківськими колегами і подати їм допомогу у відбудові підприємства¹². 10 січня 1944 р. їх ініціативу схвалили учасники зборів партійного, профспілкового і комсомольського активу Тбіліського паровозоремонтного заводу, на яких були присутні й члени делегації українських залізничників, що прибули в Грузію для укладення договору про соціалістичне змагання¹³. На цих зборах було прийнято рішення виділити для українських друзів з власних ресурсів вагон устаткування, матеріалів та інструментів, який наприкінці січня 1944 р. прибув до Харкова¹⁴.

⁶ Г. А. Куманев. Восстановление и строительство железных дорог.— Строители — фронту, М., 1968, стор. 79.

⁷ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. В 5 томах, т. 3 (1941—1952 гг.), М., 1968, стор. 56.

⁸ Советская экономика в период Великой Отечественной войны, М., 1970, стор. 345.

⁹ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. т. 6, М., 1971, стор. 65.

¹⁰ В. В. Щербицький. Виступ на урочистих зборах, присвячених 30-річчю визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників, 18 жовтня 1974 р.— «Радянська Україна», 19 жовтня 1974 р.

¹¹ «Известия», 13 жовтня 1943 р.; В. А. Беляева. Трудовой героизм рабочих Азербайджана в годы Великой Отечественной войны (1941—1945 гг.), Баку, 1957, стор. 174.

¹² «Коммунист» (Тбілісі), 11 січня 1944 р.

¹³ А. П. Гюселіані. До історії робітничого класу Грузії, Тбілісі, 1955, стор. 103 (грузинською мовою).

¹⁴ «Заря Востока», 11, 27 січня 1944 р.

У квітні 1944 р. працівники депо Нижньодніпровського вузла звернулися до своїх тбіліських колег із закликом відновити співробітництво. Вони, зокрема, писали: «Війна тимчасово перервала наше змагання, але вона не могла перервати нашої дружби. У дні Вітчизняної війни ця дружба ще більше зміцніла і загартувалася». Заклик українців знайшов підтримку серед тбіліських залізничників. «Усім серцем приймаємо вашу пропозицію, — зазначали вони у листі-відповіді, — з новою силою відновити наше багаторічне традиційне соціалістичне змагання»¹⁵. Одночасно було прийнято рішення подати допомогу Нижньодніпровському вузлу. Невдовзі з Грузії туди було відправлено 64 паровози, а також прупу кваліфікованих спеціалістів з необхідним інвентарем і деталями. Крім того, грузинські спеціалісти відремонтували для вугільних шахт Донбасу більше 20 паровозів¹⁶.

Однак у ході війни не лише відновлювалися старі зв'язки між залізничниками братніх республік, а й встановлювалися нові ділові контакти. Наприклад, у грудні 1944 р. бригада наукових співробітників Тбіліського інституту інженерів залізничного транспорту в порядку шефства виїхала у Львів для подання допомоги з питань кращої експлуатації рухомого складу¹⁷. Велику допомогу було подано і працівникам паровозного депо Здолбунівського вузла, який навесні та влітку 1944 р. відіграв значну роль у постачанні діючої армії боеприпасами, спорядженням і бойовою технікою. В зв'язку з цим, долаючи величезні труднощі, колектив депо власними силами відбудував його приміщення і майстерні. Менше ніж за місяць, з 15 березня до 10 квітня 1944 р., тут було відремонтовано 43 паровози¹⁸. Однак працівникам депо не вистачало багатьох зокрай необхідних інструментів, матеріалів та різного устаткування. Тому в квітні 1944 р. Здолбунівський райком КП(б)У надіслав листи в ЦК КП(б) Вірменії, Грузії та Азербайджану, в яких, зокрема, говорилося, що «для відновлення роботи депо... необхідна допомога..., за якою ми і звертаємося до Вас і до колективу Закавказької залізниці»¹⁹. Невдовзі в Закавказзя виїхав уповноважений Ковельської залізниці А. С. Хуршудян. За короткий строк там було зібрано для відправки українським залізничникам велику кількість запасних частин, різного устаткування, матеріалів та інструментів. Завдяки цьому вже в червні — липні 1944 р. колектив Здолбунівського депо перевиконав план ремонтних робіт на 145%²⁰.

Учасники районних партійних зборів Здолбунівського вузла Ковельської залізниці сердечно дякували друзів за допомогу. В їх телеграмі зазначалося: «Колектив робітників, ІТП і службовців Здолбунівського залізничного вузла і трудящі району впевнені, що спільними зусиллями, у тісному співробітництві з братніми народами під керівництвом Комуністичної партії ми виконаємо з честю і до кінця свій обов'язок перед Батьківщиною»²¹.

Загалом колектив Закавказької магістралі надіслав у визволені райони Української РСР 1400 запасних частин до паровозів, майже 27 тис. різних інструментів, 516 найменувань апаратури й устаткування, 2 рельсоріжучі літучки, 3 рельсозварювальних поїзди, 54 снігоочис-

¹⁵ «Зоря Востока», 7 квітня 1944 р.

¹⁶ А. П. Іоселіані. Назв. праця, стор. 106; «Зоря Востока», 15 квітня 1944 р.

¹⁷ «Правда Украины», 27 грудня 1944 р.

¹⁸ Партархів Вірменського філіалу ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 1, оп. 33, спр. 367, арк. 115.

¹⁹ Там же, арк. 116.

²⁰ Там же, арк. 57.

²¹ Там же, арк. 57—58.

ники і 5 снігоприбиральних поїздів, 1300 кг бронзових електродів і метизів, 12400 кг різних матеріалів (фарби, катанки, фтористий натрій, мило тощо), 2 пересувні тягові підстанції, 2 автодрезини тощо. Крім того, на Україну відправлено промислових товарів і продовольства на 4528 тис. крб.²²

Завдяки героїчній праці трудящих Української РСР і щедрій допомозі братніх народів СРСР уже до середини 1944 р. було досягнуто певних успіхів не лише у відродженні промисловості і сільського господарства, але й транспорту. У республіці було відремонтовано 16 882 км залізничних магістралей, 170 великих і 365 середніх залізничних мостів²³. А за два роки (1943—1945 рр.) введено в експлуатацію більше 21 тис. км залізниць (76% їх довоєнної довжини), 615 мостів тощо²⁴. Так у процесі відродження економіки визволених районів міцніло і розвивалося співробітництво народів нашої Батьківщини.

²² ЦДАЖР Грузинської РСР, ф. 2514, оп. 1, спр. 966, арк. 1—2.

²³ П. Денисенко. Комуністична партія України — організатор відбудови народного господарства республіки, К., 1968, стор. 122.

²⁴ «Правда Украины», 19 жовтня 1945 р.; П. Денисенко. Назв. праця, стор. 130.

ВЕЛИЧ ПЕРЕМОГИ І БЕЗСИЛЛЯ ФАЛЬСИФІКАТОРІВ

Д. П. ГРИГОРОВИЧ

30 років минуло відтоді, як опівночі 8 травня 1945 р. у передмісті Берліна Карлхорсті представники гітлерівського верховного командування підписали акт про беззастережну капітуляцію фашистської Німеччини.

Радянський народ і його доблесні Збройні Сили під керівництвом Комуністичної партії завдали нищівної поразки гітлерівській Німеччині і її сателітам, відстояли свободу і незалежність соціалістичної Вітчизни, здійснили велику визвольну місію, з честю виконали свій інтернаціональний обов'язок. «Наша країна стала головною силою, яка заступила шлях німецькому фашизму до світового панування, винесла на своїх плечах основний тягар війни і відіграла вирішальну роль у розгромі гітлерівської Німеччини, а потім і мілітаристської Японії», — зазначається в постанові ЦК КПРС «Про 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років»¹.

Перемога над фашизмом справила революціонізуючий вплив на весь хід післявоєнного світового розвитку. Вона показала, що соціалізм — найбільш надійний оплот справи миру, демократії і соціального прогресу. Мільйони трудящих у всьому світі переконалися, що Радянський Союз непереможний.

Наслідки війни прийшлися не по душі заправилам імперіалізму. У зв'язку з цим імперіалістична пропаганда вживає величезних зусиль з метою дискредитувати велич перемоги радянського народу у Великій

¹ «Радянська Україна», 9 лютого 1975 р.

Вітчизняній війні, послабити притягальний вплив радянського прикладу на трудящих капіталістичних країн та країн, що розвиваються.

У свій час керівники держав антигітлерівської коаліції високо оцінювали і визнавали вирішальну роль Радянських Збройних Сил у другій світовій війні. Так, президент США Ф. Рузвельт у травні 1942 р. писав: «...Мені важко обминути той простий факт, що росіяни вбивають більше солдатів противника і знищують більше його зброї, ніж усі решта 25 держав Об'єднаних Націй, разом взяті»².

Прем'єр-міністр Англії У. Черчіль у посланні Й. В. Сталіну 27 вересня 1944 р. писав: «Я скористаюсь нагодою, щоб повторити завтра в палаті общин те, що я сказав раніше, що саме російська армія випустила кишки з німецької військової машини і в даний момент стримує на своєму фронті незрівняно більшу частину сил противника»³. У грудні того ж року генерал де Голль заявив: «Французи знають, що зробила для них Радянська Росія, і знають, що саме Радянська Росія відіграла головну роль у їх визволенні»⁴.

У післявоєнний період буржуазні суспільствознавці намагаються не згадувати про ці висловлювання і зводять наклепи на Радянський Союз, прагнучи применшити його роль у розгромі фашистської Німеччини, поставити під сумнів закономірність нашої перемоги, те величезне значення, яке мало у її здійсненні керівництво Комуністичної партії. Долю війни вирішував не радянсько-німецький фронт, а дії союзних військ: США, Англії і Франції, твердять вони. Однак проти фальсифікаторів історії свідчать незаперечні факти. Протягом останніх років опубліковано багато праць з проблем минулої війни, у яких дається науково-обгрунтована оцінка подій, наводяться незаперечні історичні факти про вирішальне значення радянсько-німецького фронту у досягненні перемоги над фашизмом, про значення в цьому антигітлерівської коаліції.

У спільну перемогу над ворогом країни антигітлерівської коаліції внесли неосоднаковий вклад. Основний тягар війни виніс на своїх плечах радянський народ. Радянсько-німецький фронт був головним фронтом щодо просторового розмаху, кількості діючих тут сил і засобів, напруженості збройної боротьби, тривалості та її наслідків. Довжина радянсько-німецького фронту, наприклад, у багато разів перевищувала всі інші фронти другої світової війни. У різний час вона досягала від 3 до 6,2 тис. кілометрів. А довжина сухопутних фронтів в Італії та Північній Африці — про них тепер так багато пишуть зарубіжні історики — не перевищувала 300—350 км, а з відкриттям другого фронту в Європі становила лише 800 км.

На радянсько-німецькому фронті перебувала основна частина збройних сил фашистської Німеччини та її союзників. З червня 1941 р. по травень 1945 р. тут діяло від 190 до 270 дивізій ворога. Проти англо-американських військ у 1941—1943 рр. вели боротьбу від 9 до 20 дивізій у Північній Африці та від 7 до 26 дивізій в Італії. Навіть з відкриттям другого фронту в Європі проти Червоної Армії билосся від 195 до 240 дивізій фашистської Німеччини та її сателітів, а проти союзних військ — від 81 до 106 дивізій ворога. Протягом війни Червона Армія розгромила 607 дивізій фашистської коаліції, з них 507 німецьких, а

² История Коммунистической партии Советского Союза, т. 5, кн. I, М., 1970, стор. 568.

³ Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-Министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., т. 1, М., 1957, стор. 260.

⁴ Советско-французские отношения во время Великой Отечественной войны, 1941—1945 гг. Документы и материалы. М., 1959, стор. 340.

союзники розгромили в Північній Африці, Італії та Західній Європі 176 дивізій ворога⁵. На Східному фронті гітлерівці втратили 77 тис. бойових літаків, 167 тис. артилерійських гармат, 48 тис. танків і штурмових гармат, понад 1600 бойових кораблів і транспортних суден. Із 13 600 тис. чол. загальних втрат фашистської Німеччини 10 млн. чол. було вбито, поранено й потрапило в полон на радянсько-німецькому фронті⁶.

Західні історики намагаються всіляко очорнити великий подвиг радянського народу в боротьбі проти фашистської Німеччини. З цією метою вони прагнуть замовчати або подати в перекрученому вигляді факти про величезні битви, що розгорнулися в ході війни на радянсько-німецькому фронті. Деякі буржуазні історики в своїх працях зовсім не згадують про битви під Москвою, Ленінградом та Курськом, на Правобережній Україні, про великі операції Червоної Армії, проведені під час визволення народів Європи від фашистської тиранії.

У битві під Москвою Червона Армія завдала першої відчутної поразки гітлерівській армії, що стало початком корінного повороту в ході війни. Стратегічна ініціатива перейшла в руки Червоної Армії. Саме тут перед усім світом було розвінчано легенду про «непереможність» гітлерівської військової машини, стався повний і остаточний крах «бліцкригу». Тільки в ході контрнаступу під Москвою було розбито 11 танкових, 4 моторизованих і 23 піхотних дивізій групи армій «Центр», а решта зазнали великих втрат. Загалом вони становили не менш як 300 тис. солдатів і офіцерів⁷.

Перемога Червоної Армії під Москвою у всьому світі була сприйнята як велика перемога прогресивних сил над фашизмом. Президент США Ф. Рузвельт у середині грудня 1941 р. писав Й. В. Сталіну: «Я хочу ще раз повідомити Вас про загальний справжній ентузіазм у Сполучених Штатах з приводу успіхів ваших армій у захисті Вашої великої нації»⁸.

Відверто перекручується в буржуазній історіографії значення Сталінградської битви. Небагатьом об'єктивним оцінкам про цю битву протиставляється величезна кількість літератури, у якій замовчується правда про нашу перемогу під Сталінградом, про той величезний вклад, який внесла вона в досягнення корінного перелому у Великій Вітчизняній війні і всій другій світовій війні. Деякі діячі і суспільствознавці США та Англії, щоб применшити значення Сталінградської битви, намагаються поставити її в один ряд з іншими, малозначними подіями другої світової війни, показати, що вона нібито мала місцеве значення і була значимою лише для радянсько-німецького фронту. Так, колишній Прем'єр-міністр Великобританії Г. Макміллан говорив: «Ця перша велика поразка Гітлера означала такий же явний поворот подій на Східному фронті, якими на заході були до цього битва за Ель-Аламейн і операція «Торч», а також захоплення американцями Гаудалканалу в серпні, що знаменував початок контрнаступу на Далекому Сході».

⁵ Великая Отечественная война Советского Союза 1941—1945 гг. Краткая история, М., 1970, стор. 567.

⁶ История Коммунистической партии Советского Союза, т. 5, кн. I, стор. 568, 569; 50 лет Вооруженных Сил СССР, М., 1968, стор. 454; Всемирно-историческая победа советского народа 1941—1945 гг., М., 1971, стор. 273.

⁷ Великая Отечественная война 1941—1945 гг. Краткий научно-популярный очерк, М., 1973, стор. 102.

⁸ Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-Министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., т. II, М., 1957, стор. 16.

Англійський військовий історик П. Янг також пише, що «корінний перелом стався в ті ж самі листопадові дні 1942 року, коли Монтгомері вийшов переможцем битви за Ель-Аламейн, коли Ейзенхауер із своїми військами висадився в Африці, коли росіяни після історичної оборони оточили німців на берегах Волги»⁹.

Слід зауважити, що під Ель-Аламейном угруповання німецького генерала Роммеля, яке протистояло англійським військам, налічувало трохи більше як 90 тис. чол. На острів Гуадалканал висадилося тільки одна дивізія американської піхоти. За атолл Тарава в Тихому океані вів боротьбу 15-тисячний загін американських військ, що в ході тривалих боїв подолав опір 4-тисячного гарнізону японських військ¹⁰.

Не применшуючи героїзму й мужності англо-американських військ, виявлених у цих боях, ми однак не можемо поставити їх в один ряд із Сталінградською битвою, яка увійшла в літопис другої світової війни як блискуча перемога радянських військ. Вона була торжеством радянського воєнного мистецтва. Бойові дії під час Сталінградської битви розгорнулися на площі близько 100 тис. кв. км, довжина фронту досягала від 400 до 850 км. У битві на окремих її етапах з обох сторін брало участь понад 2 млн. чол., більше 2 тис. танків, 26 тис. гармат і мінометів, понад 2 тис. літаків. Тут діяло 50 ворожих дивізій, у той час, як у Північній Африці — тільки 12.

У ході битви було оточено, взято в полон і частково знищено 330-тисячну армію ворога. Противник втратив повністю 32 дивізії і 3 бригади, крім того, 16 дивізій було обезкровлено і втратили свою боєздатність. Загальні втрати німецько-фашистських військ з 19 листопада 1942 р. по 2 лютого 1943 р., становили понад 800 тис. чол., близько 2 тис. танків, понад 10 тис. гармат і мінометів, до 3 тис. бойових і транспортних літаків, більше 70 тис. автомашин. Німецько-фашистська армія під Сталінградом втратила вбитими і полоненими майже в 20 разів більше, ніж в Африці¹¹.

«Сталінград,— говорив Й. В. Сталін у доповіді про 26-і роковини Великої Жовтневої соціалістичної революції,— був кінцем німецько-фашистської армії»¹².

Значення Сталінградської битви високо оцінювали тоді й державні діячі Англії і США.

Однією з найвизначніших подій Великої Вітчизняної і всієї другої світової війни є Курська битва влітку 1943 р., яка продемонструвала перед усім світом здатність Радянської країни власними силами розгромити фашистську Німеччину, що фашистська Німеччина поставлена перед воєнною катастрофою могутністю радянської зброї. У боях під Курськом з обох сторін брали участь понад 4 млн. чол., близько 70 тис. гармат і мінометів, майже 13 тис. танків і самохідних гармат, до 12 тис. літаків. Гітлерівці кинули в бій до 100 дивізій. Тільки в районі Прохорівки в бою з обох сторін брало участь до 1200 танків. У ході оборонної битви, а потім контрнаступу, було розгромлено до 30 дивізій противника. Ворог втратив тут понад півмільйона своїх

⁹ Вестник военной истории.— Научные записки, № 1, М., 1970, стор. 193—194.

¹⁰ Там же, стор. 193.

¹¹ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг., т. 3, М., 1969, стор. 63; Великая Отечественная война Советского Союза 1941—1945 гг. Краткая история, стор. 223; История Коммунистической партии Советского Союза, т. 5, кн. 1, стор. 344.

¹² И. В. Сталин. О Великой Отечественной войне Советского Союза, М., 1947, стор. 113.

солдатів і офіцерів, близько 1500 танків, 3 тис. гармат, більше 3700 літаків¹³.

У розпалі цієї битви, коли радянські війська, знекровивши ворога, перейшли в контрнаступ і оволоділи Орлом і Белгородом, лондонське радіо 7 серпня передало: «Такої поразки, як під Орлом і Белгородом, німці не зазнавали навіть у 1918 році. Покоління згадуватимуть про те, як Червона Армія завдала тяжкого удару німцям, продемонструвавши тим самим свою мужність і майстерність»¹⁴.

Битва під Курськом сприяла висадці 10 липня англо-американських військ у Сіцилії, що, не зустрівши опору, 17 серпня повністю визволила її від фашистів і переправилися на Апеннінський півострів.

Серед видатних наступальних операцій Червоної Армії гідне місце займають Корсунь-Шевченківська, Білоруська, Яссько-Кишинівська та інші операції. Як відомо, під час боїв у Корсунь-Шевченківській операції ворог втратив 55 тис. солдатів і офіцерів, більше 18 тис. чол. опинилися в полоні¹⁵. Наші війська захопили величезну кількість бойової техніки та зброї. Цю операцію по праву називають «Сталінградом на Дніпрі».

У 16-томній праці американського історика Т. Дюпуї «Воєнна історія другої світової війни» Яссько-Кишинівській операції відведено лише п'ять рядків¹⁶. В інших працях, що вийшли в США та Англії, цю операцію та багато інших обійдено взагалі мовчанкою.

Намагаючись принизити вирішальну роль радянсько-німецького фронту в ході й результаті війни, воєнні буржуазні дослідники у той же час намагаються довести, що «домінуючий» вклад у розгром гітлерівської коаліції внесли союзні армії. Англійський воєнний історик Т. Кольєр, наприклад, даючи оцінку кампанії 1944 р., пише: «Дуже поширена думка про те, що головний тягар війни з Німеччиною несе Росія, не має під собою ніяких підстав»¹⁷. Американський дослідник М. Гойль приходить до «висновку», нібито взагалі основною причиною капітуляції гітлерівської Німеччини була висадка союзників у Франції¹⁸.

Безперечно, висадка 6 червня 1944 р. об'єднаних експедиційних сил США й Англії на французькій землі була важливою подією в спільній боротьбі антигітлерівської коаліції. Фашистська Німеччина виявилася затиснутою в лещатах двох фронтів. Дії союзників скували гітлерівські війська в Західній Європі і відтягли на себе частину стратегічних резервів ворога. У той же час не можна забувати про те, що успіх висадки союзних військ у Франції був зумовлений насамперед героїчною боротьбою Червоної Армії на радянсько-німецькому фронті, де й після відкриття другого фронту відбувалися вирішальні події.

Наведемо деякі дані. В липні 1944 р., у період найінтенсивніших бойових дій на заході, союзникам протистояло 135,5 німецьких дивізій, а проти Червоної Армії — 174,5 німецьких та 60,5 дивізій сателітів фашистської Німеччини¹⁹.

Англо-американські війська, які висадилися в Нормандії, з 6 червня по 24 липня оволоділи плацдармом глибиною до 50 км, а війська Чер-

¹³ Великая Отечественная война 1941—1945 гг. Краткий научно-популярный очерк, стор. 208, 209.

¹⁴ Там же, стор. 207.

¹⁵ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. III, К., 1969, стор. 18.

¹⁶ Див. «Красная звезда», 16 серпня 1974 р.

¹⁷ Цит. за: «Военно-исторический журнал», 1974, № 6, стор. 75.

¹⁸ Цит. за «Красная звезда», 6 червня 1974 р.

¹⁹ Великая Отечественная война Советского Союза 1941—1945 гг. Краткая история, стор. 567.

воної Армії з 23 червня до кінця липня просунулися в Білорусії на 500—600 км. З часу висадки у Франції і до кінця 1944 р. англо-американські війська знищили 36 дивізій, а Червона Армія — повністю розгромила 60 німецьких дивізій, не враховуючи дивізій союзників Німеччини²⁰.

Після червня 1944 р. Червона Армія наступала на фронті довжиною 4250 км, а союзні війська — 600—800 км, в Італії — 300 км. За шість місяців 1944 р. радянські війська просунулися на деяких напрямках углиб на 1200 км, а війська союзників — лише на 250—450 км²¹. Наприкінці року просування союзних військ припинилося взагалі.

Внаслідок завданого гітлерівцями удару в Арденнах у другій половині грудня 1944 р. англо-американські війська опинилися у важкому становищі. 6 січня 1945 р. У. Черчіль звернувся до Й. В. Сталіна з проханням прискорити початок операцій наших військ.

12 січня 1945 р. Червона Армія перейшла в рішучий наступ, раніше наміченого строку, на величезному фронті від Балтики до Карпат, внаслідок чого просування фашистських військ в Арденнах було припинено. Перемоги Червоної Армії в зимовій кампанії 1945 р. відіграли вирішальну роль на успішний наступ союзних військ углиб Німеччини.

Таким чином, радянсько-німецький фронт до кінця війни лишався головним, вирішальним фронтом.

Деякі буржуазні історики, щоб зняти провину з тодішніх урядів західних держав за невчасне відкриття другого фронту, перекидують саме поняття «другий фронт». Так, англійський історик А. Селбі намагається довести, що датою відкриття другого фронту слід вважати листопад 1942 р., тобто час, коли союзницькі армії висадилися в Північній Африці. Його співвітчизник У. Макелві цю дату відносить на осінь 1943 р., коли союзні війська розпочали свої бойові дії в Італії.

Глави урядів США й Англії також намагалися видати операції своїх військ у Північній Африці за «другий фронт»²².

Поняття «другий фронт» було визначене й погоджене між урядами СРСР, США й Англії ще в 1942 р., коли було домовлено про розгортання бойових дій англо-американських військ у Північній Франції, щоб відтягти туди 30—40 ворожих дивізій. 12 червня 1942 р. у Москві й Вашингтоні було опубліковано комюніке такого змісту: «...досягнуто цілковитої домовленості щодо невідкладних завдань створення другого фронту в Європі в 1942 році»²³. Однак, завдяки політиці реакційних кіл західних держав, які чекали, коли Радянський Союз в єдиноборстві з фашистською Німеччиною виснажить її і в той же час ослабне сам, своєчасне відкриття другого фронту було зірване.

Деякі буржуазні дослідники висувують тезу про те, що «другим фронтом» необхідно вважати бомбардування фашистської Німеччини англо-американською авіацією.

Однак це твердження спростовують дослідження навіть самих буржуазних дослідників, які дотримуються більш об'єктивних поглядів. Так, англійський історик Т. Ліддел Гарт пише: «До 1944 року стратегічний повітряний наступ не виконав тих завдань, про які було оголошено, він не замінив собою вторгнення на суші, а його результативність у величезній мірі перебільшувалася. Безладне бомбардування

²⁰ «Военно-исторический журнал», 1974, № 6 стор. 76.

²¹ «Красная звезда», 6 червня 1974 р.

²² Великая Отечественная война Советского Союза 1941—1945 гг. Краткая история, стор. 305.

²³ «Красная звезда», 6 червня 1974 р.

міст не призвело до серйозного скорочення військового виробництва, не зламало опору противника і не примусило його капітулювати, як очікувалося»²⁴.

Значну увагу буржуазні військові дослідники приділяють висвітленню діяльності вищого радянського командування в роки минулої війни. По-різному цю проблему розкрито в працях і мемуарах колишніх гітлерівських генералів К. Тіппельскірха, Г. Гудеріана, Е. Манштейна та ін., у мемуарах У. Черчіля, спогадах американських та англійських воєначальників — Д. Ейзенхауера, О. Бредлі, Б. Монтгомері та ін. Останнім часом ці питання розглядаються в книгах Дж. Еріксона, М. Макінтоша, Х. Болдуїна, Е. Зімке, Х. Солсбері, М. Говарда, Т. Ліддел Гарта, А. Сітона, А. Кларка та ін.

Прагнучи применшити роль радянсько-німецького фронту буржуазні дослідники принижують з цією метою роль радянського стратегічного керівництва в роки Великої Вітчизняної війни.

Американський історик Х. Солсбері, висвітлюючи події першого періоду Великої Вітчизняної війни, у праці «Облога Ленінграда» твердить, що «атмосфера відчаю була в кожній дії Верховного Командування». Його колега Е. Зімке в праці «Від Сталінграда до Берліна» говорить про те, що «радянська стратегія була стриманою, у психологічному плані оборонною». Англійський дослідник А. Кларк у праці «Барбаросса» твердить, що планування операцій, за винятком Сталінграда, було «позбавлене фантазії», а в здійсненні їх не помічалось того мистецтва, яке в ході всієї війни було притаманне англійцям, американцям, а в найбільшій мірі німцям»²⁵. Такі твердження не мають нічого спільного з дійсністю.

З самого початку війни Центральний Комітет нашої партії створив необхідні органи управління Збройними Силами на військовий період. За рішенням Політбюро ЦК 30 червня 1941 р. було створено Державний Комітет Оборони, який, здійснюючи політику партії, ставив перед військовим командуванням завдання, що випливали з певної обстановки, надавав потрібні сили й засоби для виконання їх, займався питаннями військової економіки, підготовки стратегічних резервів.

Для стратегічного керівництва Збройними Силами 23 червня було створено Ставку Головного Командування, 10 липня її перетворено в Ставку Верховного Командування, а 8 серпня — у Ставку Верховного Головнокомандування. Стратегічне керівництво збройною боротьбою з перших і до останніх днів війни здійснювалося через робочий орган Ставки — Генеральний штаб, через штаби напрямків і фронтів, представників Ставки на фронтах. Виходячи з даної обстановки, на вирішальні напрямки перекидалися резерви, створювалися стратегічні рубежі оборони, посилювався опір Червоної Армії. Героїчна оборона Москви, Ленінграда, Києва, Одеси, Севастополя, Смоленська оборонна битва проводилися під безпосереднім керівництвом Ставки.

Численні операції, проведені військами Червоної Армії в роки Великої Вітчизняної війни, свідчать, що радянське стратегічне керівництво ґрунтувалося на глибокому і правильному розумінні політичної обстановки, знанні й творчому застосуванні методів збройної боротьби на захист завоювань соціалізму.

Все це лишається поза увагою буржуазних суспільствознавців. Банкротство німецького мілітаризму і програш окремих битв вони вбачають у військовій некомпетентності Гітлера, в кліматичних умовах, чис-

²⁴ В. Liddell Hart. History of the Second World, N.—Y. 1971, стор. 712.

²⁵ Цит. за «Военно-исторический журнал», 1974, № 3, стор. 46.

ленний перевазі Червоної Армії над противником. Так твердили гітлерівські генерали Манштейн, Тіппельскірх, Цейтцлер та ін. Багато в чому солідарні з ними й американські історики Е. Зімке, Х. Болдуїн та ін.

Насправді ж не тільки перевага в силах забезпечувала успіх операцій Червоної Армії, а насамперед мистецтво радянського командування вміло використовувати принцип концентрації сил і засобів на тому чи іншому вирішальному напрямку, у стратегічному, оперативному чи тактичному масштабах.

У наступі це досягалося вмілим вибором напрямку головного удару і створенням на цій ділянці кількісної та якісної переваги в озброєнні та бойовій техніці, а також у живій силі. Так, на початок контрнаступу під Москвою, угруповання противника налічувало 800 тис. чол., 10 400 гармат і мінометів, 1000 танків і понад 600 літаків. Радянські війська мали 720 тис. чол. 5900 гармат і мінометів, 415 установок реактивної артилерії, 670 танків, 760 літаків. Як видно, в особовому складі, артилерії й танках противник зберігав перевагу і тільки літаків наші війська мали вже більше. На початок контрнаступу під Сталінградом за своєю чисельністю сили сторін були майже рівні. Та внаслідок майстерно здійснених перегруповань на вирішальних напрямках була створена подвійна перевага в силах і засобах.

В операціях Червоної Армії 1944—1945 рр. на ділянках прориву фронтів і армій, що становили тільки 7—12% від загальної довжини лінії фронту, зосереджувалося від 50 до 80% усіх стрілецьких військ, 60—80% артилерії, 80—100% танків і авіації²⁶.

Буржуазні історики неправильно тлумачать джерела героїзму радянських воїнів. Наприклад, французький історик М. Гарде пише, що «швидше Росія, ніж комунізм, вигнала німців», що перемогу над гітлерівськими загарбниками було здобуто лише завдяки особливому містичному характеру російської людини, що народи Росії захищали не радянський лад, не соціалізм, а тільки рідну землю, «Святу Русь». «...Любов до своєї країни не має нічого спільного з характером режиму та існуючою економічною основою»²⁷, — заявляє він. Те саме твердять такі реакційні буржуазні історики, як А. Даллін, фон Раух, Л. Шапіро та ін.

Могутньою духовною зброєю радянських людей у роки війни була марксистсько-ленінська ідеологія, в якій органічно поєднувалися соціалістичний патріотизм, дружба народів, пролетарський інтернаціоналізм.

Одним з напрямів фальсифікації історії другої світової війни є применшення ролі соціально-економічного ладу нашої країни, ролі Комуністичної партії і Радянського уряду в підготовці країни до захисту в передвоєнні роки та мобілізації її зусиль на розгром ворога в ході війни. Буржуазні реакційні історики намагаються довести, що Радянський Союз без допомоги західних держав не витримав би удару гітлерівської військової машини і що головна роль у її розгромі належить США й Англії.

Американський військовий історик Е. Зімке твердить, що Радянський Союз «не був готовий до війни», професор Р. Лукас додає: «СРСР перебував на краю загибелі» і «вистояв» тільки завдяки «військовій допомозі капіталістичних держав». В одній із статей «Американської енциклопедії» теж говориться, що «Радянська Армія і народ виявилися невідготтованими до війни»²⁸.

²⁶ А. А. Гречко. Вооруженные Силы Советского государства, М., 1974, стор. 235.

²⁷ Война, идеология, М., 1974, стор. 259—260.

²⁸ Там же, стор. 150.

Факти цілком і повністю спростовують вигадки буржуазних істориків. Досить сказати, що на середину 1941 р. загальна чисельність особового складу Червоної Армії і Флоту досягала понад 5 млн. чол. і була в 2,8 раза більшою, ніж у 1939 р. Військові кадри готувалися більш як у 200 військових училищах, 19 академіях та інших навчальних закладах. Напередодні війни було створено кращі зразки танків «Т-34» і «КВ», установки реактивної артилерії БМ-13, бойові літаки — штурмовик «ИЛ-2», винищувачі «МИГ-3» і «ЯК-1», бомбардувальник «Пе-2» та ін. З 1 січня 1939 р. по 1 липня 1941 р. було збудовано 17 745 бойових літаків. За 11 місяців 1940 р. на флот надійшло 100 різноманітних бойових суден²⁹.

Партія проводила величезну роботу по вихованню всього радянського народу і воїнів Червоної Армії в дусі готовності до захисту соціалістичної Батьківщини. Зміцнювалися партійні організації Збройних Сил. На початку 1941 р. в Червоній Армії та на Флоті було 559 тис. комуністів. Кількість комсомольців на середину 1941 р. перевищила 2 млн. чол.³⁰ З перших днів війни ленінська партія виступила як справді бойова партія, що взяла на себе всю повноту відповідальності за долю Батьківщини. Вона виявила непохитну мужність і величезну енергію у подоланні труднощів війни, мобілізувала всі сили народу й армії, всі ресурси країни на розгром гітлерівських загарбників.

Для керівництва боротьбою проти фашистських окупантів на захопленій ворогом території за рішенням ЦК партії було розгорнуто широку мережу підпільних партійних організацій.

Тільки на початку війни в Червону Армію і на Флот було послано 500 секретарів ЦК Компартій республік, крайових, обласних комітетів, міськкомів та райкомів, 270 відповідальних працівників апарату ЦК партії, 1265 працівників обласної та районної ланок, які входили до номенклатури ЦК партії³¹.

З перших днів війни і до її закінчення відбувалося зростання рядів партії. У 1942 р., який був дуже тяжким для нашої Батьківщини, кандидатами у члени партії було прийнято понад 1368 тис. чол. — майже в 4,7 раза більше, ніж у 1941 р. Тільки в серпні 1943 р. кандидатами в члени партії стали понад 200 тис. чол. А всього з 1 липня 1941 р. по 1 липня 1945 р. кандидатами в члени партії стало 5,1 млн., а членами партії — близько 3,3 млн. чол.³² Це приблизно стільки ж, скільки було прийнято в партію за 12 передвоєнних років. Усе це є свідченням величезного авторитету нашої партії, вияву довір'я та поваги до неї. Сотні тисяч бійців і командирів, йдучи в бій, писали заяви з проханням прийняти їх до ленінської партії. Ці факти стали надбанням історії. Заперечувати існування глибокого довір'я радянського народу до Комуністичної партії, її заслуги в досягненні перемоги над фашизмом — значить перекручувати історичну правду.

Наведені приклади фальсифікації історії минулої війни з усією силою підтверджують ленінський висновок про те, що «коли ідейний вплив буржуазії на робітників падає, підринається, слабшає, буржуазія *скрізь і завжди* вдавалася і буде вдаватися до найодчайдушнішої брехні і наклепу»³³.

²⁹ Великая Отечественная война Советского Союза 1941—1945 гг., Краткая история, стор. 42—43; История СССР, т. X, М., 1973, стор. 15.

³⁰ История Коммунистической партии Советского Союза, т. 5, кн. I, стор. 134, 135.

³¹ Там же, стор. 170.

³² Там же, стор. 370.

³³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 335.

Радянський Союз до кінця виконав свій патріотичний та інтернаціональний обов'язок. Наш народ, його героїчні Збройні Сили, керовані ленінською партією, винесли на своїх плечах основний тягар війни, здійснили безприкладний подвиг у боротьбі з гітлерівським фашизмом, внесли вирішальний вклад у розгром фашистської Німеччини.

Велика Вітчизняна війна закінчилася нашою перемогою тому, що соціалістичний лад забезпечив непохитну єдність всього радянського суспільства, могутність і небачену досі мобільність його економіки, високий розвиток військової науки, виховав чудових воїнів і воєначальників. Саме цього бояться і не хочуть визнавати ідеологи імперіалізму. Саме в цьому і є першопричина фальсифікації історії Великої Вітчизняної війни.

3 історії інтернаціональних зв'язків

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЙ МОДР УКРАЇНСЬКОЇ РСР ПО ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОМУ ВИХОВАННЮ ТРУДЯЩИХ (1933—1937 рр.)

В. В. ІВАНЕНКО

Незмінно керуючись у своїй практичній діяльності відомим ленінським положенням про те, що «якщо ми хочемо бути вірними соціалізму, ми повинні... вести інтернаціоналістське виховання мас»¹, МОДР СРСР досягла значних успіхів у здійсненні цього відповідального завдання, ставши чудовою школою інтернаціоналізму для мільйонів радянських людей.

Глибоке вивчення і узагальнення багатого досвіду, нагромадженого Радянською секцією МОДР та її бойовим загоном — модрівською організацією України, безумовно, має не тільки наукове, але й певне практичне значення у справі інтернаціонального виховання трудящих і, особливо, молоді в сучасних умовах. Проте українська радянська історіографія нараховує лише дві спеціальні праці², в той час як питання про роль модрівських організацій УРСР в інтернаціональному вихованні трудящих республіки у період другої п'ятирічки майже не висвітлено. Враховуючи цю обставину, автор даного повідомлення саме й прагнув його розкрити.

ЦК МОДР СРСР неодноразово звертав увагу місцевих організацій на необхідність чіткої диференціації цієї роботи стосовно до рівня і запитів різних категорій населення, рекомендуючи, наприклад, особливі методи пропаганди та агітації на селі, серед робітників, молоді, інтелігенції, національних меншостей тощо³.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 49.

² Див. Р. А. Феценко. Партійне керівництво діяльністю МОДР на Україні по інтернаціональному вихованню трудящих (1926—1932 рр.) — «УІЖ», 1971, № 8; М. П. Бадрак. МОДР та інтернаціональне виховання трудящих України в передвоєнні роки (1938—1941 рр.) — «Наукові праці з історії КПРС», вип. 65, К., 1973.

³ Итоги деятельности МОИР (1922—1947 гг.). Отчет Президиума ЦК МОИР СССР, М., 1948, стор. 17—18; ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 74, арк. 155; спр. 99, арк. 375—378.

Виконуючи рішення ЦК МОДР СРСР, модрівські організації України з кожним роком залучали до своєї діяльності все ширші верстви трудящих. Так, якщо в 1933 р. на Харківщині інтернаціонально-масовою роботою було охоплено 52 тис. чол.⁴, то в 1937 р.— близько 300 тис.⁵ На Запоріжжі ці показники зросли відповідно з 38 тис. до 256 033 чол.⁶ Подібна тенденція спостерігалася і в інших областях УРСР⁷. Причому посилення ідейно-політичної, інтернаціональної роботи відбувалося переважно внаслідок підвищення творчої активності низових осередків, самих членів МОДР.

Як свідчать численні джерела, форми виховної роботи модрівських організацій України були досить різноманітні. Серед них найважливіше значення мали політичні кампанії, мітинги, демонстрації, збори, інтернаціональні вечори, бесіди, читки, лекції, доповіді, виступи по радіо тощо. Водночас в результаті творчої ініціативи низових осередків МОДР виникали й нові, властиві тільки МОДРу форми агітації («інтернаціональні конгреси», «модрівська година», «з'їзди народів СРСР» і т. д.), які користувалися великою популярністю в радянських людей й у сукупності з традиційними формами складали досить струнку систему ідейно-політичної роботи МОДР в СРСР по інтернаціональному вихованню трудящих.

У 30-і роки в республіці, як і по всій країні, були проведені численні модрівські кампанії. Проходячи під керівництвом партійних організацій, вони набирали дійсно масового, цілеспрямованого характеру і мали істотне значення для виховання трудящих у дусі пролетарського інтернаціоналізму. Це, зокрема, кампанії солідарності за звільнення мужніх борців-антифашистів Г. Димитрова, Е. Тельмана, А. Грамші, Т. Антикайна, Т. Муні та інших, в підтримку страйкуючого австрійського пролетаріату і гірників Астурії, на захист республіканської Іспанії тощо⁸, що сприяло налагодженню та розширенню міжнародних зв'язків із зарубіжними братами по класу, зміцненню пролетарської солідарності між ними.

Широкого розмаху на Україні набрав рух на підтримку робітничого класу Австрії, що розгорнувся в лютому — березні 1934 р. Багатолюдні мітинги, демонстрації, збори трудящих прокотилися по всій республіці. «Висловлюючи своє глибоке сбурення і гнів,— зазначалося у резолюції загальних зборів членів МОДР м. Путивля,— виносимо категоричний протест з вимогою негайного припинення варварської розправи над робітниками Австрії і вимагаємо звільнення з тюрми і концтаборів наших братів та сестер по класу»⁹. Тільки на Дніпропетровщині в цей період відбулося близько 1600 мітингів солідарності¹⁰. Про ефективність інтернаціонально-виховної роботи, проведеної модрівськи-

⁴ Харківський обласний державний архів (далі — ХОДА), ф. Р-4461, оп. 1, спр. 1, арк. 6.

⁵ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 69, оп. 1, спр. 277, арк. 110—111.

⁶ Партархів Запорізького обкому Компартії України, ф. 157, оп. 1, спр. 897, арк. 174; спр. 975, арк. 133; філіал Запорізького обласного державного архіву у Мелітополі (далі — ФЗОДАМ), ф. Р-523, оп. 1, спр. 35, арк. 2—3.

⁷ ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 97, арк. 123.

⁸ Докладніше про напрямки та форми агітаційно-масової роботи модрівських організацій України під час міжнародних кампаній солідарності див. В. В. Іваненко. Из истории интернациональной солидарности трудящихся Украины с антифашистской борьбой зарубежного пролетариата в 30-е годы. (На материалах деятельности мопровских организаций). — «Вопросы рабочего и национально-освободительного движения», вып. 1, Днепропетровск, 1974.

⁹ Чернігівський обласний державний архів (далі — ЧОДА), ф. Р-2530, оп. 1, спр. 72, арк. 2.

¹⁰ «Червоний клич» (орган ЦК МОДР УРСР), 1934, № 6, стор. 8.

ми активістами під час кампанії, свідчить збільшення обласної організації МОДР майже на 25 тис. чол.¹¹

Крім моральної підтримки трудящі Радянської України подавали також велику матеріальну допомогу жертвам фашистської тиранії в Австрії, сім'ям та дітям повстанців, які загинули від рук катів. За неповними даними, у республіці до фонду допомоги австрійським пролетарям було зібрано понад 350 тис. крб.¹²

У тому ж році МОДР УРСР при активному сприянні партійних організацій республіки розгорнула кампанію солідарності з страйкуючими гірниками Астурії. Гарячим схваленням зустріли модрівці, всі трудящі республіки звернення іспанської секції МОДР про подання братерської підтримки жертвам класових битв в Іспанії, опубліковане 28 жовтня 1934 р. в «Правде». Лише у Харкові в збиранні коштів для іспанських політв'язнів взяли участь 223 підприємства та установи, Одесі — 60. Вінниці — 37, Чернігові — 34 і т. д.¹³ Модрівці Кривбасу внесли до фонду допомоги іспанським братам по класу 25 200 крб.¹⁴, трудящі Одеської області — близько 100 тис.¹⁵ Загалом на Україні було зібрано майже 300 тис. крб.¹⁶

Організації МОДР Української РСР внесли помітний вклад у розгортання масового руху солідарності за звільнення з фашистських застінків полум'яного революціонера-інтернаціоналіста Е. Тельмана та інших політичних в'язнів гітлерівської Німеччини. Значну роль в успішному проведенні цієї кампанії на Україні відіграла спеціальна постанова ЦК МОДР УРСР від 11 червня 1934 р., в якій вказувалося на необхідність всебічного посилення моральної і матеріальної підтримки зарубіжним борцям революції, поглиблення інтернаціонально-виховної роботи серед трудящих республіки¹⁷. У відповідь по всій Україні відбулися мітинги і збори, на яких трудящі рішуче протестували проти ув'язнення нацистами вождя німецького пролетаріату. «Ми, робітники і службовці, висловлюємо гарячий протест і вимагаємо негайного звільнення товариша Тельмана»¹⁸, — підкреслювалося у резолюції мітингу на фабриці колишніх політкаторжан у Дніпропетровську. Високу політичну активність продемонстрував пролетаріат Харкова, Києва, Одеси, повсюдно організуючи мітинги, демонстрації, вечори солідарності з Е. Тельманом.

Слід відзначити, що з ініціативи місцевих комітетів МОДР у цей період великими тиражами друкувалися відозви, звернення, листи, метою яких була пропаганда революційної боротьби міжнародного пролетаріату, видатних діячів світового робітничого і комуністичного руху з буржуазною реакцією та її крайнім проявом — фашизмом. Так, 8 липня 1934 р. Дніпропетровський обком МОДР випустив відозву «Врятуємо Ернста Тельмана!»¹⁹

Кампанія солідарності за звільнення Е. Тельмана та інших в'язнів нацизму з кожним роком зростала, набувала масового характеру.

¹¹ Там же.

¹² Підраховано автором за матеріалами: ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 64, арк. 47—48; спр. 66, арк. 45, 197; спр. 97, арк. 631; ЧОДА, ф. Р-2530, оп. 1, спр. 22, арк. 14; «Комуніст», 22 лютого 1934 р.; «Харьковский рабочий», 18 березня 1936 р.; «Зоря» (Дніпропетровськ), лютий — березень 1934 р.

¹³ ЧОДА, ф. Р-2530, оп. 1, спр. 27, арк. 421.

¹⁴ «Зоря», 30 січня 1935 р.

¹⁵ «Чорноморська комуна» (Одеса), 18 березня 1935 р.

¹⁶ ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 97, арк. 631.

¹⁷ ЧОДА, ф. Р-2530, оп. 1, спр. 27, арк. 151.

¹⁸ Дніпропетровський обласний державний архів, ф. 2181, оп. 1, спр. 173, арк. 7.

¹⁹ Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 19, оп. 1, спр. 1403, арк. 29.

Протягом 1937 р. у Бердянському районі відбулося 179 мітингів та зборів трудящих, які охопили понад 30 тис. чол.²⁰

Гітлерівцям так і не вдалося відкрито вчинити судову розправу над Е. Тельманом, вони змушені були довгі роки тримати його в тюрмі*.

Трудящі Української РСР активно виступали на підтримку антифашистської боротьби зарубіжного робітничого класу, подаючи йому всебічну моральну й матеріальну допомогу. Протягом лише 1933—1937 рр. модрівці України внесли до фонду допомоги зарубіжним борцям революції понад 16 млн. крб.²¹, що, за висловом Вільгельма Піка, мало «величезне значення у справі зміцнення міжнародної солідарності трудящих»²².

Особливе місце в інтернаціонально-виховній роботі модрівських організацій України посідали міжнародні кампанії, присвячені знаменним датам. Серед них провідна роль належала дню Паризької Комуні, що відзначався щорічно як свято МОДР²³. «Той факт,— відзначав Г. Димитров на урочистому засіданні у Москві, присвяченому 64-й річниці Комуні,— що МОДР має свій день— день інтернаціональної бойової солідарності, день Паризької Комуні, є цілою програмою. І цей факт має величезне значення»²⁴. На численних вечорах, мітингах, зборах, які відбувалися з приводу свята, модрівці своєрідно звітували перед світовим пролетаріатом про успіхи, досягнуті у соціалістичному будівництві, на культурному фронті, в інтернаціональній роботі тощо. Цьому дню передувала велика й копітка підготовча робота усієї секції МОДР. Так, наприклад, у період підготовки до 65-річного ювілею Комуні (1936 р.) модрівські організації України, одержавши директивні вказівки з ЦК МОДР СРСР, розгорнули широку масово-політичну роботу серед трудящих республіки. З цією метою в кожній області великими тиражами друкувалися модрівська література, листівки, відозви, звернення, випускалися спеціальні одноденні газети, стіннівки, присвячені знаменній події, повсюдно проходили інструктивні наради, конференції, зльоти модрівців-активістів, пленуми районних та міських комітетів МОДР, «політдні», «політп'ятихвилинки», «модрівські години» тощо²⁵.

Для налагодження роботи на місцях та практичного керівництва кампанією туди виїжджали відповідальні модрівські працівники з апарату ЦК та обласних комітетів МОДР. Так, у лютому 1936 р. в Сталіно виїхала голова Радянської секції МОДР О. Д. Стасова, яка в 1933—1937 рр. одночасно перебувала на посту голови Виконкому

²⁰ Партархів Запорізького обкому Компартії України, ф. 228, оп. 14, спр. 4, арк. 83.

* 17 червня 1944 р. Е. Тельман був підло вбитий гітлерівцями у концтаборі Бухенвальд.

²¹ Підраховано автором за матеріалами: ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 96, арк. 636; спр. 113, арк. 81; спр. 117-в, арк. 90; Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 69, оп. 1, спр. 277, арк. 110; Партархів Запорізького обкому Компартії України, ф. 157, оп. 1, спр. 897, арк. 175; ЧОДА, ф. Р-2530, оп. 1, спр. 22, арк. 54—55; спр. 45, арк. 15; «МОПР за работой», 1936, № 1, стор. 1—2; «Червоний клич», 1934, № 6, стор. 12; 1935, № 1—2, стор. 12; № 3, стор. 17; «Комсомолец Украины», 18 березня 1935 р.; «Социалистический Донбасс», 17 березня 1935 р.; 18 березня 1937 р.; «Зоря», 18 березня 1936 р.

²² ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 105, арк. 68.

²³ Постановою Центрального Бюро МОДР від 12 січня 1923 р. день Паризької Комуні (18 березня) був проголошений інтернаціональним днем допомоги борцям революції (див. Я. Руднік. День Паризької Комуні— день МОДР, Харків, 1933, стор. 14).

²⁴ «Интернациональный маяк», 1935, № 7, стор. 2.

²⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 99, арк. 361—365.

МОДР²⁶. Харківський обком МОДР надіслав 20 своїх кращих громадських інструкторів у Лубни, Лозову, Ізюм, Карлівку та інші райони. Крім того, в агітаційній роботі МОДР широко використовувалося радіо, центральна і місцева преса, міський транспорт. В Одесі, наприклад, 12—18 березня курсував агіттрамвай, прикрашений модрівськими гаслами, плакатами й транспарантами²⁷. Ці та інші заходи дали позитивні наслідки у розгортанні інтернаціонально-виховної роботи серед трудящих, сприяли активізації модрівського руху в республіці. Тільки у Київській області у зборах, бесідах та інтернаціональних вечорах взяли участь 525 тис. чол., під час яких, за неповними даними, до лав МОДР було залучено понад 22 тис. чол., організовано 280 дошок поточних подій і 200 куточків МОДР, відправлено 185 листів підшефним політв'язням²⁸.

Слід відзначити, що в ході підготовки та проведення кампанії значно поживилася робота у раніше відстаючих модрівських організаціях. Так, у Вінницькій області за допомогою партійних комітетів було створено 29 нових оргбюро МОДР, зміцнене керівництво вже існуючих й організовано 379 нових осередків МОДР, які охопили 27 751 чол. Внаслідок цього обласна організація домоглася якісного поліпшення всіх ланок своєї діяльності й ввійшла до числа передових на Україні²⁹.

Іntenсивно проходила модрівська кампанія 18 березня на Україні і в 1937 р. Про її широту та розмах наочне уявлення дає таблиця³⁰.

Заходи			Всього охоплено масовою роботою МОДР	Організовано куточків МОДР	Створено виробничих бригад МОДР	Залучено до лав МОДР
Мітинги, збори, інтернаціональні вечори	Доповіді, лекції, бесіди	Наради, конференції, зльоти активу МОДР				
14 692	56 732	2827	1 747 974	1814	679	99 802

Таким чином, як свідчать дані, наведені в таблиці, модрівські організації УРСР, використовуючи різноманітні форми агітації і пропаганди в період святкування ювілеїв Комуні на Україні, всебічно сприяли інтернаціональному вихованню трудящих, кількісному зростанню модрівських лав, підвищенню авторитету МОДР серед населення, поліпшенню та посиленню її діяльності в цілому по республіці.

Заслужовує на увагу досвід організацій МОДР УРСР у проведенні дня Кантонської Комуні (12 грудня)³¹. Активну участь в кампанії «зимової допомоги політв'язням капіталу» брали партійні, комсомольські та профспілкові організації України, які здійснювали постійне ке-

²⁶ Див. «Новая и новейшая история», 1972, № 6, стор. 73; ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 95, арк. 169—170.

²⁷ Там же, спр. 99, арк. 364.

²⁸ Там же.

²⁹ ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 99, арк. 363—365.

³⁰ Таблиця складена автором за матеріалами: ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 97, арк. 68—71; Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 69, оп. 1, спр. 277, арк. 110—111; ЧОДА, ф. Р-2530, оп. 1, спр. 111, арк. 37—39; спр. 114, арк. 3.

³¹ В ознаменування річниці Кантонського повстання в Китаї (12 грудня 1927 р.) Виконком МОДР у 1928 р. прийняв рішення щорічно відзначати цю дату як інтернаціональний день допомоги жертвам білого терору в колоніях та напівколоніях. На Україні день Кантонської Комуні уперше був проведений за рішенням ЦК МОДР УРСР в 1931 р. (див. Кіровоградський обласний державний архів, ф. 2132, оп. 1, спр. 1, арк. 1).

рівництво нею. В 1933 р. ЦК МОДР УРСР у листі до Президії ВУРПС, підкреслював, що, незважаючи на сумлінне виконання свого інтернаціонального обов'язку сотнями тисяч модрівців, «ця кампанія не дасть належного успіху без допомоги профспілок, комсомолу...», покликаних подати всебічне «сприяння МОДРу в проведенні кампанії»³². Харківський міськом партії рекомендував усім райкомам, завкомам та осередкам КП(б)У спільно з МОДРом провести масові мітинги, інтернаціональні вечори, бесіди, присвячені революційному рухові в Китаї. При цьому особлива увага зверталася на необхідність пов'язування змісту заходів, які проводились, з черговими завданнями МОДРу³³.

Організовано пройшов день Кантонської Комуні на Київському заводі «Укркабель» 12 грудня 1935 р. Під час обідньої перерви в усіх цехах підприємства відбулися бесіди про героїчних комунарів Кантону. У цей день понад 70 чол. передплатили модрівський журнал «Інтернаціональний маяк», а всього агітмасовою роботою МОДР на заводі було охоплено 550 робітників. Увечері відбувся загальнозаводський інтернаціональний вечір, на якому були підбиті підсумки річної діяльності завкому МОДР по інтернаціональному вихованню трудящих і накреслені конкретні заходи щодо її поліпшення³⁴.

Істотно важливе значення для інтернаціонального виховання трудящих мали й інші масово-політичні кампанії, проведені МОДР УРСР під керівництвом Комуністичної партії. Проте їх не слід розглядати у вузьковідомчому, суто модрівському плані, оскільки, як підкреслювала заступник голови ЦК МОДР СРСР О. В. Шевелева на IV Всесоюзному з'їзді МОДР (березень 1934 р.), вони «...завжди виходили за рамки модрівської організації»³⁵, стаючи надбанням усієї громадськості.

Цільне місце в ідейно-виховній діяльності республіканської організації МОДР відводилося засобам наочної агітації. З цією метою модрівські осередки постійно обладнували інтернаціональні куточки, вітрини й щити МОДР, влаштовували фотовиставки, де широко були представлені матеріали про будівництво соціалізму в СРСР, загострення класової боротьби і наступ реакції та білого терору в країнах капіталу, основні напрямки розвитку модрівського руху в СРСР і за рубежем та ін. Слід відзначити, що тільки в 1937 р. у Київській області функціонувало 800 куточків МОДРу³⁶, Одеській — 400³⁷, Дніпропетровській — 505³⁸, Харківській — 357³⁹, Вінницькій — 40⁴⁰. Близько 300 модрівських куточків діяло на Запоріжжі⁴¹.

Поряд з традиційними формами, що міцно ввійшли у практику модрівської пропаганди, з'явилася нова форма агітмасової роботи МОДР — інтернаціональні конгреси. Вона виникла в результаті творчості низових осередків МОДР і набула потім найбільшого поширен-

³² ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 4, спр. 191, арк. 14.

³³ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 69, оп. 1, спр. 129, арк. 190.

³⁴ «Інтернациональный маяк», 1936, № 2, стор. 16.

³⁵ Е. В. Шевелева. В борьбе за пролетарский интернационализм. Доклад на IV Всесоюзном съезде МОПР, М., 1934, стор. 16.

³⁶ ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 97, арк. 70.

³⁷ Там же, спр. 117, арк. 17.

³⁸ ЧОДА, ф. Р-2530, оп. 1, спр. 111, арк. 38.

³⁹ ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 87, арк. 69.

⁴⁰ ЧОДА, ф. Р-2530, оп. 1, спр. 111, арк. 39.

⁴¹ Партархів Запорізького обкому Компартії України, ф. 157, оп. 1, спр. 897, арк. 174.

ня на промислових підприємствах республіки. Її ініціаторами стали модрівці заводу «Серп і молот» (Харків), які в листопаді 1932 р. уперше на Україні провели у себе інтернаціональний конгрес з метою поглиблення виховної та піднесення модрівської роботи на заводі⁴². Президія ЦК МОДР УРСР, детально проаналізувавши на своєму засіданні 29 грудня 1932 р. підсумки цього конгресу, визнала за доцільне впровадження досвіду модрівців заводу «Серп і молот» в усіх організаціях МОДР України⁴³. Згодом ця ініціатива була схвалена і в ЦК МОДР СРСР⁴⁴.

На інтернаціональні конгреси часто запрошувалися представники з інших міст країни, керівні діячі міжнародного профспілкового і модрівського руху, що, безумовно, сприяло їх успішному проведенню на високому організаційному і політичному рівні. Так, у роботі конгресу, що проходив напередодні відкриття IV з'їзду МОДР СРСР, 10 березня 1934 р. на Будянському фарфоро-фаянсовому заводі, брали участь представники Виконкому МОДР — Штафот, Профінтерну — Клайн, Інтеркому хіміків — Франклін, посланці Москви, Донбасу, Харкова⁴⁵.

Специфічно модрівські форми масової агітації почали виникати і на селі. Так, навесні 1934 р. для проведення інтернаціонально-виховної роботи серед селян у період посівної і прополочної кампанії Житомирський комітет МОДР створив «інтернаціональний комбайн», укомплектувавши його необхідною модрівською літературою, фотовітриною про боротьбу трудящих за рубежом, плакатами та іншими наочними засобами. В результаті пропагандистської роботи, проведеної «інтернаціональним комбайном» безпосередньо на полях Житомирського району, до МОДРу було залучено 1400 колгоспників, організовано 30 модрівських виробничих бригад, засіяно 25 інтернаціональних гектарів, випущено 6 стіннівок тощо⁴⁶.

Велику допомогу сільським осередкам МОДР у розгортанні ідейно-політичної роботи серед селян подавали міські модрівські організації. Вони систематично надсилали у підшефні колгоспи та радгоспи численні агітбригади, члени яких своєю плідною діяльністю виховували трудівників села у дусі інтернаціоналізму, прищеплювали їм почуття пролетарської солідарності і колективізму, сприяли підвищенню їх класової самосвідомості, суспільної активності, зміцненню союзу робітничого класу і селянства. Лише під час весняної посівної кампанії 1934 р. агітаторами-модрівцями та пропагандистами на Україні було проведено 1 580 зборів і бесід, організовано 656 нових осередків МОДР у колгоспах (80 300 чол.), створено 945 ударних модрівських бригад, до складу яких увійшло 26 870 колгоспників⁴⁷.

Організації МОДР Української РСР значну увагу приділяли інтернаціональному загартовуванню молоді, здійснюючи виховну роботу переважно через гуртки юних друзів МОДРу (ЮДМ), які функціонували при загальноосвітніх і фабрично-заводських школах. Одним з ініціаторів їх створення в країні виступили модрівці Полтавщини, де перші гуртки ЮДМ виникли ще в 1925—1926 рр.⁴⁸ В роки другої п'ятирічки кількість членів ЮДМ у республіці невинно зростала. Так, якщо в 1933 р. на Дніпропетровщині налічувалося 24 990 юних друзів

⁴² ХОДА, ф. Р-4461, оп. 1, спр. 1, арк. 6; «Червоний клич», 1933, № 5, стор. 12.

⁴³ ЧОДА, ф. Р-2530, оп. 1, спр. 1, арк. 33.

⁴⁴ ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 74, арк. 155.

⁴⁵ «Червоний клич», 1934, № 4, стор. 19.

⁴⁶ ЧОДА, ф. Р-2530, оп. 1, спр. 27, арк. 115.

⁴⁷ ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 70, арк. 167, 175; спр. 75, арк. 266.

⁴⁸ ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 76, арк. 56.

МОДРу⁴⁹, то в 1937 р.— уже 160 тис.⁵⁰ Високі й стійкі темпи зростання лав ЮДМ характерні й для Київської⁵¹, Донецької, Харківської та інших областей. У цілому ж по республіці кількість учасників ЮДМівського руху зросла з 250 тис. в 1933 р.⁵² до 470 тис. в 1935 р.⁵³, тобто майже вдвічі.

Першочерговим завданням гуртків ЮДМ, як вказувалося у постанові Секретаріату ЦК МОДР СРСР від 15 травня 1933 р. «Про роботу ЮДМ», було подання допомоги партійним, комсомольським і модрівським організаціям у справі «виховання учнів бойовими інтернаціоналістами шляхом ознайомлення їх з революційною боротьбою робітничого класу в капіталістичних країнах, з життям та участю у цій боротьбі дітей трудящих за рубежом»⁵⁴.

Форми виховної роботи МОДР, спрямованої на утвердження у свідомості підростаючого покоління ідеології пролетарського інтернаціоналізму, були різнобічні. Серед них, насамперед, слід виділити інтернаціональні зльоти, конференції, конгреси, вечори і ранки дружби, бесіди, збори, листування і зустрічі з школярами братніх республік та зарубіжних країн, взаємний обмін делегаціями, організація модрівських виставок, вітрин, куточків, вікторин тощо. Цікаво і змістовно, наприклад, проходив у Запоріжжі 6 червня 1934 р. дитячий інтернаціональний конгрес, на який було запрошено 400 кращих піонерів та школярів — активістів МОДР, з них 150 делегатів з усіх союзних республік СРСР, а також деяких зарубіжних держав. Заслухавши доповідь про боротьбу молоді в країнах капіталу проти свавілля буржуазії і обмінявшись досвідом модрівської роботи серед учнів, делегати конгресу висловили одностайне прагнення й надалі бути вірними благородним ідеалам МОДРу, справі пролетарського інтернаціоналізму і дружби між народами⁵⁵.

Однією з вдалих форм у діяльності осередків ЮДМ республіки була організація дитячих інтернаціональних ранків. Вона виникла з ініціативи юних модрівців Одеського Палацу піонерів, де до їх проведення залучалося широке коло дітей. Програма цих ранків складалася на основі останніх повідомлень преси про становище робітничого класу за кордоном, про нові прояви жорстокості і звірств фашизму, про рух міжнародної солідарності серед дітей в країнах капіталу тощо. Рекомендовані для обговорення на інтернаціональних ранках теми, як правило, заздалегідь розподілялися між окремими групами дітей, які за допомогою старших товаришів, комсомольців і під керівництвом викладачів історії та географії старанно вивчали необхідний матеріал, готували змістовні повідомлення. Крім того, учні малювали різні плакати, гасла, діаграми, а під час ранку хорівий колектив Палацу піонерів виконував революційні пісні⁵⁶.

Широкого розповсюдження у досліджуваний період набуло міжнародне листування юних друзів МОДР України з їх зарубіжними ровесниками. Так, в 1934 р. лише школярі-модрівці Київщини надісла-

⁴⁹ Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 19, оп. 1, спр. 1021, арк. 6.

⁵⁰ «Зоря», 18 березня 1937 р.

⁵¹ ЧОДА, ф. Р-2530, оп. 1, спр. 22, арк. 52; спр. 40, арк. 58.

⁵² «Червоний клич», 1933, № 5, стор. 15.

⁵³ Підраховано автором за матеріалами: ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 97, арк. 638; ЧОДА, ф. Р-2530, оп. 1, спр. 33, арк. 376; спр. 40, арк. 58; «Червоний клич», 1935, № 3, стор. 17; № 9—10, стор. 29.

⁵⁴ ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 57, арк. 453.

⁵⁵ Партархів Запорізького обкому Компартії України, ф. 157, оп. 1, спр. 447, арк. 244.

⁵⁶ «МОПР за работой», 1937, № 9, стор. 13.

ли і 300 листів піонерам Бельгії, Німеччини, Іспанії, Канади, Польщі, Франції, США, Латвії та інших країн⁵⁷, що, безперечно, сприяло більш тісному їх зближенню, встановленню і зміцненню братерських, дружніх зв'язків.

Значну роль в інтернаціональному загартуванні молоді відігравали міжнародні акції солідарності. Тільки в модрівській кампанії за врятування дев'яти негритянських юнаків із Скоттсборо (США), яка проходила на початку 30-х років, взяли участь понад 100 тис. піонерів і школярів України⁵⁸.

Надзвичайно важливим засобом виховання у трудящих мас почуťя пролетарського інтернаціоналізму була модрівська преса. Основними періодичними виданнями Радянської секції МОДР у розглядувані роки були ілюстративні, суспільно-політичні журнали «Інтернаціональний маяк» і «МОПР за работой», розраховані на масового читача. Поряд з ними на Україні виходив журнал «Червоний клич» — орган ЦК МОДР УРСР (до 1936 р.)⁵⁹, а також неперіодичні видання. Зокрема, Одеський обком МОДР випускав газету «Модрівець Одещини», Дніпропетровський — «МОПР на Дніпропетровщині», Київський — «Модрівець Київщини». На сторінках модрівських журналів, газет, стіннівок регулярно виступали активісти МОДР, численні робельськоре, які глибоко і всебічно висвітлювали найрізноманітніші аспекти інтернаціональної роботи в низових організаціях МОДР, ділилися досвідом, рішуче викривали недоліки.

Велика увага на Україні приділялася розповсюдженню модрівських видань серед населення. ЦК МОДР постійно спрямовував зусилля місцевих організацій на те, щоб журнали секції МОДР СРСР були настільними у кожного модрівця, в кожній сім'ї. І це дало позитивні наслідки. Досить сказати, що лише в 1934—1937 рр. у республіці передплачувалося 67 272 примірники «Інтернаціонального маяка»⁶⁰, десятки тисяч журналів «МОПР за работой», «Червоний клич» та ін. Говорячи про значення журналу «Інтернаціональний маяк», модрівець з Херсона Бучинський писав до його редакції: «Четвертий рік я передплачую ваш журнал. «Інтернаціональний маяк» дає мені можливість ознайомитись з життям і боротьбою робітничого класу за рубежом, допомагає в моїй повсякденній роботі на заводі по інтернаціональному вихованню трудящих»⁶¹.

Широкого розмаху в 30-і роки набрало видання модрівської літератури⁶², головним чином невеликих за обсягом брошур, написаних активними учасниками модрівського руху з метою популяризації в масах політичної суті МОДРу, його чергових завдань і досягнутих успіхів у поданні різносторонньої допомоги зарубіжним борцям революції та інтернаціональному вихованні радянських людей, ознайомлені їх з життям і революційною боротьбою трудящих країн капіталу,

⁵⁷ ЧОДА, ф. Р-2530, оп. 1, спр. 40, арк. 58.

⁵⁸ «Комсомолець України», 14 березня 1934 р.; ЧОДА, ф. Р-2530, оп. 1, спр. 22, арк. 52.

⁵⁹ За рішенням Президії ЦК МОДР УРСР від 29 січня 1936 р. журнал «Червоний клич» був ліквідований, а замість нього заснований «Бюллетень ЦК МОПР УССР» (ЧОДА, ф. Р-2530, оп. 1, спр. 41, арк. 43).

⁶⁰ Підраховано автором за матеріалами: ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 77, арк. 109; спр. 99, арк. 609—610; спр. 110, арк. 106; Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 69, оп. 1, спр. 277, арк. 111; ЧОДА, ф. Р-2530, оп. 1, спр. 8, арк. 102; спр. 27, арк. 366.

⁶¹ «Інтернаціональний маяк», 1934, № 23, стор. 16.

⁶² Переважна більшість цієї літератури випускалась у Москві видавництвом ЦК МОДР СРСР. За 25 років ним було випущено 1068 найменувань брошур (див. 25 лет МОПР СССР, М., 1947, стор. 29).

видатних діячів міжнародного робітничого і національно-визвольного руху, пропаганди ленінських принципів пролетарського інтернаціоналізму та дружби народів. У 1933—1935 рр. в СРСР було випущено 148 модрівських брошур загальним тиражем 3 848 200 примірників⁶³. Значна видавнича діяльність здійснювалася і на Україні.

Таким чином, в 1933—1937 рр. модрівські організації Української РСР своєю ідеологічною роботою справили глибокий вплив на формування марксистсько-ленінського, інтернаціоналістського світогляду у трудящих республіки, сприяли підвищенню їх суспільно-політичної активності. Вони виступили надійним помічником Комуністичної партії, внівши гідний вклад у справу виховання свідомих, безмежно відданих величним ідеалам міжнародної пролетарської солідарності, будівників соціалізму, для яких національні та інтернаціональні інтереси стали нероздільні. Саме в тому, що Українська організація МОДР перетворилась у справжню школу інтернаціонального гарту для мільйонів трудящих республіки, й полягає одна з головних її заслуг.

⁶³ «Интернациональный маяк», 1936, № 8, стор. 11.

СОЛІДАРНІСТЬ ТРУДЯЩИХ УРСР З ПОЛІТИЧНИМИ В'ЯЗНЯМИ КАПІТАЛІСТИЧНОЇ ПОЛЬЩІ (1929—1933 рр.)

В. О. НЕРОД

Інтернаціональним вихованням трудящих в 1929—1933 рр. поряд з партійними, радянськими, профспілковими, комсомольськими та іншими організаціями повсякденно займалися різноманітні добровільні громадські товариства нашої країни. Серед останніх особливе місце посідала МОДР (Міжнародна організація допомоги борцям революції). Створена з ініціативи видатних діячів комуністичного і міжнародного робітничого руху Ю. Мархлевського, Ф. Дзержинського, Ф. Кона, П. Лепешинського та інших, вона стала справжньою школою революційної боротьби для мільйонів людей.

Діяльність Всеукраїнської секції МОДР СРСР цілком і повністю підпорядковувалася завданням, які ВКП(б) ставила перед робітниками і селянами щодо посилення інтернаціональної солідарності з трудящими капіталістичних країн. Одним з її проявів було подання матеріальної і моральної допомоги в'язням в країнах капіталу, зокрема у Польщі. Деякі аспекти цього питання висвітлені в працях радянських дослідників В. К. Гусарова, О. М. Осетрова, Л. К. Пилипів, В. М. Тищенко, Р. А. Фещенка, О. М. Швидака, а також польських істориків Ю. Ковальського, А. Заторського, Я. Квятковського, С. Міхальського, Г. Вайна¹.

¹ В. К. Гусаров. Діяльність модрівських організацій Української РСР у справі зміцнення інтернаціональних зв'язків з зарубіжним пролетаріатом (1922—1928 рр.) — «Питання нової та новітньої історії», вип. 14, К., 1972; О. М. Осетров. Сторінки пролетарської солідарності. (Інтернаціональні зв'язки робітничого класу Радянської України 1917—1927 роки), К., 1969; Л. К. Пилипів. Діяльність МОДР у Західній Україні в період світової економічної кризи. — «Наукові праці з історії КПРС», вип. 57, К., 1972; В. М. Тищенко. Відгуки в СРСР на революційно-визвольну боротьбу трудящих Західної України (1929—1933 рр.) — «Вісник Львівсько-

У даному повідомленні зроблено спрбу показати, як модрівські організації України подавали допомогу політв'язням Польщі в 1929—1933 рр.

Гостра економічна криза, яка розпочалася в 1929 р. і поступово охопила всі капіталістичні країни, надзвичайно погіршила матеріальне становище трудящих. У Польщі вона була найбільш тривалою і глибокою. Якщо в 1932 р. обсяг промислового виробництва капіталістичного світу скоротився на 33% порівняно з 1928 р., то у Польщі,— відповідно, на 46%².

Під керівництвом Комуністичної партії Польщі робітничий клас країни розгорнув боротьбу проти масових звільнень, зниження заробітної плати, надзвичайних заходів уряду, спрямованих проти демократичних завоювань трудящих.

Х Пленум Виконкому Комуністичного Інтернаціоналу у своїй резолюції відзначав зростання політичної реакції в Польщі—фашизацію державного апарату, посилення репресій, масові арешти робітників, убивства революціонерів тощо³.

1930 р. по всій країні, особливо в Західній Білорусії і Західній Україні, була проведена так звана «пацифікація» («умиротворення»), яка ознаменувалася новою хвилею білого терору. Лютували військово-польові суди. Якщо до 1930 р. вироки на п'ять і більше років виносилися у Польщі досить рідко, то в 1932—1933 рр. вони стали звичайним явищем⁴, а з 39 смертних вироків, винесених в 1931 р., 36 припадало на Західну Україну і Західну Білорусію⁵. Національно-визвольна боротьба українського і білоруського населення проти панування експлуататорів, режиму окупації, його палке прагнення возз'єднатися з народами СРСР жорстоко придушувалися⁶.

XVI з'їзд ВКП(б), що відбувся 26 червня—13 липня 1930 р., дав директиву партійним і громадським організаціям посилити роботу по налагодженню найтісніших зв'язків між робітничим класом СРСР і капіталістичних та колоніальних країн. Про посилення інтернаціональних зв'язків йшлося також у прийнятій в червні 1931 р. постанові ЦК КП(б)У «Про масову роботу профспілок, МОДРУ та інших організацій по інтернаціональному вихованню»⁷.

Трудящі Радянської України в 1929—1933 рр. проводили численні кампанії солідарності з політв'язнями Польщі, зокрема Західної України, яка на той час перебувала під владою буржуазно-поміщицької

го університету», серія історична, вип. 8, Львів, 1972; Р. А. Фещенко. Партійне керівництво діяльність МОДР на Україні по інтернаціональному вихованню трудящих (1926—1932).—«УІЖ», 1971, № 8; О. М. Швидак. Інтернаціональна єдність трудящих Західної України і Польщі у революційно-визвольній боротьбі (1929—1939 рр.), К., 1972; J. Kowalski. Trudne lata. Problemy rozwoju polskiego ruchu robotniczego, 1929—1935, Warszawa, 1966; A. Zatorski. Czerwona Pomoc (MOPR) w Polsce w latach 1924—1928, Warszawa, 1966; J. Kwiatkowski (S. Kościelewski). Urodziłem się w Płońsku... Wspomnienia z pracy i walki, Warszawa, 1972; S. Michalski. Działalność społeczna, pedagogiczna i polityczna Stefanii Sempolowskiej (1870—1944).—«Z pola walki», Warszawa, 1973, № 1 (61); H. Wajn. Więźniowie polityczni w Polsce w latach 1918—1939.—«Z pola walki», Warszawa, 1965, № 4 (32).

² Historia polskiego ruchu robotniczego, 1864—1964, Warszawa, 1967, стор. 402.

³ Против белого террора (Коммунистический Интернационал в документах), М., 1934, стор. 61.

⁴ J. Kwiatkowski (S. Kościelewski). Назв. праця, стор. 386.

⁵ М. М. Кравець. Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921—1939 рр., К., 1959, стор. 156.

⁶ А. Н. Мацко. Борьба трудящихся Польши и Западной Белоруссии против фашизма (1933—1939 гг.), Минск, 1963, стор. 10; його ж. Революционная борьба трудящихся Польши и Западной Белоруссии против гнета буржуазии и помещиков (1918—1939 гг.), Минск, 1972.

⁷ «Пролетарий» (орган ЦК КП(б)У и ВУСПС), 17 червня 1931 р.

Польщі. Нерідко такі кампанії пов'язувалися з певними історичними подіями, датами. Так, 15 липня 1929 р., в день дев'ятої річниці проголошення Радянської влади на Україні*, ЦК МОДР України рекомендував окружним модрівським комітетам серед інших заходів організувати перекличку пролетаріату Радянської України з трудящими масами західноукраїнських земель, скликати в цей день багатолюдні збори та мітинги, залучивши широкі маси робітників, селян та політ-емігрантів⁸. Справжньою консолідацією сил МОДРу стали 6 березня — Міжнародний день боротьби з безробіттям, 18 березня — День Паризької Комуні, 1 Травня — Міжнародне свято пролетарської солідарності, 1 серпня — Міжнародний Червоний антиімперіалістичний день, роковини Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Кампанією гнівного протесту зустріли трудящі нашої республіки повідомлення про те, що 11 червня 1930 р. окружний суд у Львові засудив до страти за розповсюдження комуністичної літератури трьох комсомольців. Восени 1931 р. пролетаріат України висловив рішучий протест проти смертного вироку двом польським робітникам — Яну Малецькому і Стефану Закржевському за участь в антимілітаристському мітингу на захист СРСР⁹. У кампанії проти ухвалення жорстоких вироків військово-польовими судами в Польщі (1931 р.) брали участь разом з українським народом трудящі всього Радянського Союзу¹⁰.

Серед жертв білого терору особливо багато було революційних борців із Західної України. На знак солідарності з своїми братами пролунав могутній голос протесту робітників Горлівського механічного заводу проти вбивства польською дефензивою у Луцьку члена ЦК КПЗУ Миколи Павлика¹¹. Київський комітет МОДР надіслав листа трудящим Західної України з приводу звірячої розправи над секретарем Луцького окружного комітету КПЗУ Степаном Бойком. «86 000 модрівців м. Києва, — зазначалося в ньому, — висловлюють своє велике обурення з [приводу] нового жахливого звірства польських фашистів... Ми кличемо робітників і селян всього світу рішуче протестувати проти нової кривавої хвилі білого терору, проти кривавої пацифікації Західної України і Білорусії». Цього листа було надруковано у бюлетені ЦК МОДР Західної України¹².

4 березня 1932 р. Секретаріат ЦК МОДР СРСР заслухав питання про прикріплення зарубіжних модрівських організацій. Червона допомога Польщі (МОДР Польщі) була прикріплена до МОДРу України¹³.

Матеріальна допомога братам по класу — політичним в'язням капіталістичних країн, шефство над ними висувалися в цей період на перший план перед членами МОДР СРСР.

Згідно з документами амністійної комісії, в 1929 р. у Польщі налічувалося 6 270 політв'язнів¹⁴, у 1930 р. їх кількість досягла 10 тис.

* Див. А. Д. Ярошенко. В. І. Ленін і революційний рух на західноукраїнських землях, Львів, 1969, стор. 115—124; Б. Тищик. Галицька Соціалістична Республіка (1920 р.), Львів, 1970.

⁸ «Бюлетень ЦК МОПРу УСРР», 1929, № 8, стор. 15.

⁹ «Комуніст» (орган Центрального Комітету і Харківського МК КП(б)У), 9 січня 1932 р.

¹⁰ ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 40, арк. 163.

¹¹ «Червоний клич» (орган Всеукраїнського Центрального і Харківського Комітетів МОДР), 1931, № 2, стор. 17. Як з'ясувалося пізніше, М. Павлик не загинув, а лишився живий. В 1934 р. його було засуджено по Луцькому судовому процесу на 8 років ув'язнення («Жовтень», 1974, № 11, стор. 130).

¹² Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною (1929—1939 рр.). Збірник документів і матеріалів, ч. II. Львів, 1965, стор. 43.

¹³ ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 49, арк. 134.

¹⁴ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 539, оп. 3, спр. 944, арк. 18.

чол.¹⁵ Як видно із звіту Виконкомів МОДР про діяльність Червоної допомоги Польщі за 1933 р., у польських тюрмах знамагали 12 тис. політв'язнів¹⁶, серед яких було багато молоді. В 1930 р. лише на Західній Україні під арештом знаходилося близько 3 тис. комсомольців¹⁷.

Щодо кількості голодовок серед політв'язнів та їх тривалості Польща, за даними бюро преси Виконкому МОДР, посідала перше місце серед інших капіталістичних країн¹⁸. З 1 жовтня 1931 р. у польських тюрмах було запроваджено новий тюремний регламент, згідно з яким політв'язні прирівнювалися до кримінальних злочинців. Ця звістка дістала одноставну відсіч з боку ув'язнених революційних борців¹⁹.

Добре знаючи про тяжке становище політв'язнів, робітники, селяни і трудова інтелігенція Радянської України почали здійснювати над ними шефство ще задовго до початку світової економічної кризи. Так, у циркулярі № 117 ЦК МОДР УРСР від 16 січня 1928 р. до всіх окружних комітетів вказувалося, що на засіданні президії було ухвалено взяти шефство над польськими політв'язнями²⁰. Тюрми Польщі, в тому числі й Західної України, прикріплювалися до 48 найбільших промислових підприємств УРСР, серед яких були заводи «Красный Октябрь» (Харків), «Більшовик» (Київ), ім. Фрунзе (Суми), шахта ім. Ілліча (Кадіївка) та інші²¹.

Виступаючи на IV Пленумі ЦК МОДР України (січень 1930 р.), представник Червоної допомоги Польщі Станіслав Ланцуцький* розповів про жахливе становище трудящих мас у Польщі й закликав посилити допомогу політв'язням²². Модрівці Радянської України ділом відповідали на цей заклик. Так, Кам'янець-Подільська окружна організація МОДР України, яка налічувала 22 тис. членів, здійснювала шефство над польськими тюрмами Павіак, Бригідки, Плоцьк, Вронки²³. Президія Кам'янець-Подільського ОК МОДР разом з активом ухвалила вступити у змагання з Проскурівською (нині — м. Хмельницький) окружною організацією МОДР²⁴. За зразкове інтернаціональне виховання широких мас трудящих, мобілізацію коштів на допомогу в'язням капіталу ЦК МОДР УРСР нагородив Кам'янець-Подільський райком МОДР перехідним Червоним прапором. Йому — єдиному на Україні доручалося рапортувати про свої досягнення Всесвітньому конгресові МОДР, який відбувся восени 1932 р. у Москві.

¹⁵ Там же, спр. 953, арк. 20.

¹⁶ Там же, спр. 973, арк. 19.

¹⁷ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 526, арк. 11.

¹⁸ «Путь МОПРа» (журнал Центрального і Московського Комітетів МОДР), 1930, № 32, стор. 16.

¹⁹ И. М а р и л ь с к и й. Белый террор и Красная Помощь Польши, М., 1933, стор. 19; Н. W a j n. Назв. праця, стор. 13; I. G o r d o n. Wspomnienia z walk więziennych.—ЖРР. Wspomnienia z pola walki, Warszawa, 1951, стор. 157—159.

²⁰ Вінницький обласний державний архів (далі — ВОДА), ф. Р-2654, оп. 1, спр. 5, арк. 18.

²¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 1581, арк. 150—152.

* Видатний польський революціонер, за професією залізничник. Спочатку — член ППСД Галичини і Цешинської Сілезії, а з 1921 р. — член Комуністичної партії Польщі. Більшу частину свого життя працював на підприємствах Перемишля і Ярослава. В 1925 р. був засуджений до багаторічного ув'язнення в каторжній тюрмі, брав участь в ряді голодовок. Влітку 1928 р. був звільнений з тюрми. Один з керівників робітничо-селянської делегації Польщі, яка в 1929 р. приїздила до СРСР.

²² О. М. Ш в и д а к. Інтернаціональна єдність трудящих Західної України і Польщі у революційно-визвольній боротьбі (1929—1939 рр.), К., 1972, стор. 78.

²³ Хмельницький обласний державний архів (далі — ХОДА), ф. Р-1508, оп. 1, спр. 36, арк. 3; Партархів Хмельницького обкому Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 266, арк. 23.

²⁴ «Интернациональный маяк» (орган Центрального і Московського Комітетів МОДР), 1932, № 35/36, стор. 13.

Членами МОДР широко практикувалося індивідуальне шефство над політв'язнями. Модрівці Кам'янецьчини, наприклад, систематично переказували за кордон грошові суми для підшефних політв'язнів — Нестора Хомина*, Марії Осадчик, Петра Фарини і Софії Фарини²⁵. Члени осередку МОДР сумських судових установ взяли шефство над політв'язнем Миколою Яворським²⁶.

Протягом 1929 р. Всеукраїнська секція МОДР переказала до ЦК МОДР СРСР 793 330 крб. 72 коп. при контрольній цифрі на рік 420 тис. крб.²⁷ З 1927 р. до початку 1930 р. надходження коштів, призначених для подання матеріальної допомоги політв'язням капіталістичних країн (у тому числі й Польщі), збільшилося на 300%²⁸. А за дев'ять місяців 1932 р. у фонд допомоги борцям революції з України надійшло 1 041 568 крб.²⁹

Форми збирання коштів модрівськими організаціями України були різні. Так, у листопаді — грудні 1930 р. ЦК МОДР УРСР видав одноденну газету «Допоможім політв'язням Західної України». Гроші, вичарувані від продажу тиражу, пішли у фонд допомоги. Під час першотравневих свят 1929 р. Харківська організація МОДР розповсюдила на 6 тис. крб. талонів «Першотравневий обід політв'язнів» вартістю по 5 і 10 коп.³⁰ А активісти модрівського осередку ліжкового заводу міста купили за власні кошти облігації 2-ої позики індустріалізації і передали їх у фонд допомоги підшефним політв'язням Варшавської тюрми³¹. Робітники Південно-Західної залізниці, взявши шефство над політв'язнями Львівської тюрми, закликали робітників усіх залізниць України відпрацювати один день на користь політв'язнів Західної України, а залізничники і вантажники Одеського порту зібрали для них 5 572 крб.³² Актори театрів Дніпропетровщини дали кілька вистав, кошти від яких також пішли у фонд допомоги політв'язням Західної України³³.

Загальні збори червоноармійців — членів МОДР 17-го стрілецького корпусу, що дислокувався на Вінниччині, постановили відрахувати 1% з свого місячного заробітку на користь політв'язнів польської тюрми Вронки³⁴, а члени жіночого модрівського осередку при житловому кооперативі «Надія» у Мелітополі зібрали для політв'язнів Гродненської тюрми білизну³⁵.

Серед численних форм матеріальної допомоги широко практикувався засів колгоспами так званих модрівських смужок (гектарів), урожай від яких йшов на користь політв'язнів. З цією метою в 1932 р. на Україні було засіяно 1 570 га³⁶ землі, навесні 1933 р. — понад 5 392 га і восени — 1 400 га. Колгоспники здали державі 17 400 ц хліба

* Учасник революційного руху на Західній Україні, член Комуністичної партії з 1918 р. У 1920 р. — один з активних працівників ЦК КПСГ, редактор газети «Вісті». На Володимир-Волинському процесі 1926—1927 рр. був засуджений до довічного тюремного ув'язнення. В 1932 р. у порядку обміну політв'язнями виїхав до УРСР. Працював у ВУЦВК (Радянська енциклопедія історії України, т. 4, К., 1972, стор. 436).

²⁵ ХОДА, ф. Р-1508, оп. 1, спр. 26, арк. 49—51.

²⁶ «Червоний клич», 1931, № 2, стор. 16.

²⁷ «Мопрактивіст», 1930, № 1, стор. 23.

²⁸ «Мопрактивіст», 1930, № 6, стор. 8.

²⁹ «Червоний клич», 1933, № 3, стор. 5.

³⁰ «Бюлетень ЦК МОПРу УСРР», 1929, № 7, стор. 24.

³¹ «Бюлетень ЦК МОПРу УСРР», 1929, № 6, стор. 25.

³² «Спутник мопровца» (орган ЦК МОПР СРСР), 1931, № 2, стор. 25.

³³ «МОПР» (орган Дніпропетровського окружкому МОДР), 1929, № 2, стор. 10.

³⁴ ВОДА, ф. Р-995, оп. 1, спр. 26, арк. 38.

³⁵ «Бюлетень ЦК МОПРу УСРР», 1929, № 3, стор. 17.

³⁶ «Червоний клич», 1933, № 3, стор. 5.

на суму 120 тис. крб.³⁷ У фонд допомоги політв'язням надходили й інші грошові кошти. Так, МОДР України в 1933 р. зобов'язався зібрати 5527 т вторинної сировини (гуми, ганчірок, кісток, паперової макулатури тощо), що мало дати півмільйона карбованців³⁸. З 15 листопада 1933 р. у СРСР проводилася кампанія «зимової допомоги» політв'язням, в якій активну участь брав і МОДР України³⁹.

Зібрані кошти регулярно переказувались до ЦК МОДР СРСР, а потім через його Виконком надходили Червоній допомозі Польщі. Крім того, польські модрівці самі збирали гроші для своїх засуджених товаришів. Як згадує у своїй праці польський історик А. Заторський, «коли засуджувалися за модрівську діяльність, речовим доказом був «блочок модрівий» — підтвердження збору коштів на користь політв'язнів»⁴⁰. Через опір буржуазно-поміщицьких властей подати матеріальну допомогу всім без винятку політв'язням було дуже важко. З 12 тис. допомогу в 1933 р. одержували не більше 4 500 чол., у середньому виділялося 1,5 злотих на місяць кожному, хто перебував під слідством, 2,5 злотих — кожному засудженому, 3,5 злотих — кожному, хто сидів у каторжних тюрмах. Сім'ї політв'язнів одержували щомісяця по 10—30 злотих⁴¹. Незважаючи на такий невеликий розмір допомоги, остання мала величезне значення. Про це свідчить лист політв'язня, засудженого у Володимир-Волинському на 15 років каторги. Перебуваючи в тюрмі Короново на Познанщині, він писав, що модрівська допомога «рятувала нас у великій мірі не раз в матеріальній скруті»⁴². Активну участь у поданні допомоги політв'язням брала прогресивна громадська діячка Стефанія Семполовська, яка була представником Російського Товариства Червоного Хреста у Варшаві⁴³.

Постійну увагу модрівські організації нашої країни приділяли сім'ям політв'язнів і особливо їх дітям. Так, у лютому 1932 р. Виконком МОДР у листі до ЦК МОДР Польщі просив підібрати для Інтернаціонального модрівського дитячого будинку в м. Іванові 15 дітей у віці від 4 до 12 років. При цьому наголошувалося, щоб серед них були «діти батьків — жертв польових судів і вбитих під час останнього страйку гірників»⁴⁴. У 1932 р. Молочанський райком МОДР України запросив у піонерські табори 25 дітей політв'язнів і політемігрантів⁴⁵. Зразково-показова дитяча колонія для 1500 дітей робітників Заходу була організована на Київщині⁴⁶. ЦК МОДР УРСР ухвалив (1931 р.) спорудити будинок у дачній місцевості поблизу Харкова для дітей політв'язнів, батьки яких знемагали у тюрмах Західної України⁴⁷.

Важливою формою інтернаціонального зв'язку було листування з політв'язнями. Протягом 1929—1930 рр. низові організації МОДР України надіслали їм 500 листів, у 1931—1932 рр. — 900 листів, за вісім місяців 1933 р. — 500 листів⁴⁸. Листи-відповіді політв'язнів систематично друкувалися у модрівських журналах та газетах.

³⁷ «Червоний клич», 1933, № 11—12, стор. 6.

³⁸ Там же, стор. 7.

³⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 808, оп. 1, спр. 167, арк. 76.

⁴⁰ A. Zatorski. Назв. праця, стор. 48.

⁴¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 539, оп. 3, спр. 973, арк. 19.

⁴² «Червоний клич», 1929, № 52, стор. 12.

⁴³ S. Michalski. Назв. праця, стор. 90; Bolesław Bierut. Życie i działalność. Warszawa, 1952, стор. 57.

⁴⁴ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 539, оп. 3, спр. 965, арк. 1.

⁴⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. 8265, оп. 1, спр. 49, арк. 491.

⁴⁶ «Пролетарий», 31 липня 1931 р.

⁴⁷ «Західна Україна» (орган Спілки революційних письменників «Західна Україна»), 1931, № 4—5, стор. 179.

⁴⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 9, спр. 226, арк. 23.

Організація МОДР Дніпропетровського металургійного інституту налагодила регулярне листування з підшефними політичними в'язнями тюрем Кракова⁴⁹, а районний комітет МОДР харківського Турбобуду — з політв'язнями тюрми Равіч⁵⁰. У своїх листах до підшефних політв'язнів модрівці Одеського заводу ім. Січневого повстання розповідали їм про своє життя, трудові перемоги в соціалістичному будівництві. Політв'язні з Плоцької, Білостоцької, Луцької та інших тюрем писали одеситам про героїчну боротьбу проти тюремного режиму, про знущання наглядачів над своїми жертвами, про зміцнення пролетарської солідарності⁵¹.

Робітники, селяни, трудова інтелігенція Радянської України, солідаризуючись з революційною боротьбою польських трудящих, обирали політв'язнів почесними членами Рад, різних громадських та радянських установ і організацій. Серед вшанованих таким чином товаришів були відомі революціонери Станіслав Ланцюцький, Тадеуш Жарський*, Нестор Хомин та інші⁵².

У вересні 1932 р. за домовленістю між урядами СРСР і Польщі 40 польських революціонерів, у тому числі Я. Пашин, К. Ціховський, Т. Жарський, Я. Бобрович, Б. Закс, В. Бачинський, П. Волошин, були визволені з тюрем і казематів і приїхали до СРСР⁵³. Семеро з них (Н. Хомин, М. Яворський, І. Вантух, П. Фарина, І. Карась, П. Задерей, М. Мандель) 19 вересня прибули до Харкова. Пролетаріат міста від імені всіх трудящих України сердечно вітав на радянській землі польських друзів⁵⁴.

Яскраві сторінки з історії інтернаціональної діяльності МОДРу служать дальшому зміцненню непорушної дружби між народами СРСР і ПНР.

⁴⁹ Листівка-бюлетень «ДМІ» [Дніпропетровський металургійний інститут] до дня МОДРу, 17 березня 1933 р.

⁵⁰ ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 15, спр. 385, арк. 66.

⁵¹ «Мопровець Одещини» (одноденна газета Одеського обкому МОДР), 7 листопада 1932 р.

* В 1916—1918 рр., працюючи у Харкові, був членом польських прогресивних організацій в еміграції. З 1921 р. — діяч Комуністичної партії Польщі, з 1929 р. — депутат сейму Польщі. У жовтні 1930 р. за революційну діяльність був засуджений на 8 років тюремного ув'язнення. У вересні 1932 р. прибув до Радянського Союзу.

⁵² «Мопрактивіст», 1931, № 2, стор. 8—9.

⁵³ J. K o w a l s k i. Назв. праця, стор. 302.

⁵⁴ «Червоний клич», 1932, № 19—20, стор. 12.

* * *

ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПО ДОБОРУ, РОЗСТАНОВЦІ ТА ВИХОВАННЮ СПЕЦІАЛІСТІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА (1966—1970 рр.)

П. О. СОРОКА

Успішний розвиток сільського господарства на основі його всебічної інтенсифікації — яскраве свідчення життєдайної сили аграрної політики КПРС. Важлива роль у її втіленні в життя належить кадрам спеціалістів. Основні напрями діяльності партійних організацій у справі добору, розстановки і виховання кадрів визначені в Програмі КПРС, рішеннях XXIII і XXIV з'їздів, жовтневого і листопадового

(1964 р.), березневого (1965 р.) та наступних Пленумів ЦК КПРС, у відповідних постановах партійних та радянських органів, а також у виступах і статтях Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва, зокрема, у промові на урочистому засіданні в Алма-Аті, присвяченому 20-річчю освоєння цілини (березень 1974 р.). В основу кадрової політики партії покладено ленінські положення про добір працівників за їх політичними і діловими якостями. Це повною мірою стосується і спеціалістів сільського господарства, яких партія розглядає як технологів і організаторів колгоспно-радгоспного виробництва, вихователів і наставників трудівників села¹.

Останнім часом у радянській історичній літературі з'явилося чимало праць, присвячених втіленню в життя накреслень аграрної політики КПРС, в яких у загальних рисах висвітлюються окремі сторони роботи парторганізацій по добору, розстановці і вихованню спеціалістів сільського господарства². Однак питання діяльності парторганізацій по добору, розстановці і вихованню фахівців колгоспно-радгоспного виробництва України в роки восьмої п'ятирічки ще не знайшло належного відображення. Автор даного повідомлення намагається заповнити цю прогалину.

XXIII з'їзд КПРС, розвиваючи рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС про підвищення ролі спеціалістів сільського господарства у розвитку колгоспно-радгоспного виробництва, поставив перед усіма партійними організаціями важливе завдання — піднести справу їх добору, розстановки і виховання на загальнопартійний, загальнодержавний рівень³.

Кадрові питання розглядалися на XXIII і XXIV з'їздах Компартії України, червневому та листопадовому (1966 р.), листопадовому (1968 р.), липневому (1970 р.) Пленумах ЦК Компартії України, засіданнях Політбюро і Секретаріату, конференціях, нарадах, зборах партактиву. Так, Центральний Комітет Компартії України у жовтні 1969 р. проаналізував роботу Хмельницького обкому партії по добору, розстановці і вихованню спеціалістів сільського господарства, вказав на недоліки і зобов'язав працівників обкому зміцнити провідні ділянки колгоспно-радгоспного виробництва дипломованими фахівцями⁴.

Значний досвід у роботі з спеціалістами сільського господарства нагромадили парторганізації Полтавської області. Так, протягом 1966—1967 рр. обком партії звертався до цього питання 7 разів. Перед партійними, радянськими й сільськогосподарськими органами було поставлено завдання значно поліпшити забезпеченість колгоспів і радгоспів спеціалістами, домогтися рівномірності їх розподілу, залучати господарства до участі у комплектуванні сільськогосподарських вузів і

¹ Див. Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 1, К., 1971, стор. 86; т. 3, К., 1972, стор. 407, 408.

² Л. Ю. Берештейн. В авангарді трудівників села, К., 1968; В. В. Горак. Досвід мас — на службу комунізму, К., 1966; Б. П. Ковалевский. Укрепление союза рабочего класса и колхозного крестьянства в период строительства коммунизма (1959—1970 гг.), К., 1972; Н. А. Лысенко. Роль Коммунистической партии в решении проблемы сельскохозяйственных кадров (1951—1958 гг.), К., 1968; В. С. Петренко. Село на шляхах піднесення, К., 1970; В. П. Хижняк. Комуністичне виховання трудівників села, К., 1973; І. В. Шульга. Робітничий клас — колгоспному селянству, К., 1971; В. І. Юрчук. Боротьба Комуністичної партії України за відбудову і розвиток народного господарства (1943—1952 рр.), К., 1965; Історія селянства Української РСР, т. 2, К., 1967; та ін.

³ Див. Матеріали XXIII з'їзду КПРС, К., 1966, стор. 70.

⁴ «Радянське Поділля», 21 листопада 1969 р

технікумів кращими виробничниками та практиками, створювати необхідні виробничі і побутові умови для фахівців⁵.

Питання про стан і заходи по поліпшенню добору, підготовки і виховання кадрів у області обговорювалося також на зборах обласного партактиву у березні 1968 р. На них, зокрема, зазначалося, що чимало дипломованих спеціалістів працюють не за фахом. Так, у Великобагачанському районі 90 агрономів і зоотехніків не використовували набутих у вузах знань за призначенням⁶.

Важливу роль у поліпшенні роботи райкомів партії та первинних парторганізацій Полтавщини з спеціалістами сільського господарства відіграло рішення пленуму обкому про заходи, які необхідно вжити для успішного виконання постанови Політбюро ЦК Компартії України «Про роботу партійних організацій Полтавської області по здійсненню контролю за виконанням рішень партії та уряду, підвищенню відповідальності керівних кадрів за доручену справу та зміцненню партійної і державної дисципліни». Пленум зажадав від райкомів та первинних парторганізацій поліпшення роботи по добору і використанню спеціалістів сільського господарства, налагодження контролю і перевірки виконання ними директив партії та уряду як найважливішого засобу їх виховання, а також забезпечення такої розстановки фахівців, щоб їх знання і здібності використовувалися найбільш раціонально й ефективно⁷.

Виконуючи рішення пленуму, бюро Миргородського райкому партії у квітні 1968 р. затвердило перспективний план зміцнення фахівцями колгоспів і радгоспів району на 1968—1970 рр. Первинні парторганізації і керівники господарств мали забезпечити спеціалістів необхідним транспортом, устаткуванням і житлом, побудувати протягом двох-трьох років у кожному господарстві будинки для них⁸.

Розробка і втілення в життя перспективних планів дали змогу глибше й цілеспрямованіше визначити політичні та ділові якості фахівців, готувати надійний резерв керівних кадрів.

Заслужовує на увагу досвід парткому та правління колгоспу ім. Шевченка Миргородського району, набутий ними в справі добору, розстановки і виховання керівних кадрів та спеціалістів. Господарство виділяло кошти для навчання студентів — випускників місцевої середньої школи та кращих виробничників району. Вже в 1968 р. на вирішальних ділянках виробництва працювало 45 фахівців. На керівні посади були висунуті комуністи — агроном М. Я. Левченко, інженер-механік В. П. Гришко та зоотехнік І. Г. Левченко⁹.

Постійна робота з фахівцями, яку проводили райком партії, первинні парторганізації, сприяла значному зменшенню плинності кадрів, поліпшенню їх кількісного і якісного складу. Тільки за останні 3 роки п'ятирічки в господарства району було направлено понад 90 молодих фахівців.

На початку 1971 р. в колгоспах і радгоспах району працювало 415 дипломованих спеціалістів — в середньому 15 чол. на господарство, у вузах і технікумах навчалось близько 200 колгоспників, половина з них — заочно¹⁰.

⁵ Партархів Полтавського обкому Компартії України, ф. 15, оп. 11, спр. 44, арк. 172, 174.

⁶ «Зоря Полтавщини», 15, 26 березня 1968 р.

⁷ «Зоря Полтавщини», 17 травня 1970 р.

⁸ Партархів Полтавського обкому Компартії України, ф. 46, оп. 8, спр. 5, арк. 120.

⁹ Там же, ф. 5032, оп. 1, спр. 20, арк. 44, 45.

¹⁰ І. Руденко. По-ленінському виховувати кадри, К., 1970, стор. 55.

За роки восьмої п'ятирічки число дипломованих агрономів у колгоспах і радгоспах Полтавської області зросло більш як у 2,2 рази, інженерів і техніків-механіків — 2, ветеринарних працівників — 1,4, зоотехніків — в 1,1 рази. Кількість спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою у господарствах області збільшилася за цей час на 3,3 тис. чол., досягнувши 10,3 тис.¹¹

Аналогічну роботу з кадрами проводили парторганізації інших областей республіки. Чисельність дипломованих спеціалістів в колгоспах і радгоспах України за 1966—1970 рр. зростає на 69 тис., зокрема, з вищою освітою — майже на третину і досягла 180 тис. чол. Це становило 22% від загальносоюзної кількості спеціалістів. У 1971 р. у кожному господарстві республіки працювало в середньому по 15—20 дипломованих спеціалістів проти 8—11 у 1966 р.¹²

Зростає питома вага комуністів і комсомольців. Якщо в 1966 р. майже 67% фахівців були членами КППРС, то в 1970 р. вони склали 70%¹³. Кількість членів ВЛКСМ збільшилася за цей період від 20 до 25 тис. чол.¹⁴ Це сприяло посиленню партійного впливу серед спеціалістів колгоспів і радгоспів.

У кадровій політиці партії відбивалася її інтернаціональна суть. Серед спеціалістів сільського господарства Української РСР були представники близько 50 національностей, зокрема, українці (91,1%), росіяни (5,7), молдавани (0,5), білоруси (0,3), євреї (0,3%) та ін.¹⁵ Широкий обмін кадрами спеціалістів між союзними республіками, їх спільна праця в трудових колективах сприяють успішній реалізації завдань дальшого піднесення економіки республіки як частини єдиного взаємозв'язаного народногосподарського комплексу СРСР.

В умовах розгортання сучасної науково-технічної революції значно зростають вимоги до керівних кадрів. Складність і специфіка колгоспно-радгоспного виробництва вимагає, щоб керівники господарств мали спеціальні знання. «Люди, яким партія довірила керівництво тими чи іншими ділянками господарської діяльності, — зазначав Генеральний секретар ЦК КППРС Л. І. Брежнев у доповіді про 50-річчя СРСР, — покликані безупинно вдосконалювати методи і стиль цього керівництва. Вони повинні повною мірою мати почуття нового, виявляти ініціативу, своєчасно використовувати всі можливості, що їх відкриває науково-технічний прогрес»¹⁶.

Значну роботу в справі посилення питомої ваги спеціалістів серед керівників господарств і виробничих підрозділів проведено партійними організаціями Черкащини. У грудні 1966 р. обком партії, заслухавши

¹¹ Підраховано за матеріалами: Народне господарство Української РСР в 1965 р. Статистичний щорічник, К., 1966, стор. 383, 384; Народне господарство Української РСР в 1970 р., К., 1971, стор. 298, 299, 302, 303; Архів МСГ УРСР, ф. Р-27, оп. 43, спр. 28, арк. 14—16; Довідник про наявність спеціалістів у колгоспах, радгоспах та інших господарствах і організаціях Української РСР на 16 листопада 1970 р., К., 1971, стор. 51, 52.

¹² XXIII з'їзд Комуністичної партії України. Матеріали з'їзду, К., 1967, стор. 31, 100; Сельское хозяйство СССР на современном этапе. Достижения и перспективы, М., 1972, стор. 145; Сельское хозяйство СССР. Цифры и факты, М., 1972, стор. 30; «Радянська Україна», 4 лютого 1972 р.

¹³ Аграрна політика КППРС на сучасному етапі, К., 1973, стор. 51; Л. Ю. Беренштейн. Назв. праця, стор. 107, 108.

¹⁴ XXI з'їзд ЛКСМ України. Документи і матеріали, К., 1970, стор. 65; М. В. Траф'як. Діяльність сільських комсомольських організацій України по ідейно-політичному вихованню молоді (1966—1970 рр.) — «УІЖ», 1971, № 11, стор. 68.

¹⁵ Підраховано автором за матеріалами архіву МСГ УРСР, ф. Р-27, оп. 43, спр. 149, арк. 25.

¹⁶ Л. І. Брежнев. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік, К., 1972, стор. 51.

звіт про роботу Христинівського райкому партії щодо добору, розстановки і виховання керівних кадрів, вказав, що в районі мало уваги приділялося зміцненню спеціалістами посад керівників господарств і командирів середньої ланки. Спеціалісти сільського господарства серед голів колгоспів складали 55% проти 71 і 66% по області й республіці. На цих посадах зовсім не було жінок і молоді. Дві третини бригад і ферм очолювали практики¹⁷. Обком партії зобов'язав райком партії і первинні парторганізації колгоспів і радгоспів розробити перспективні плани добору, розстановки і висунення спеціалістів на керівні посади, поліпшити роботу з резервом кадрів.

Виконуючи це рішення, Христинівський райком партії особливу увагу звернув на збільшення питомої ваги спеціалістів серед керівників виробничих підрозділів. Пленум райкому партії у червні 1968 р. затвердив трирічний перспективний план підготовки голів колгоспів та директорів радгоспів і керівників середньої ланки господарств, розробив систему створення резерву керівних працівників за рахунок спеціалістів. Керівники господарств були включені до номенклатури обкому, а командири виробничих підрозділів — райкому партії. На засіданні технічної ради районного управління сільського господарства було проведено атестацію кадрів середньої ланки, в ході якої частина працівників не була затверджена на посадах, а окремим пропонувалося здобути середню спеціальну освіту¹⁸.

Наприкінці 1968 р. у колгоспах і радгоспах району вже працювало 150 дипломованих спеціалістів. 14 голів колгоспів з 17 мали вищу і середню спеціальну освіту, серед 191 керівника середньої ланки 46 були фахівцями. Всі керівники господарств були комуністами, а близько половини командирів середньої ланки — членами КПРС і комсомольцями. Незначну кількість серед них ще становили жінки і молодь¹⁹.

У вересні 1970 р. бюро обкому партії обговорило роботу Христинівського РК Компартії України по зміцненню складу керівних кадрів. За два останні роки п'ятирічки в районі на керівні посади було висунуто понад 200 спеціалістів, передових робітників та колгоспників, третину серед яких становили комуністи і комсомольці. На початок 1971 р. майже 80% бригадирів рілльничих і тракторних бригад, завідуючих дільницями і фермами мали спеціальну освіту, близько 200 чол. навчалися в інститутах і технікумах. Обком партії схвалив роботу Христинівського РК Компартії України з керівними кадрами. Обласна газета надрукувала серію матеріалів про досвід христинівців²⁰.

Систематична робота партійних організацій Черкащини по зміцненню керівних кадрів спеціалістами в роки восьмої п'ятирічки дала вагомий результат. Всі директори радгоспів протягом цього часу стали дипломованими спеціалістами, а серед голів колгоспів число фахівців з вищою і середньою спеціальною освітою зросло з 82,3 до 93,4%, у тому числі спеціалістів сільського господарства — з 71 до 83%. У складі бригадирів виробничих бригад і завфермами колгоспів кількість спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою збільшилася з 20,6 до 34%, а радгоспів — з 33,5 до 42%. В області вирости здібні організатори колгоспно-радгоспного виробництва, зокрема, Герої Соціалістичної Праці Т. О. Гіндич, І. С. Василенко, М. В. Консовський, депу-

¹⁷ Партархів Черкаського обкому Компартії України, ф. 4619, оп. 49, спр. 1, арк. 19, 72, 75; спр. 36, арк. 15, 16.

¹⁸ Там же, ф. 1498, оп. 24, спр. 20, арк. 43.

¹⁹ Там же, оп. 29, спр. 3, арк. 25, 26; спр. 6, арк. 45, 46.

²⁰ «Черкаська правда», 23 вересня 1970 р.; О. М. Андреев. За високу ефективність сільськогосподарського виробництва, К., 1972, стор. 72, 100, 108.

тат Верховної Ради СРСР К. О. Полатайло, член обкому Компартії України Р. І. Волощук та ін. Майже 35% колгоспів і радгоспів області очолювали спеціалісти сільського господарства віком до 40 років. 51% — від 40 до 50 і лише 15% — старші 50 років²¹.

У цілому по республіці протягом досліджуваного періоду за рекомендаціями партійних і радянських органів на керівні посади висунуто чимало фахівців колгоспно-радгоспного виробництва. Якщо на 1 квітня 1966 р. у складі голів колгоспів спеціалістів було 78,5, а серед директорів радгоспів — 95,3%, то в 1971 р., відповідно, — 89,4 і 98,2%. Число спеціалістів сільського господарства на посадах голів колгоспів збільшилося з 65,8 до 76,6%, а директорів радгоспів — від 91,3 до 92,5%. Серед бригадирів виробничих бригад і завфермами колгоспів кількість фахівців зросла з 12,2 до 21,8%, а серед керуючих відділками, бригадирів і завфермами радгоспів — відповідно, з 38,4 до 44,1%. При цьому питома вага спеціалістів на керівних посадах у господарствах республіки була в основному дещо вищою від загальносоюзної²².

У виступі на Третньому Всесоюзному з'їзді колгоспників Л. І. Брежнев зазначав, що науково-технічний прогрес у сільському господарстві не можна зводити тільки до збільшення поставок нових машин, хімічних добрив та інших засобів виробництва. Невід'ємною, активною частиною цього процесу є ефективне використання землі та добрив, кожної машини і кожного карбованця, вкладеного у виробництво²³. У зв'язку з цим в умовах здійснення широкої економічної реформи центральною фігурою поруч з агрономом, зоотехніком, ветпрацівником та інженером-механіком став економіст-плансвик, який узагальнює роботу всіх спеціалістів сільського господарства.

Значну роботу по зміцненню складу кадрів економістів і бухгалтерів провели парторганізації господарств Кіровоградської області. У квітні 1966 р. бюро обкому партії з метою посилення економічної роботи у колгоспах області рекомендувало ввести до їх штатів посаду економіста. Кількість економічних працівників у господарствах повинувалася за рахунок молодих випускників та спеціалістів сільського господарства, які закінчували заочно річні економічні курси. Здобні практики охоплювалися заочним навчанням. Забезпечення господарств економістами з вищою і середньою спеціальною освітою дало змогу створити в деяких з них планово-економічні служби²⁴.

У результаті проведеної роботи, наприклад, в Ульяновському районі наприкінці 1969 р. серед 13 колгоспних плановиків-економістів 7 мали вищу, а решта — середню спеціальну освіту, 10 головних бухгалтерів були з середньою спеціальною освітою, 3 — практики. В цілому по області питома вага дипломованих спеціалістів на посадах плановиків-економістів протягом п'ятирічки збільшилася у колгоспах з

²¹ Довідник про чисельність та склад керівних працівників і спеціалістів колгоспів і радгоспів Української РСР на 1 квітня 1972 р., К., 1972, стор. 9, 11, 15, 44, 45, 47; Сельское хозяйство СССР на современном этапе, стор. 264.

²² Сельское хозяйство СССР. Статистический сборник, М., 1971, стор. 459—462; Довідник про чисельність та склад керівних працівників і спеціалістів колгоспів і радгоспів Української РСР на 1 квітня 1972 р., стор. 9, 11, 15, 44, 45, 47; С. П. Трапезников. Ленинская аграрная теория и политика КПСС в действии. — «Коммунист», 1974, № 9, стор. 45; И. И. Пронин. Руководящие кадры: подбор и воспитание, М., 1971, стор. 30, 31.

²³ Див. Третий Всесоюзный съезд колхозников. Стенографический отчет, М., 1970, стор. 31, 32.

²⁴ Партархів Кіровоградського обкому Компартії України, ф. 429, оп. 26, спр. 135, арк. 44; «Кіровоградська правда», 30 березня 1969 р.

83,8 до 89,7%, а в радгоспах — відповідно, з 86,2 до 87,1%²⁵. Загалом же по республіці кількість дипломованих спеціалістів на посадах економічних працівників зросла в колгоспах з 7,5 до 10,2 тис., в радгоспах — з 1,2 до 1,8 тис., а обліково-бухгалтерських працівників — відповідно, з 19,8 до 29,6 тис. та з 5,1 до 8 тис., у тому числі головних бухгалтерів — з 5,0 до 6,5 тис. та з 767 до 1087 чол.²⁶

Партійні організації республіки велику увагу приділяли загальноосвітній і теоретичній підготовці спеціалістів сільського господарства. Застосовувалися найрізноманітніші форми і методи їх ідейного загартування. Вирішальну роль у поглибленні ідейно-політичного рівня фахівців відіграла розгорнута мережа політосвіти. Спеціалісти сільського господарства, керівні кадри колгоспів і радгоспів, які мали в основному вищу або середню спеціальну освіту, залучалися до навчання у середній та вищій ланках партосвіти. Найпоширенішими формами їх ідейного виховання стали школи основ марксизму-ленізму та семінари партійно-господарського активу, теоретичні й проблемні семінари, різні форми індивідуального навчання. Головним напрямом політосвіти стало історико-партійне, філософське та економічне навчання кадрів. У 1970/71 навчальному році кількість слухачів у середній та вищій ланках партосвіти республіки, як і по всій країні, зросла проти 1965/66 відповідно у 2 і 1,5 раза, досягнувши понад 2,3 млн. чол. Економічними знаннями оволодівало понад 1 млн. слухачів²⁷.

Значний арсенал ефективних форм економічного навчання спеціалістів сільського господарства нагромадили партійні організації Вінницької області. Вінницький райком партії, наприклад, створив економічні школи, заняття в яких проводилися диференційовано. Головна їх мета — дальше вдосконалення економічної підготовки фахівців, вивчення ними проблем науково-технічної революції та її соціально-економічних наслідків, оволодіння науковими основами управління соціалістичним виробництвом, визначення шляхів підвищення економічної ефективності колгоспно-радгоспного виробництва. У районній економічній школі навчалися головні спеціалісти та керівники господарств. Склад слухачів поділявся на 3 групи. В першій групі навчалися керівники господарств, головні економісти і бухгалтери, у другій — головні агрономи й інженери, у третій — головні зоотехніки та ветлікарі. Слухачі школи готували реферати, брали участь у конференціях з економічних питань. Лекції в цій школі читали секретарі райкому партії, працівники радянських та господарських органів, учені. Практичні заняття проводилися на базі передових господарств. Галузеві ж спеціалісти, керівники середньої ланки, працівники обліку навчалися в школах, які працювали безпосередньо в кожному господарстві²⁸.

Проблеми економічної теорії вивчалися також в університетах сільськогосподарських знань. На початку 1971 р. у республіці їх налічувалося 270, навчалася в них 60 тис. чол.²⁹ З 12 університетів сільськогосподарських знань і передового досвіду Вінниччини добре зарекомендував себе Хмельницький районний університет, створений у

²⁵ Партархів Кіровоградського обкому Компартії України, ф. 2148, оп. 25, спр. 633, арк. 102; Архів МСГ УРСР, ф. Р-27, оп. 43, спр. 28, арк. 17, 32, 33; Радгоспи Української РСР в цифрах. Статистичний збірник, К., 1973, стор. 53.

²⁶ Підраховано автором за даними ЦСУ УРСР, відділ бухгалтерського обліку в колгоспах і статистики у радгоспах, звіти про чисельність та склад керівних працівників і спеціалістів за освітою колгоспів і радгоспів усіх систем на 1 квітня 1966 і 1971 рр., форми 17-т, 17-тс.

²⁷ ПІА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 243, спр. 1, арк. 35, 36; «Комуніст України», 1971, № 9, стор. 4, 7.

²⁸ Економічна освіта трудящих, К., 1973, стор. 145.

²⁹ «Хлібороб України», 1971, № 7, стор. 30.

1965 р. При ньому працювали факультети економіки сільськогосподарського виробництва і передового досвіду. Парторганізації району мали змогу постійно поліпшувати якісний склад керівників господарств за рахунок фахівців. Так, слухачі університету С. М. Кучмар, С. І. Огородник, Ф. І. Волошин, І. Г. Синюшко, О. О. Фелько, які раніше очолювали бригади і ферми, за рекомендацією райкому партії були висунуті на посади голів колгоспів³⁰.

Спеціалісти колгоспно-радгоспного виробництва залучалися до проведення обласних та районних економічних і науково-виробничих конференцій, на яких докладно обговорювалися актуальні питання економіки колгоспів і радгоспів, накреслювалися заходи щодо поліпшення їх роботи. Так, Крижопільський райком партії з допомогою фахівців і вчених у 1969 р. провів конференцію «Науково обгрунтована система культури землеробства та її значення для дальшого піднесення економіки колгоспів району». Наступного року відбулася конференція, присвячена питанням ефективного використання землі та підвищення культури землеробства і тваринництва. Проводилася конференція на базі передового господарства колгоспу ім. XXIII партз'їзду (с. Заболотне). Рекомендації, розроблені спеціалістами і науковцями та запроваджені у господарстві, сприяли підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва³¹.

Керівництво колгоспами і радгоспами здійснювалося на науковій основі. Чимало спеціалістів на базі своїх господарств захистили докторські та кандидатські дисертації, серед них — доктор економічних наук М. М. Баранов (голова колгоспу ім. К. Маркса Нестерівського району Львівської області), кандидат сільськогосподарських наук Г. В. Задніпрянець (головний агроном колгоспу ім. XXII з'їзду Бершадського району Вінницької області), кандидат економічних наук І. Є. Руденко (Герой Соціалістичної Праці, директор радгоспу «Київський» Київської області) та ін. Тільки в 1971 р. кандидатами сільськогосподарських наук стали 48 агрономів республіки³².

Питання виховної роботи з спеціалістами сільського господарства систематично обговорювалися на пленумах і засіданнях бюро райкомів партії та райвиконкомів, а первинні парторганізації заслуховували звіти і повідомлення спеціалістів-комуністів. З цією метою вдало використовувалася система перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців, проводилися районні та обласні з'їзди спеціалістів (Кіровоградська, Київська, Полтавська, Чернігівська області), наради, зльоти і конференції, дні спеціалістів, конкурси, семінари, екскурсії, зустрічі молодих фахівців з партійними і радянськими працівниками тощо.

Широко застосовувалися різні методи заохочення, матеріального і морального стимулювання. Для відзначення кращих фахівців було введено почесні звання заслуженого агронома, зоотехніка, механізатора і працівника сільського господарства. До початку 1970 р. це високе звання одержали понад 500 спеціалістів сільського господарства республіки³³.

Серед спеціалістів колгоспно-радгоспного виробництва чимало Героїв Соціалістичної Праці, у тому числі 29 директорів радгоспів. На батьківщині двічі Героїв Соціалістичної Праці Г. Є. Буркацької, Д. В.

³⁰ Партійна освіта і життя, К., 1971, стор. 70.

³¹ Партархів Вінницького обкому Компартії України, ф. 75, оп. 11, спр. 5, арк. 12, 13; «Вінницька правда», 18 серпня 1970 р.

³² В. М. Самофалов. Історичний досвід Комуністичної партії України у здійсненні лєнінських заповітів, К., 1970, стор. 75, 76; «Сільські вісті», 3 лютого 1972 р.

³³ В. С. Петренко. Назв. праця, стор. 100.

Бойка, О. В. Гіталова, М. Х. Савченко, М. О. Посмітного та інших споруджено монументи. Іменами прославлених героїв названо ряд господарств. Понад 10 тис. агрономів республіки відзначені орденами і медалями СРСР³⁴. Обласні та районні комітети партії, первинні парторганізації, господарські органи нагороджували передових працівників грамотами, значками «Відмінник соціалістичного змагання сільського господарства», цінними подарунками, їх імена заносилися на дошки пошани тощо. Кращих спеціалістів колективи колгоспів і радгоспів обирали делегатами XXIII і XXIV з'їздів КПРС та Компартії України. Чимало фахівців були учасниками республіканського і Всесоюзного з'їздів колгоспників.

Все це сприяло зростанню кількісного та поліпшенню якісного складу, піднесенню виробничої і громадської активності спеціалістів сільського господарства. «За останні роки,— зазначалося в постанові ЦК КПРС «Про роботу Алтайського крайкому КПРС по підвищенню ролі спеціалістів у розвитку колгоспного і радгоспного виробництва» (липень 1972 р.),— значно зросли авторитет спеціалістів, їх відповідальність за стан справ у господарствах, посилювався вплив агрономів, зоотехніків, ветеринарних працівників, інженерів, економістів на вдосконалення технології виробничих процесів, впровадження досягнень науки і передової практики»³⁵.

Спеціалісти колгоспно-радгоспного виробництва стали надійною опорою партії у боротьбі за створення високопродуктивного сільського господарства на основі широкої, комплексної програми його розвитку як необхідної умови побудови комунізму.

³⁴ «Радянська Україна», 4 лютого 1972 р.; «Сільські вісті», 29 лютого 1972 р.

³⁵ «Партийная жизнь», 1972, № 15, стор. 7.

ПАТРІОТИЧНЕ Й ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ РЕСПУБЛІКИ (1959—1970 рр.)

В. М. КОСТАШ

Виховання трудящих нашої країни у дусі пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму і радянського патріотизму є програмною вимогою Комуністичної партії, важливим напрямом діяльності громадських організацій, зокрема комсомолу. Особливого значення набуває виховання молоді, від якої, як відзначив Л. І. Брежнев, «...багато залежить, яким буде Союз Радянських Соціалістичних Республік на початок третього тисячоліття нашої ери»¹.

XXIV з'їзд КПРС підкреслив роль і значення Ленінського комсомолу — надійного помічника партії в комуністичному вихованні підростаючого покоління. «Центральне завдання комсомолу,— сказано в резолюції з'їзду,— виховувати молодь в дусі комуністичної ідейності, радянського патріотизму, інтернаціоналізму, високої організованості і дисциплінованості, вести серед молоді активну пропаганду досягнень і переваг соціалістичного ладу, добиватися, щоб кожна молода людина була активним будівником нового суспільства»².

¹ Л. І. Брежнев. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік, К., 1972, стор. 4.

² Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 229—230.

У період будівництва соціалізму і комунізму комсомол нагромадив чималий досвід патріотичного та інтернаціонального виховання молоді, що здійснювалося в багатьох напрямках. Чільне місце відводилося трудовому вихованню. Участь молоді у соціалістичному змаганні сприяла формуванню у неї таких важливих якостей, як колективізм, гордість за належність до робітничого класу і колгоспного селянства, прагнення своєю працею примножити славу Батьківщини. У 1959 р. близько 25 тис. молодіжних колективів України виборювали звання бригад комуністичної праці, а в 1962 р.— 2,6 млн. юнаків і дівчат брали участь у русі за комуністичне ставлення до праці³. Широкий розмах цієї форми соціалістичного змагання свідчив про патріотичне бажання молоді йти в перших лавах будівників комунізму.

Комсомольські організації значну увагу приділяли марксистсько-ленінській освіті, класовому загартуванню юнацтва. Протягом 1959—1970 рр. унаслідок тривалих пошуків, перевірки на практиці різних форм і методів навчання та їх удосконалення склалася струнка система комсомольської освіти. Набули популярності тематичні гуртки і семінари: «Кругозір», «Наш Ленінський комсомол», «Молодь і суспільний прогрес», молодіжні політичні клуби «Прометей» і «Глобус» та університети молодого марксиста, де юнаки і дівчата поглиблювали свої знання з історії КПРС і Ленінського комсомолу, знайомилися з життям і діяльністю видатних борців за справу комунізму, вивчали проблеми міжнародного молодіжного руху. Зростав контингент слухачів системи політосвіти. Якщо у 1965 р. різними формами її було охоплено 1 млн. 500 тис. слухачів, то в 1970 р.— 2,5 млн. За той період майже вдвоє збільшилась кількість гуртків і семінарів, де вивчали теоретичну спадщину В. І. Леніна, питання радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, національної політики КПРС. Інтерес до вивчення творів Володимира Ілліча, його життя та діяльності особливо підвищився в дні підготовки та відзначення 100-річчя з дня народження організатора і вождя Комуністичної партії та Радянської держави. Наприклад, лише в 1969/70 навчальному році діяло понад 19 тис. гуртків по вивченню біографії В. І. Леніна.

Ленінський залік, присвячений 100-річчю з дня народження Володимира Ілліча, став ефективним засобом патріотичного виховання молоді. У республіці його склали 5 млн. 220 тис. юнаків і дівчат⁴.

Однією з основних ланок діяльності комсомолу щодо поліпшення процесу інтернаціонального і патріотичного виховання була підготовка і підвищення кваліфікації кадрів молодих пропагандистів, лекторів й агітаторів, покликаних донести до свідомості й серця кожного юнака та дівчини ідеї соціалістичного інтернаціоналізму і радянського патріотизму, дружби народів, класової пролетарської солідарності. Цьому значною мірою сприяло введення в обласних будинках політосвіти посади консультанта, а також створення при обкомах ЛКСМУ кабінетів комсомольської роботи і відновлення діяльності лекторських груп. Так, 1970 р. при комітетах ЛКСМУ діяло 8546 лекторських груп, які об'єднували 60,5 тис. лекторів, організовано понад 5,8 тис. лекторіїв⁵.

Виходячи з настанов В. І. Леніна, що ідейно-теоретичний рівень лекцій визначається цілком і виключно складом лекторів⁶, партійні та комсомольські комітети залучали до цієї важливої справи комуністів,

³ «Радянська Україна», 23 березня 1962 р.; ЛКСМУ 50 років, К., 1969, стор. 69.

⁴ Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України, К., 1971, стор. 577; XXI з'їзд ЛКСМ України, К., 1970, стор. 78—79; Ленінський залік, К., 1970, стор. 3—4.

⁵ XXI з'їзд ЛКСМ України, стор. 79.

⁶ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 15, стор. 418.

молодих вчених, спеціалістів народного господарства та передовиків виробництва. Так, протягом 1966—1970 рр. партійний прошарок серед пропагандистів зріс з 54 до 70%. Якщо з вищою освітою у 1966 р. їх було 65, то в 1970 р. — 76%⁷.

Комсомольські організації використовували різні форми патріотичного та інтернаціонального виховання. Вони створювали молодіжні клуби та клуби творчих зустрічей «Юність», «Ровесник». Наприклад, у Чернівецькому державному університеті добре зарекомендували себе клуби політичний «Глобус» і дискусійний «Я і час»⁸.

Пам'ятаючи ленінські вказівки про те, що виховання молоді повинно будуватися перш за все на революційних традиціях старшого покоління, на основі використання його широкого політичного кругозору⁹, комсомольські організації в цьому напрямі доклали багато зусиль. Чільне місце вони відводили і вивченню трудових і бойових традицій радянського народу і Комуністичної партії. Важливу роль у патріотично-виховній роботі відіграли зустрічі з ветеранами революції, героями громадянської та Великої Вітчизняної воєн, старими більшовиками, комсомольські збори, вечори, присвячені революційним традиціям підприємств, районів і міст, урочисте посвячення в робітники тощо. Так, на київському заводі «Арсенал» ім. В. І. Леніна щороку у день початку Січневого повстання в заводському Будинку культури відбувається урочисте прийняття в арсенальці. Молоді робітники приймають трудову естафету від ветеранів підприємства, одержують наказ високо нести почесне звання робітника прославленого заводу. Клятва молодих арсенальців біля овіяного славою заводською прапора перед своїми старшими товаришами, світлою пам'яттю тих, хто віддав життя за щасливе сьогодення, свято вулиці Січневого повстання, вручення комсомольських квитків біля обеліска Слави стали школою громадянського змужніння юнаків і дівчат, прищеплення їм глибокої поваги і любові до революційних, бойових і трудових традицій¹⁰.

Досягнення нашої країни в цілому, всіх її республік і областей, зокрема в розвитку економіки й культури, — все це було взято на озброєння у патріотично-виховній роботі. Так, комсомольські організації Чернівецької області широко пропагували соціалістичні перетворення, що відбулися за роки Радянської влади в краї, перемогу ленінської національної політики, на конкретних прикладах показували безрадісне життя буковинців за часів іноземної окупації та їх щасливе сьогодення. З цією метою перед молоддю зі спогадами виступали колишні комуністи-підпільники, влаштовувалися вечори-зустрічі трьох поколінь, тематичні вечори «Два світи — дві долі», створювалися музеї бойової, трудової і комсомольської слави. У 1970 р. в області їх було 309. Тут зібрані важливі документи, які розкривали перед юнацтвом героїчний шлях батьків, показували, що дала буковинцям Радянська влада¹¹.

Особливого поширення набув похід молоді шляхами героїчної слави. Розпочатий 1965 р. він переріс у масовий патріотичний рух. Так, лише в Чернігівській області в експедиції-естафеті «Шляхами Великого Жовтня» взяло участь 1400 загонів, у яких налічувалося 60 тис. черво-

⁷ XXI з'їзд ЛКСМ України, стор. 79.

⁸ Центральний архів ВЛКСМ (далі — ЦА ВЛКСМ), ф. 1, оп. 26, спр. 1558, арк. 24, 27.

⁹ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 14, стор. 209—210.

¹⁰ В. Ю. Омельчук. В ім'я захисту завоювань соціалізму. К., 1971, стор. 111—112.

¹¹ ЦА ВЛКСМ, ф. 1, оп. 11, спр. 292, арк. 29—30; Партархів Чернівецького обкому Компартії України, ф. 21, оп. 2, спр. 1626, арк. 14, 25; «Радянська Буковина», 16 червня 1970 р.

них слідопитів. Юні краєзнавці м. Остра налагодили тісні зв'язки з учасниками Жовтневої революції і громадянської війни, записували їх спогади, збирали документи й фотознімки. Слідопити детально вивчили діяльність Остерського ревкому та першої повітової Ради робітничих і солдатських депутатів, розшукали і впорядкували могилу голови ревкому О. Ячника, якого розстріляли петлюрівці. Краєзнавці Авдіївської середньої школи знайшли в лісі у шматках потрухлої шинелі партквиток, виданий політвідділом 32-ї кавалерійської дивізії на ім'я С. Сарсембаєва. Невдовзі було знайдено останки ще кількох воїнів. Урочистими були похорони знайдених останків воїнів. На площі в центрі Авдіївки виросла могила з пам'ятною плитою. Слідопити надіслали листи в Міністерство оборони і рідним загиблих. З великим хвилюванням учні читали лист-відповідь, що надійшов з Тамбовщини від К. Є. Краснової. «Дорогі незнайомі діти,— писала вона,— одержала вашого щирого листа з вісточкою про мого сина Сашу і була дуже схвилювана. Земний материнський уклін вам. Вірю, що ви будете справжніми патріотами нашої Батьківщини, такими, як мій Саша і його бойові друзі-однополчани, які чесно полягли на полі битви за ваше щастя!»¹².

У Дніпропетровській області в походах і екскурсіях Ленінського ювілейного року взяли участь 437 тис. юнаків і дівчат. Юні слідопити встановили 75 пам'ятників і обелісків, 195 меморіальних дошок, відкрили 236 нових імен героїв — захисників і визволителів області в роки Великої Вітчизняної війни¹³.

У походах, присвячених 100-річчю з дня народження В. І. Леніна і 25-річчю перемоги над фашистською Німеччиною, взяло участь 4,5 млн. юнаків і дівчат республіки. Під час походів проведено понад 10 тис. мітингів, близько 100 тис. вечорів і зустрічей з ветеранами революції і воєн, партії та комсомолу, прочитано більше 250 тис. лекцій і доповідей з військово-патріотичної тематики. Молоді слідопити на основі зібраних матеріалів створили 8,5 тис. музеїв, кімнат і кутків революційної, бойової і трудової слави, встановили понад 4 тис. пам'ятників, обелісків, меморіальних дошок, впорядкували могили полеглих воїнів, повернули історії тисячі імен невідомих раніше героїв¹⁴. Перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький у доповіді на травневому (1974 р.) Пленумі ЦК Компартії України дав високу оцінку цій роботі: «Всілякої підтримки заслуговує благородне прагнення наших людей вшанувати світлу пам'ять тих, хто віддав своє життя за свободу і незалежність нашої Вітчизни...»¹⁵.

Щороку на початку травня в республіці проходить Тиждень пам'яті героїв, факельні походи і маніфестації молоді, зустрічі з ветеранами війни.

Так, на вшануванні пам'яті 86 закатованих фашистами юних підпільників, яких очолював колишній секретар Тернопільського обкому комсомолу Герой Радянського Союзу І. Ф. Бугайченко* (присвоєно посмертно 1965 р.), його син говорив: «Всі роки я прожив без тебе, батьку. І якщо ніколи я не міг ніжно звернутися до тебе «тату», то в цьому винна війна. Я пишаюсь тобою... І сьогодні над твоєю могилою, над могилою твоїх товаришів я клянусь бути гідним твого життя, бути

¹² «Радянська Україна», 3 січня 1967 р.

¹³ А. Гіренко. Щоб комуністом стати.— Ленінський залік, К., 1970, стор. 22.

¹⁴ В. Ю. Омельчук. Назв. праця, стор. 85—86; Актуальні питання патріотичного та інтернаціонального виховання молоді, К., 1973, стор. 19.

¹⁵ «Радянська Україна», 17 травня 1974 р.

* І. Ф. Бугайченко — керівник Потіївського комсомольського підпілля на Житомирщині під час Великої Вітчизняної війни. У грудні 1942 р. його схопили гестапівці і жорстоко розправилися з ним, закопавши живим в землю.

вірним сином матері-Батьківщини, готовим, як і ти, на перший її заклик стати на захист завоювань Великого Жовтня»¹⁶.

Комсомольські організації виняткового значення надавали вихованню справжніми патріотами-інтернаціоналістами учнівської та студентської молоді. У багатьох навчальних закладах діяли музеї і кімнати В. І. Леніна, комсомольської й піонерської слави, клуби інтернаціональної дружби, загони червоних слідопитів. 1965 р. у школах республіки працювало понад 10 тис. музеїв, залів і кімнат В. І. Леніна¹⁷. Того ж року в навчальних закладах Чернівецької області діяв 151 інтернаціональний клуб. Так, клуб Кельменецької середньої школи організував листування з молоддю усіх союзних республік і 32 зарубіжних країн. Матеріали про їх дружбу друкувалися в пресі ДРВ, Куби, Франції та інших країн¹⁸.

Патріотичному вихованню студентів сприяла їх активна трудова діяльність, участь у суспільно-корисній праці. 1961 р. вузівська молодь відпрацювала на будівництві різних об'єктів 25 млн. людино-днів. Серед студентів Львівського політехнічного інституту народилося патріотичне починання — виконувати роботу на громадських засадах без відповідної винагороди. Тут було створене одне з перших на Україні студентське конструкторське бюро, яке лише проектної документації розробило більш як на 370 тис. крб. Такі бюро працювали в 26 провідних вузах республіки. За студентськими проектами споруджувалися школи, гуртожитки, житлові будинки¹⁹.

Одним з напрямів діяльності комсомольських організацій була підготовка молоді до служби в рядах Радянської Армії, виховання у неї готовності стати на захист Батьківщини. Комітети комсомолу республіки спільно з організаціями ДТСААФ створили 35 704 військово-технічні гуртки, курси і самодіяльні спортивно-технічні клуби, в яких навчалася близько мільйона юнаків і дівчат, працювали юнацькі військово-патріотичні школи та об'єднання, морські й річкові флотилії, понад 12 тис. загонів юних друзів Радянської Армії та Військово-Морського Флоту, більше 500 загонів юних друзів прикордонників, сотні клубів та університетів майбутнього воїна.

Комітети комсомолу зміцнювали шефські зв'язки з військовими частинами, проводили взаємні звіти молодих трудівників та воїнів про досягнення в праці, бойовій і політичній підготовці, пропагували серед молоді військові професії, брали активну участь у комплектуванні військових училищ.

Школою військово-патріотичного гарту, підготовки майбутніх воїнів стали військово-спортивні табори для допризовної та призовної молоді. Якщо в 1966 р. їх були одиниці, то в 1970 р. — більше 600. Комсомольські організації чимало зробили також для організації навчальних пунктів початкової військової підготовки²⁰.

Важливу роль у роботі по патріотичному та інтернаціональному вихованню молоді відіграли зв'язки комсомольських організацій підприємств, районів, міст і областей союзних республік. Могутнім засобом патріотичного виховання стало соціалістичне змагання, обмін виробничим досвідом. Плідним було змагання молодих гірників Донбасу і шахтарів Кузбасу, машинобудівників Харкова і Новосибірська, тек-

¹⁶ XXIII съезд Коммунистической партии Украины, К., 1967, стор. 110.

¹⁷ Архів Міністерства освіти УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 1316, арк. 67.

¹⁸ Партархів Чернівецького обкому Компартії України, ф. 21, оп. 2, спр. 1739, арк. 85; «Молодий буковинець». 14 грудня 1969 р.

¹⁹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 15, спр. 526, арк. 16; Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України, стор. 574.

²⁰ XXI з'їзд ЛКСМ України, стор. 87—88.

стильників Херсона й Іваново, буковинських текстильників і колективу московського комбінату «Трехгорная мануфактура», чернівцівських взуттєвників і колективів взуттєвих підприємств Ленінграда та Риги, залізничників м. Чернівців і Московського відділу Московсько-Рязанської магістралі, молодих взуттєвників Києва і Львова з молоддю підприємств Москви, Ленінграда, Риги та ін. Змагання молодіжних виробничих колективів й окремих робітників сприяло вихованню в юнаків та дівчат почуття дружби народів, братерської взаємодопомоги, спільності загальнонародних інтересів. Комсомольці Чернівецького швейного об'єднання «Трембіта», наприклад, запозичили у кишинівських друзів по змаганню новий метод обробки деталей костюмів, а ті в свою чергу використали досвід чернівчан в організації соціалістичного змагання, впровадженні нових моделей, їх окремі раціоналізаторські пропозиції. Дружба цих колективів є яскравим свідченням того, що економіка країни — це єдиний народногосподарський комплекс і потреби кожної національності задовольняються спільними зусиллями²¹.

Тісні зв'язки існували між комсомольцями Сокирянського і Новоселицького районів Чернівецької області та Бричанського району Молдавської РСР. Крім соціалістичного змагання, вони проводили спільні пленуми райкомів комсомолу, тематичні вечори, спортивні зустрічі, обмінювалися концертами художньої самодіяльності. Українські і молдавські юнаки та дівчата на честь братерського єднання посадили в Сокирянах алею Дружби²².

У Програмі КПРС підкреслюється: «Розвиваючи любов радянського народу до своєї вітчизни, партія виходить з того, що з утворенням світової системи соціалізму патріотизм громадян соціалістичного суспільства втілюється у відданості і вірності своїй Батьківщині, всій співдружесті соціалістичних країн»²³.

Вихованню у молоді почуттів щирої дружби, спільності мети й ідеалів з народами країн соціалістичної співдружності сприяли зв'язки комсомольських організацій республіки із спілками молоді братніх соціалістичних країн. У 1970 р. ЦК ЛКСМУ і обкоми комсомолу підтримували контакти з молодіжними організаціями 32 областей, воеводств і округів соціалістичних країн. Комсомольці влаштовували взаємні поїздки груп активістів і лекторів, двосторонні прикордонні зустрічі дружби, обмін поїздами, автобусами і теплоходами дружби, колективами художньої самодіяльності і спортивними командами, студентськими будівельними загонами, проводили спільні туристичні походи по місцях революційної, бойової і трудової слави, обмінювалися інформаційними матеріалами про свою діяльність, методичною літературою, фотовиставками, сторінками молодіжних газет, радіопередачами тощо²⁴.

Традиційними для учнів м. Києва стали зустрічі з школярами країн соціалістичної співдружності. Так, цікава зустріч відбулася в серпні — вересні 1964 р. 110 учасників болгарського піонерського хору «Бодра смена» прибули на свято, присвячене закриттю піонерських таборів. Вони побували в київських школах, таборах, де виступали з концертами, зустрічалися з піонерським активом столиці. Згодом київ-

²¹ Чернівецький обласний державний архів, ф. 765, оп. 2, спр. 144, арк. 16, 19, 25, 43, 71; ф. Р-948, оп. 2, спр. 186, арк. 3, 9, 15—19; Г. Максименко. За прикладом комуністів. — Виховувати полум'яних патріотів, К., 1973, стор. 38.

²² «Культура і життя», 5 грудня 1971 р.; «Радянська Буковина», 14 квітня 1971 р.

²³ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1962, стор. 105.

²⁴ ХХІ з'їзд ЛКСМ України, стор. 89; В. П. Мошняга. Молодое поколение интернационалистов, М., 1972, стор. 64.

ські школярі листувалися, обмінювалися сувенірами, піснями із своїми болгарськими друзями²⁵.

1970 р., у дні святкування 25-річчя Договору про дружбу і взаємодопомогу між СРСР і Польською Народною Республікою, у Запоріжжі, Мелітополі пройшли вечори дружби, в первинних комсомольських організаціях проведена вікторина «Що ви знаєте про Польську Народну Республіку?». Газети «Запорізька правда» та «Комсомолец Запоріжжя» провели серед читачів конкурс «Що ви знаєте про Вроцлав?». Перед молоддю виступали ті, хто побував за кордоном, студенти з братніх країн, які проходили практику на підприємствах області або навчалися в учбових закладах²⁶.

У справі інтернаціонального та патріотичного виховання широко використовували міжнародний туризм. Якщо в 1961—1966 р. за допомогою бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник» у соціалістичні країни виїжджало 10,5 тис., то в 1966—1970 рр.—близько 20 тис. представників молоді Української РСР²⁷. Комітети комсомолу широко практикували нагородження молоді за високі показники в праці та активну громадську роботу туристичними путівками для закордонних поїздок, що сприяло її інтернаціональному вихованню.

Дотримуючись вказівок В. І. Леніна про те, що «...інтернаціоналізм полягає не у фразах, не у висловленні солідарності, не в резолюціях, а в ділі»²⁸, комсомольські організації активно залучали молодь для допомоги братнім соціалістичним країнам у розвитку їх економіки і культури. Про це, зокрема, переконливо свідчить трудовий внесок молодих посланців України, яких комсомольські організації відрядили для роботи за кордоном. Наприклад, у 1969—1970 рр. на допомогу в збиранні врожаю зернових до Чехословаччини виїжджали молоді механізатори Закарпаття. 80 комбайнерів намолотили 40 тис. ц зерна. Вони показали чехословацьким друзям зразки самовідданої праці, проявили інтернаціональний обов'язок у скрутну годину подати їм братню руку допомоги²⁹.

Комсомольські організації вважали своєю кровною справою спрямовувати зусилля молоді на те, щоб подати високоефективну економічну допомогу народам братніх країн. Комсомольські організації України брали шефство над виготовленням експортної продукції, ділилися досвідом участі молоді у виробництві, організували змагання комсомольсько-молодіжних бригад республіки з молодіжними виробничими колективами братніх країн. Комітети ЛКСМУ доручали виготовляти вироби для братніх країн передовим комсомольсько-молодіжним бригадам, ударникам комуністичної праці. Наприклад, коли у 1966 р. з Плоцького нафтохімічного комбінату ПНР чернівецькі машинобудівники одержали складне замовлення, яке вимагало зміни креслень, розрахунків, деяких технологічних процесів, під керівництвом комуністів комсомольці очолили змагання за успішне виконання відповідального завдання. Щоб своєчасно справитися з ним, молоді робітники цеху нафтоапаратури працювали в дві зміни. Особливо сумлінно трудилися слюсарі комсомольсько-молодіжної бригади М. Мельника, які саме тоді вирішили боротися за звання колективу комуністичної праці. Нафтоапаратура була виготовлена і відправлена в Польщу вчасно.

²⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 15, спр. 538, арк. 45—47.

²⁶ Актуальні питання патріотичного та інтернаціонального виховання молоді, Севастополь, 1971, стор. 78—79.

²⁷ М. Чоломбитько. Дружба єднає, К., 1973, стор. 65—66.

²⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 265.

²⁹ М. Чоломбитько. Назв. праця, стор. 47.

Комсомольські організації Запорізької області встановили виробничі контакти з юнаками і дівчатами Болгарії, Польщі й Німецької Демократичної Республіки. Так, з 1968 р. молоді робітники Запорізького коксохімічного заводу змагаються з своїми колегами-коксохіміками металургійного комбінату «Кремніковці» в Болгарії. Комсомольці Запорізького трансформаторного заводу і організації Спілки вільної німецької молоді Берлінського трансформаторного заводу ім. Карла Лібкнехта розробили перспективний план співробітництва, стержем якого є змагання колективів за виконання планів соціалістичного і комуністичного будівництва. Підсумки підбивалися двічі на рік до знаменних дат.

У 1970 р. на спорудженні об'єктів газової промисловості України брало участь 670 болгарських робітників, серед них — 314 членів ДКСМ. Комсомольські організації Балаклійського та Красноградського районів Харківської області, Лубенського району Полтавської області, Варвинського району та м. Прилуки Чернігівської області, Кривого Рога та Закарпаття, Бориспільського та Києво-Святошинського районів Київщини, на території яких зводилися будови, встановили дружні зв'язки з посланцями братньої Болгарії. Зокрема, райкоми ЛКСМУ, первинні комсомольські організації допомогли організаціям ДКСМ у створенні комсомольсько-молодіжних колективів, гуртків політосвіти, у навчанні комсомольського активу, підвищенні кваліфікації молодих болгарських робітників. Були укладені договори про соціалістичне змагання, на спільних засіданнях підбивалися його підсумки. Влаштовувалися вечори дружби радянської і болгарської молоді, була створена спільна агіткультбригада³⁰.

На честь 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна більше 70 комсомольсько-молодіжних колективів республіки уклали договори й змагалися з молодіжними колективами соціалістичних країн. Під час змагання представники братніх країн обмінювалися прапорами, вимпелами. Так, Херсонський обком ЛКСМУ передав Шуменському окружному ДКСМ пам'ятний Червоний прапор і 10 вимпелів для вручення переможцям змагання. Такими самими прапорами і вимпелами обмінялися Черкаський обком ЛКСМУ та молодіжні організації Бидгощського воеводства ПНР, комсомольські організації Київщини та організації СВНМ Лейпцігського округу НДР.

Такі зв'язки відіграють важливу роль у справі інтернаціонального виховання молоді. Л. І. Брежнев на XVII з'їзді ВЛКСМ говорив: «Тісний зв'язок, спільні дії, братерська дружба з комсомолом і всією молоддю соціалістичних країн — це... один з найважливіших принципів у роботі комсомолу»³¹.

Чільне місце в патріотичному та інтернаціональному вихованні юнаків і дівчат комсомольські організації відводили прищепленню підрастаючому поколінню почуття класової солідарності з пролетаріатом, трудящою молоддю всього світу, з народами країн, що борються за свою незалежність. Молодь Радянської України брала активну участь у всіх міжнародних акціях солідарності з боротьбою в'єтнамського народу проти агресії США. На численних зборах, мітингах юнаки і дівчата заявляли про одностайну підтримку справедливої боротьби в'єтнамського народу. У республіці проходили недільники, суботники, дні трудової солідарності з героїчним В'єтнамом. На Закарпатті широку підтримку дістало починання бригади Г. Константинова з Перечинського

³⁰ В. Белоусов. Об интернациональном воспитании трудящихся, М., 1972, стор. 177; М. Чоломбитько. Назв. праця, стор. 44, 52, 61—62; Щедрі дари, Ужгород, 1967, стор. 50.

³¹ «Радянська Україна», 24 квітня 1974 р.

лісокомбінату, яка вирішила одну годину на тиждень працювати у фонд допомоги В'єтнаму. Беручи участь у всесвітній кампанії дій молоді за перемогу в'єтнамського народу, свободу, незалежність і мир, оголошений ВФДМ, учні республіки послали своїм ровесникам у В'єтнамі близько 30 тис. комплектів шкільних посібників. Тільки за 1969—1970 рр. молодь республіки перерахувала у фонд допомоги В'єтнаму близько мільйона карбованців³². Це був не лише внесок у боротьбу мужнього народу, але й справжня школа інтернаціонального гарту.

Комітет молодіжних організацій УРСР, комсомольські організації республіки значно розширили свої зв'язки з прогресивними організаціями молоді капіталістичних країн і країн, що стали на шлях незалежного розвитку. Тільки за 1967—1968 рр. УРСР відвідало 125 делегацій молодіжних організацій з 63 країн Європи, Азії, Африки, Америки. Плідно пройшли в 1968 р. на Україні тиждень дружби радянської і чилійської молоді, дні дружби з молоддю Японії і Фінляндії. Перебування молоді зарубіжних країн на Радянській Україні, їх участь у різних міжнародних заходах, зустрічі з радянськими юнаками і дівчатами сприяли інтернаціональному вихованню підростаючого покоління. Ці форми міжнародних зв'язків і співробітництва стали важливим засобом пропаганди радянського способу життя, сприяли вихованню справжніх патріотів-інтернаціоналістів.

Молоді самодіяльні актори республіки брали участь у багатьох міжнародних фестивалях народного мистецтва. З успіхом виступав у Бельгії і Франції ансамбль пісні та танцю «Юність» Кіровоградського педінституту, в Англії — самодіяльний колектив Київського хореографічного училища. У багатьох країнах світу побували відомі заслужені самодіяльні ансамблі «Юність» зі Львова, «Ятрань» з Кіровограда³³.

У досліджуваний період комсомольські організації УРСР під керівництвом партії здійснювали велику роботу по вихованню молоді справжніми патріотами-інтернаціоналістами. Вони постійно вишукували і розвивали ефективні форми патріотичного та інтернаціонального гарту підростаючого покоління, сприяли вихованню відданих Батьківщині, справі міжнародної солідарності трудящих активних будівників комунізму.

³² Актуальні питання патріотичного і інтернаціонального виховання молоді, К., 1973, стор. 206.

³³ «Під прапором ленінізму», 1969, № 5, стор. 51.

Записки

В. О. Артеменко, В. Й. Проценко
З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ РАДІОМОВЛЕННЯ
НА УКРАЇНІ

Бурхливий розвиток радіо в нашій країні почався після Великої Жовтневої соціалістичної революції.

В. І. Ленін, визначаючи роль і завдання радіо, називав його газетою без паперу і «без відстаней»¹. Уже в 1918 р., у винятково складний для молодого Радянської республіки час, коли доводилося захищати завоювання Радянської влади, коли в країні панували голод і розруха, за ініціативою Володимира Ілліча у Нижньому Новгороді створювалася радіолабораторія. Колектив радіолабораторії, який працював над створенням радіотелефону, очолював відомий радянський радіоінженер М. О. Бонч-Бруєвич. Перед радіотехніками стояли великі й відповідальні завдання, які потребували копіткої праці, експериментального вивчення радіосправи, створення цілого ряду нових приладів, оригінальних схем.

В. І. Ленін, Комуністична партія піклувалися про рівномірне будівництво мережі радіостанцій по всій території нашої країни. У квітні 1920 р. в республіці було створено радіовідділ. Тоді ж у Харкові почала будуватися потужна іскрова радіостанція для передачі повідомлень азбукою Морзе на окраїни, а також за кордон. Згодом у республіці створюється мережа приймальних радіостанцій. 21 липня 1920 р. була опублікована постанова Ради Праці та Оборони про організацію радіотелеграфної справи в країні. В ній, зокрема, йшлося про будівництво в найкоротший строк Одеської радіостанції².

На Україні було відомо про експерименти нижегородців. Але успіхів через такий короткий час ніхто не чекав. 16 грудня 1920 р. черговий радист Харківської приймальної радіостанції вперше в житті замість звичайної азбуки Морзе почув по радіо голос людини³.

У відведені для передач матеріалів РОСТА години з Москви проводилися проби радіотелефонування⁴. Кожна зміна радіотелеграфістів Харкова уважно стежила за сигналами. Послухати радіотелефон приїздили керівні партійні й державні діячі. Потужність передавача була поки що невеликою, сигнали часто зникали, але захопленню не було меж.

21 грудня 1920 р. вісник РОСТА слухали секретарі ЦК КП(б)У, члени ВУЦВК, працівники Раднаркому республіки. Тоді ж обговорювалося питання про можливість придбання радіотелефонного передавача для Харкова.

¹ Див. В. І. Ленін. Полное собрание сочинений, т. 51, стор. 130.

² Центральний державний архів Радянської Армії СРСР (далі — ЦДАРА СРСР), ф. 13932, оп. 1, спр. 1, арк. 4.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 185, оп. 1, спр. 161, арк. 180.

⁴ ЦДАРА СРСР, ф. 13932, оп. 1, спр. 1, арк. 4.

За дорученням уряду республіки Уповноважений Народного комісаріату пошт і телеграфів (НКПіТ) України Синявський надіслав завідувачому Нижегородської радіолабораторії О. Ф. Шоріну листа, в якому зазначалося: «...Останні експерименти, проведені з радіотелефоном, дуже зацікавили НКПіТ і уряд Української Республіки... Просимо включити місто Харків до числа пунктів, у яких проводитимуться дослідження по радіотелефону, і залучити до цієї роботи українських радіопрацівників»⁵.

Відповідаючи на листа, нижегородці обіцяли своєчасно повідомляти про всі дослідження, які проводитимуться з радіотелефоном⁶.

27 січня 1921 р. Раднаркому РРФСР ухвалив постанову про радіотелефонне будівництво в країні, яку підписав В. І. Ленін⁷. Постановою передбачалося встановити найближчим часом радіотелефонні станції в найбільших населених пунктах країни і, насамперед, в існуючих або тих, що будуються, радіотелеграфних центрах, у тому числі в Харкові і Севастополі. Центральна і місцеві радіостанції мали охопити своїми програмами найбільш віддалені райони⁸.

Незабаром почалося переобладнання Харківської іскрової телеграфної станції на телефонну. На ній було обладнано прекрасну майстерню. Радіостанцією постійно цікавився Голова Раднаркому республіки В. Я. Чубар. Він допоміг обладнати майстерню необхідним устаткуванням. В ній зберігався деякий запас радіомайна Української радіобазис, яке використовувалося для дослідів. Крім того, в Харкові, як столиці України, були зосереджені кращі радіотехнічні сили. Це дало змогу самим, користуючись порадами нижегородців і надісланими ними матеріалами, приступити до створення радіотелеграфної станції.

Для майбутніх робіт з радіотелефону потрібні були радіолампи. Тому керуючий радіо України І. М. Гензель дав М. О. Бонч-Бруєвичу до Нижнього Новгорода телеграму з проханням надіслати 10 підсилювальних ламп для радіотелефону⁹. Згодом необхідна радіоапаратура почала прибувати до Харкова.

Справою створення радіотелефону дуже цікавився В. І. Ленін. Він просив повідомляти його про стан робіт, які ведуться в цьому напрямі. 16 вересня 1921 р. нарком ПіТ В. С. Довгалецький писав Володимирі Іллічу, що програмою радіотелефонного будівництва передбачається створення до 1 квітня 1922 р. чотирьох приймально-передавальних станцій (у Москві, Харкові, Новомиколаєвську (нині — Новосибірськ) і Ташкенті) та 280 приймальних. «Незважаючи на цілий ряд труднощів,— повідомляв він,— все ж сподіваємося, що програма буде виконана вчасно, у всякому разі НКПіТ докладає для цього всіх зусиль»¹⁰. Проте в зазначений строк через відсутність коштів радіотелефонна станція в Харкові не була збудована.

Радіовідділ республіки проводив у той час велику організаційну роботу. Для безпосереднього знайомства з принципами і можливостями радіотелефону в Москву, де розпочала працювати єдина на той час радіотелефонна станція ім. Комінтерну, побудована працівниками Нижегородської радіолабораторії, було відряджено завідуючих радіостанціями Харкова, Одеси, Вінниці, Чернігова, Миколаєва, Мелітополя, Бахмача, Маріуполя (нині — Жданов), Полтави, Конотопа, Білої Церкви, Катеринослава (нині — Дніпропетровськ).

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 185, оп. 1, спр. 529, арк. 13.

⁶ Там же, арк. 15.

⁷ Ленін о радио, М., 1973, стор. 65.

⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 185, оп. 1, спр. 529, арк. 15.

⁹ Там же, спр. 559, арк. 127.

¹⁰ Ленін о радио, стор. 166.

Питання радіотелефонії почали широко висвітлюватися в пресі¹¹. У лютому 1922 р. газета «Вісті» в рубриці «Наука і техніка» почала систематично публікувати матеріали для радіолюбителів. Радіотелефоном зацікавилися радянські, партійні і профспілкові організації на місцях. Вжиті заходи сприяли розширенню радіосправи і розвитку радіоаматорства в республіці. У цей же час працівники майстерні Харківської радіостанції виготовили саморобний гучномовець. Уряд республіки запропонував продемонструвати досягнення харківських радіоспеціалістів під час роботи VII Всеукраїнського з'їзду Рад. Передбачалося передавати по радіо промову В. І. Леніна, який мав виступати на Московській радіостанції ім. Комінтерну. У випробовуваннях брали участь нарком В. С. Довгалевський, Уповноважений НКПіТу Кальницький, керуючий радіо України І. М. Гензель, радіотехніки М. І. Дрожжин, І. Є. Лунев, М. П. Іванов та ін. 11 грудня 1922 р. Голова VII Всеукраїнського з'їзду Рад Г. І. Петровський, відкриваючи ранкове засідання, сказав: «Тільки-но одержано повідомлення, що підготовка радіо, щоб послухати привітання товариша Леніна і концерт, проходить успішно, і ми зможемо слухати не лише Москву, а й зарубіжні країни»¹². 13 грудня делегати з'їзду слухали передачу Московської радіостанції. Через поганий стан здоров'я Володимир Ілліч не виступав по радіо.

Перші офіційно зареєстровані радіоаматорські установи на Україні з'явилися в 1923 р. Вони належали Харківському політехнічному інституту, Харківському телеграфно-телефонному заводу, а також клубу народного зв'язку в м. Синельниковому. Через деякий час, у травні 1924 р., у Харкові було організовано радіотовариство України. Товариство налагодило зв'язки з губернськими центрами, де почалося створення його відділень. Радіотовариство охопило своєю роботою всіх, хто хотів узяти безпосередню участь у творчому радіожитті.

Велике значення для розвитку радіоприймальної мережі республіки мала постанова Раднаркому СРСР «Про приватні приймальні радіостанції», прийнята 28 липня 1924 р.¹³ Ця постанова, по суті, визначила розвиток радіомовлення в нашій країні, дала простір творчій думці. Створення радіотовариства республіки і прийняття постанови значно активізували життя радіоаматорів. Радіотовариство стало координаційним центром, який зумів об'єднати фінансові ресурси і технічні матеріали, чітко визначити можливість створення радіотелефонного передавача.

Велику увагу створенню радіотелефонної станції приділяв ЦК КП(б)У. Під радіостанцію виділили кращі кімнати центрального партійного клубу (нині — Харківський театр опери і балету ім. М. Лисенка). Незабаром сюди з майстерні привезли радіопередавач, до якого було підведено електричний струм, виготовлено щогли і антену. Працівникам радіостанції допомагали військові радисти і викладачі політехнічного інституту. Планувалося закінчити роботи до 7-ї річниці Великого Жовтня.

В історичній літературі є твердження, що радіомовлення на Україні ведеться з жовтня 1924 р. Проте, на нашу думку, правильніше вважати його початком 16 листопада. У цей день по радіо передавався перший концерт, влаштований радіотовариством. В залі центрального партклубу, де був установлений потужний гучномовець, концерт слухали близько 1,5 тис. чол. Як повідомлялося в пресі, музику, співи, розмову було чути дуже виразно¹⁴.

¹¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 185, оп. 1, спр. 559, арк. 137.

¹² Бюлетень VII Всеукраїнського з'їзду Рад, Харків, 1922, стор. 4.

¹³ «Известия», 9 вересня 1924 р.

¹⁴ «Пролетарий», 21 листопада 1924 р.

Успіх першої передачі окрилив членів радіотовариства. Було вирішено випускати в ефір спеціальний журнал «Радиопламя». На підприємствах, в робітничих клубах установлювалися гучномовці. Працівники Нижегородської радіолабораторії надіслали в Харків робочі креслення більш потужного радіопередавача «Малий Комінтерн». На початку 1925 р. в майстернях Харківської радіостанції почалося його виготовлення.

Наприкінці січня 1925 р. з Нижнього Новгорода було одержано 6 нових гучномовців, розрахованих на великі аудиторії. Їх вирішили передати робітничим клубам великих підприємств. Харківський інженер Л. М. Жиронкін сконструював для прийому передач місцевої радіостанції приймач, який відрізнявся від інших простотою і практичністю. Схема і опис приймача були надруковані в газеті «Вісті».

Розвиток регулярного радіомовлення і зростання аудиторії слухачів викликали необхідність створення різноманітних програм. З 1 червня 1924 р. розпочало свою діяльність Українське відділення товариства «Радіопередача», завданням якого було встановлювати різного типу радіостанції, торгувати радіодеталлями і радіоприладами, вести передачу і прийом публічних лекцій, доповідей, інформацій, різних відомостей, реклами, комерційних оголошень. З лютого 1925 р. товариство почало випускати спеціальну газету «Новини радіо», що присвячувалася радіопрограмам і техніці радіомовлення. 21 червня ця газета сповістила про організацію своїх відділень у Харкові й Києві. Ці відділення мали забезпечувати радіопродукцією всю Україну і Крим. Через тиждень після цього повідомлення на адресу уповноваженого «Радіопередачі» з Москви було направлено 30 гучномовців і 100 посилок з радіоапаратурою.

Московська радіомовна станція не забезпечувала задовільного прийому передач на Україні, особливо на півдні республіки. Це викликало необхідність будівництва радіостанцій місцевого значення, які могли б транслювати Москву і Харків, а також передавати власні програми.

Наприкінці 1924 р. професор М. О. Бонч-Бруєвич разом з інженером С. І. Шапошниковим створили лампову радіотелефонну станцію потужністю 1,2 квт, що мала цілком задовільні технічні показники. Однокіловатні передавачі «Малий Комінтерн» почали працювати в 1925 р. в Харкові й Києві, 1926 — Одесі, Дніпропетровську, Житомирі, Сумах, Севастополі, 1927 — в Артемівську, Донецьку, Миколаєві, Кіровограді, Полтаві, Кременчуку, Маріуполі, Луганську¹⁵.

Непланове будівництво радіостанцій, що працювали на різних хвилях, взаємна інтерференція між станціями, перешкоди від іскрових телеграфних радіостанцій створили безладдя і хаос в ефірі. Після ліквідації «Радіопередачі» наприкінці 1928 р. керівництво радіомовленням було передано НКПіТ, який одразу ж почав усувати недоліки й помилки в радіобудівництві і вживати рішучих заходів для наведення порядку в ефірі. Створювалася всесоюзна комбінована мережа, по якій 9 разів на місяць Харків обмінювався з Москвою, Ленінградом і Тбілісі кращими радіопрограмами. За директивами НКПіТ на Україні створювалося 5 радіоцентрів: всеукраїнський (Харків) і 4 обласні (Київ, Одеса, Дніпропетровськ, Артемівськ)¹⁶.

Згодом радіоцентри реконструювалися, збільшувалася їх потужність, модернізувалося обладнання. Наприкінці 1929 р. у Харкові пра-

¹⁵ «Вечернее радио», 10 лютого 1925 р.; «Новости радио», 1927, № 8, стор. 4; № 14, стор. 7; № 19, стор. 7.

¹⁶ Харківський обласний державний архів, ф. 845, оп. 3, спр. 3066, арк. 13.

цювало вже 2 радіостанції потужністю 4 і 16 квт, в інших радіоцентрах — по одній: у Києві — потужністю 10 квт, Дніпропетровську — 3, Одесі — 4, Артемівську — 1,2 квт.

Поряд з реконструкцією радіоцентрів значна увага зверталася на поліпшення радіопрограм. Велика робота проводилася в той час по використанню радіо для потреб виробництва та сільського господарства. На Україні з цією метою при Донецькому гірничому інституті у 1931 р. було створено опорне радіобюро. В його роботі брали участь викладачі інституту. Щоб задовольнити запити гірників і поліпшити якість передач, серед радіослухачів розповсюджувалися анкети, в яких вони робили зауваження, доповнення та побажання щодо прослуханих лекцій. Тільки за 7 місяців, з листопада 1931 р. по червень 1932 р., за допомогою опорного радіобюро через радіостанцію було прочитано близько 150 лекцій на технічні теми, кожна з яких дублювалася для всіх змін підприємств¹⁷.

Отже, як і було передбачено ленінською програмою радіофікації, центральна Московська, всеукраїнська Харківська і місцеві радіостанції охоплювали радіомовними програмами найвіддаленіші куточки республіки.

¹⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 806, оп. 1, спр. 780, арк. 9—10; спр. 778, арк. 139.

Ф. С. Яценюк

**РОЛЬ ПРЕСИ У ПАТРІОТИЧНОМУ
ТА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ
ТРУДЯЩИХ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР
(1944—1950 рр.)**

Комуністична партія завжди надавала і надає великого значення вихованню мас у дусі радянського патріотизму, дружби народів та соціалістичного інтернаціоналізму. В 1944—1950 рр. це важливе питання

перебувало і в центрі уваги партійних організацій західних областей Української РСР, тим більше, що серед деякої відсталості частини їх населення збереглися пережитки капіталізму, які були наслідком економічної і культурної відсталості краю, зумовленої його тривалим перебуванням під п'ятою іноземних окупантів.

Значну роль у патріотичному та інтернаціональному вихованні трудящих возз'єднаних областей республіки мала відіграти періодична преса, без якої, за словами В. І. Леніна, неможливе «...систематичне ведення принципіально витриманої і всебічної пропаганди й агітації...»¹ У травні 1945 р. тут виходило 170 обласних, міських і районних газет, а в 1950 р. — вже 448 разовим тиражем близько 918 тис. примірників².

В. І. Ленін зазначав, що успіху масово-політичної роботи серед різнонаціонального населення сприяло проведення її рідною, зрозумілою для трудящих мовою³. Тому в західних областях України газети друкувалися українською, російською, молдавською, угорською та польською мовами. Крім місцевих періодичних органів, трудящі краю одержували центральні й республіканські видання. 1949 р. тільки в Ровенську область надходило більше 61 тис. примірників газет і журналів⁴.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 5, стор. 9.

² «Правда», 28 травня 1945 р.; Преса Української РСР (1917—1966). Статистичний довідник, Харків, 1967, стор. 118.

³ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 57.

⁴ «Червоний прапор», 25 жовтня 1949 р.

Керуючись постановою ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1944 р. «Про хиби в політичній роботі серед населення західних областей УРСР» і постановами ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У з ідеологічних питань⁵, протягом досліджуваного періоду редакції газет багато зробили в справі патріотичного та інтернаціонального виховання трудящих, широко використовуючи для цього всі жанри і форми партійної публіцистики. Важливе місце займало, зокрема, висвітлення величезної допомоги, яку подавало населення східних областей УРСР та братніх союзних республік трудящим краю у будівництві соціалізму. Газети вміщували матеріали про внесок друзів з Москви, Ленінграда, Горького, Свердловська, Баку, Ташкента та інших міст в індустріальний розвиток західних областей України. Наприклад, 21 квітня 1946 р. львівська обласна газета «Вільна Україна» писала: «До Львова безперервним потоком йдуть найрізноманітніші вантажі: верстати і нафтопродукти, вугілля, машини, метал. Устаткування для львівських підприємств іде з Москви і Ленінграда, з Горького і Ярославля, з Іжевська і Свердловська. Великий російський народ і інші народи нашої Вітчизни допомагають нам у відродженні і розвитку промисловості». А 27 липня 1949 р. в «Львовской правде» повідомлялося про те, що лише до кінця 1948 р. на підприємства міста з різних республік завезено більше 8 тис. одиниць устаткування.

З газет трудящі західних областей УРСР дізналися, що для монтажу устаткування й організації виробництва на нових і реконструйованих підприємствах прибуло багато спеціалістів з усіх куточків нашої неосвяченої країни. Тільки до Львова з великих промислових центрів СРСР приїхали 2 тис. інженерно-технічних працівників та більше 13 тис. кваліфікованих робітників⁶.

На сторінках періодичної преси вміщувалися добірки статей, кореспонденції, фотодокументи, присвячені творчій співдружності колективів львівських заводів електроприладів, електролампового та автотранспорту і споріднених підприємств Москви, Ленінграда та Горького. У них розповідалося про допомогу, яку подали російські друзі при спорудженні заводів, у виробничому навчанні робітників старовинного українського міста⁷.

Значне місце в діяльності партійних організацій західних областей УРСР та їх газет приділялося соціалістичному змагання. Так, у травні 1947 р. «Львовская правда» виступила ініціатором змагання між виробничниками Москви і Львова, опублікувала колективні листи робітників ряду підприємств легкої промисловості міста до москвичів і відповіді на них⁸. Встановленню ділових контактів і розвитку соціалістичного змагання між текстильниками Чернівців і московського комбінату «Трехгорная мануфактура» сприяла газета «Радянська Буковина»⁹. Рубрики «Львів — Москва», «Змагання текстильників Москва — Чернівці», «Дружба і змагання з москвичами», «Листи з рідної Москви» та «Листи у рідну Москву» стали постійними в цих друкованих органах¹⁰.

Рівняючись на москвичів та використовуючи їх багатий досвід, колективи львівських і чернівецьких підприємств добивалися великих успіхів. «Соціалістичне змагання з робітничими колективами Москви,— пи-

⁵ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. т. 6. М., 1971, стор. 124—129; О партийной и советской печати. Сборник документов. М., 1954, стор. 544—553, 564—576, 590—602.

⁶ «Прикарпатська правда», 29 жовтня 1949 р.

⁷ «Вільна Україна», 3 грудня 1947 р., 23 квітня. 23 травня 1948 р.; «Львовская правда», 3, 7 квітня 1949 р.

⁸ «Львовская правда», 20, 25 травня, 1 червня 1947 р.

⁹ «Радянська Буковина», 31 січня, 3, 10 лютого 1948 р.

¹⁰ «Львовская правда», 13 січня, 12 лютого 1948 р.; «Радянська Буковина», 15 лютого, 10 березня, 19 травня 1948 р.

сала 3 квітня 1949 р. «Львовская правда»,—виховує і зміцнює в серцях молодих радянських громадян Львівщини почуття полум'яного радянського патріотизму, дружби і братерства з великим російським народом, непорушної дружби народів нашої соціалістичної Вітчизни».

Зміцненню творчих контактів між нафтовиками Прикарпаття і Азербайджану допомагала дрогобицька обласна газета «Радянське слово». На її сторінках постійними були рубрики «Змагання Борислав — Баку», «Листи з Баку», «Досвід бакинців — нафтовикам Прикарпаття», «По сторінках газет «Бакинский рабочий» і «Вышка», в яких вміщувалися виступи і консультації стахановців підприємств об'єднання «Азнаф-та», висвітлювався хід соціалістичного змагання¹¹.

Преса відіграла важливу роль у розвитку братерського співробітництва між працівниками сільського господарства західних областей і колгоспниками східних областей України та інших братніх республік. «Херсонці в гостях у колгоспників Буковини», «Трудова дружба ровенських і полтавських хліборобів», «Листи з колгоспів східних областей Радянської України», «Шпола — Берегове», «Дружба українських і грузинських колгоспників», «Трудовий переклик Тернопільщина — Казахстан», «Трудовий переклик Львівщина — Алтай» — такі назви лише деяких рубрик, передових статей, кореспонденцій і сторінок, на яких розповідалося про обмін делегаціями хліборобів, передовим досвідом, хід соціалістичного змагання. Наприклад, газета «Радянська Волинь» широко висвітлювала соціалістичне змагання між колгоспниками с. Скиби Любомльського району Волинської області та с. Риболово Бронницького району Московської області. 3 лютого 1948 р. в її редакції відбулася зустріч колгоспників і селян-одноосібників 16 районів Волинської області з членами сільгоспартілі «Борець» с. Риболово. Цьому було присвячено передову статтю та окрему сторінку під назвою «Росте і міцніє дружба російських і українських колгоспників», на якій вміщено виступи хліборобів братньої республіки, їх відповіді на запитання волинян. Оцінюючи значення матеріалів зустрічі, газета писала: «Це яскравий документ тієї міцної, незламної дружби, яка споконвіку існує між великим російським і українським народами. Це переконливий приклад тієї багатосторонньої, щирої допомоги, яку подає колгоспне селянство Російської Федерації молодим радянським громадянам західних областей України в побудові нового радянського життя»¹².

Багато матеріалів преси присвячувалося соціалістичним перетворенням, які відбувалися в західних областях України, розквіту їх економіки і культури. Вони друкувалися під назвами та рубриками: «У великій сім'ї радянських народів здобули своє щастя трудящі західних областей України», «Під зорею Радянської влади оновлюються і квітнуть возз'єднані землі України», «Великі соціалістичні перетворення», «Це дала нам Радянська влада», «Західні області на шляху економічного і культурного розквіту» та ін. Ці матеріали переконували трудящих краю, що успіхи, досягнуті ними, були неможливі без величезної допомоги всіх радянських народів.

Важливе значення для патріотичного та інтернаціонального виховання трудящих мало висвітлення у пресі процесу розвитку і взаємозбагачення культур братніх народів. Під рубрикою «Наш календар» систематично вміщувалися матеріали про відзначення ювілеїв видатних учених, письменників і поетів, артистів і художників — представників різних національностей. Їх автори, зокрема, наголошували на

¹¹ «Радянське слово», 30, 31 липня 1946 р., 16 квітня, 5 травня, 3 грудня 1948 р.

¹² «Радянська Волинь», 6 лютого 1948 р.

взаємозв'язку творчості передових діячів культури, про що свідчили навіть назви статей: «Творча дружба братніх літератур», «Благодатні впливи російської культури», «В. Стефаник і російська література», «Франко і Чернишевський», «Некрасов і Шевченко», «О. М. Горький і Західна Україна» тощо¹³. Так, на сторінці, присвяченій Л. Українці, газета «Радянська Волинь» писала: «У творах Л. Українки ми знаходимо і однакові теми, і широту думок, і той палкий заклик до боротьби, який так характеризує російську революційно-демократичну літературу»¹⁴.

Преса регулярно пропагувала твори письменників братніх республік, рецензувала їх книги, інформувала читачів про вихід у світ нових романів, повістей, поем. Наприклад, у «Закарпатській правді» було надруковано вірші башкира Р. Нігматі «Ти близька, мов Урал дорогий», казахів Д. Джамбула «Дружба народів», вірмена А. Граші «Я поріднився з піснями цього краю», узбека А. Назарова «Карпати», російського поета Є. Долматовського «Україна»¹⁵.

У процесі обміну духовними цінностями радянських народів значну роль відігравали гастролі творчих колективів. Газети постійно вміщували рецензії на спектаклі, концерти, інтерв'ю з артистами Москви, Ленінграда, Тули, Тбілісі, Кишинєва та інших міст, які приїжджали на гастролі в західні області України, а також інформували про поїздки і виступи місцевих митців у братніх республіках. Завдяки цьому преса внесла вагомий вклад у зміцнення дружби народів, патріотичне та інтернаціональне виховання трудящих західних областей Української РСР.

Часто газети друкували різноманітні матеріали про героїчне минуле нашої країни, мужність і стійкість борців за справу партії і народу, безприкладну боротьбу радянських людей з фашистськими загарбниками, самовіддану працю трудящих СРСР під час відбудови народного господарства. Преса знайомила читачів з життям і діяльністю В. І. Леніна, пропагувала його теоретичну спадщину. «Геній революції», «Ленін — засновник і вождь великої партії більшовиків», «Ленін великий нам путь осіав» — ось назви лише деяких спеціальних рубрик, сторінок, великих статей тощо¹⁶.

Багато матеріалів присвячувалося славній історії Комуністичної партії Радянського Союзу, що є втіленням принципів інтернаціоналізму. Газети систематично вміщували статті про визначні дати в історії ВКП(б) та КП(б)У, життя і діяльність революціонерів, соратників В. І. Леніна та героїв громадянської війни — Я. М. Свердлова, Г. К. Орджонікідзе, Ф. Е. Дзержинського, М. І. Калініна, М. О. Щорса, В. І. Чапаєва та інших, життя яких було яскравим прикладом вірного служіння партії і народу. Усе це мало неоціненне значення для патріотичного та інтернаціонального виховання трудящих західних областей УРСР.

Велике місце в діяльності преси займала пропаганда бойових традицій радянського народу, особливо його подвигу в роки Великої Вітчизняної війни. Такі матеріали друкувалися під рубриками й заголовками: «Слава про них житиме у віках», «Тих днів не змовкне слава», «Вони захищали Вітчизну», «Радянські патріоти», «Шляхами партизанськими», «Вони здобули перемогу» та ін. У них червоною ниткою проводилася думка, що радянський патріотизм і дружба народів були одними з вирішальних факторів перемоги над фашизмом.

¹³ «Закарпатська правда», 7 грудня 1946 р., 31 грудня 1948 р.; «Радянська Україна», 7 травня 1947 р.; «Вільна Україна», 3 лютого 1945 р., 15 травня, 18 червня 1946 р.

¹⁴ «Радянська Волинь», 24 лютого 1946 р.

¹⁵ «Закарпатська правда», 28 січня 1948 р.

¹⁶ «Радянська Буковина», 21 січня 1945 р., 21 січня 1950 р.; «Радянська Волинь», 22 квітня 1945 р., 15 січня 1949 р.

Крім пропаганди революційних і бойових традицій, преса приділяла значну увагу вихованню трудящих на трудових традиціях радянського народу. На сторінках газет публікувалися статті, замітки, кореспонденції про перші комуністичні суботники, зародження стахановського руху, масовий героїзм робітників і селян у роки відбудови народного господарства. Під рубриками «Знатні люди Радянської України», «Кращі люди колгоспного села», «Знатні люди області», «Передовики п'ятирічки» тощо друкувалися матеріали про героїв і ветеранів праці М. О. Ізотова, О. Г. Стаханова, П. М. Ангеліну, М. О. Посмітного, М. С. Демченко, О. М. Хорбут, О. С. Хобту, В. Й. Гургаля і багатьох інших. Все це викликало у трудящих прагнення наслідувати приклад знатних людей, множити трудову славу нашого народу.

Виховання населення західних областей України у дусі дружби народів, радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму здійснювалося за умов жорстокої класової боротьби проти куркульства, українських буржуазних націоналістів та уніатської церкви. Викриття антинародної суті і злочинної діяльності українського буржуазного націоналізму — такий один з основних напрямів роботи преси в досліджуваній період. Газети надавали свої сторінки визначним діячам науки, мистецтва й літератури академікам АН УРСР М. С. Возняку, Ф. М. Колесі, професору С. З. Гжицькому, письменникам Я. О. Галану, П. С. Козланюку, поетам В. М. Сосюрі, М. Т. Рильському, П. Г. Тичині, М. П. Бажану та багатьом іншим. Вони наводили переконливі факти, що свідчили про реакційний характер українського буржуазного націоналізму, який завжди був ворогом дружби і братерства народів. Відповідаючи на запитання «Хто ж вони, націоналісти?», 22 грудня 1944 р. «Радянська Буковина» писала: «Це невелика, ізольована від народу банда підлих зрадників. Це рештки розгромлених експлуататорських класів, що сповнені ненависті до радянського народу. Це деморалізовані покидки суспільства, що продали свою душу й тіло фашистам».

Преса розповідала про злочинну діяльність націоналістичних банд, які тероризували місцеве населення, вбивали партійних і радянських працівників, проводили антирадянську агітацію, всіма засобами намагалися перешкодити відновленню у визволених областях влади робітників і селян. Обласні газети «Радянська Буковина» та «Вільне життя» повідомляли читачам про дику розправу націоналістів над мешканцями сіл Іспас Чернівецької області та Лозова, що на Тернопільщині, в яких протягом однієї ночі було вбито 148 дорослих і дітей¹⁷.

На сторінках преси показано співробітництво націоналістів з гітлерівцями в роки Великої Вітчизняної війни. Так, за даними автора статті «Гітлерівські пси», опублікованої 19 січня 1945 р. в «Радянській Україні», лише у Тернополі і Збаражі націоналісти разом з гестапівцями розстріляли 512 представників радянської інтелігенції. Газети вміщували репортажі із залу суду над підлими вбивцями Я. О. Галанз, ренегатами та верховодами уніатської церкви¹⁸. Ці матеріали викликали почуття ненависті до оунівських бандитів, пробуджували класову свідомість трудящих, які дедалі активніше включалися у боротьбу проти націоналістів.

Важливу роль відіграла преса у роз'ясненні звернень Комуністичної партії та уряду України від 12 лютого і 27 листопада 1944 р. та 19 травня 1945 р. Бажаючи припинити кровопролиття, уряд гарантував усім членам націоналістичних банд, які прийдуть повинитися, цілковите

¹⁷ «Радянська Буковина», 15 листопада 1944 р.; «Вільне життя», 17 січня 1945 р.

¹⁸ «Вільна Україна», 16 жовтня 1951 р., 12 червня 1946 р.; «Львовская правда», 1 березня 1946 р.

прощення їх помилок та тяжких злочинів перед Батьківщиною. Під рубрикою «Трудящі обговорюють звернення уряду Радянської України» газети друкували репортажі з обласних і районних нарад селян, інтелігенції, жінок та молоді, на яких промовці на конкретних прикладах викривали мерзенні злочини українських буржуазних націоналістів і закликали народні маси докласти всіх зусиль, щоб якнайшвидше знищити рештки оунівських банд.

Більшість колишніх оунівців усвідомила свої помилки і почала сумлінно працювати. Лише з 27 листопада 1944 р. до 1 січня 1945 р. у Львівській та Станіславській (нині — Івано-Франківській) областях прийшли повинитися 3870 чол.¹⁹, яким було надано роботу, житло тощо. Вже на кінець четвертої п'ятирічки в результаті активної боротьби проти націоналістичних банд оунівське підпілля в західних областях України було розгромлене.

Велике значення для виховання у трудящих західних областей любові до Радянської Батьківщини відіграли матеріали про успіхи в будівництві нового життя у всіх братніх союзних республіках, що друкувалися у рубриках «Наша Батьківщина», «Нариси про нашу Батьківщину», «По Країні Рад», «Листи з братніх республік», «В братніх республіках», «Столиці союзних республік», а також на тематичних полосах, у спеціальних номерах газет тощо. Це були статті, замітки, кореспонденції, виступи керівників урядів союзних республік, знатних людей, майстрів мистецтва. Так, 1947 р. «Закарпатська правда» вмістила 16 цільових розворотів про велетенські досягнення трудящих союзних республік у господарському та культурному будівництві, в яких, зокрема, наголошувалося, що це є результат ленінської національної політики, дружби народів СРСР.

Інтернаціональному та патріотичному вихованню трудящих західних областей України сприяло і друкування в пресі статей, присвячених актуальним питанням ленінської національної політики, соціалістичному інтернаціоналізму, радянському патріотизму і дружбі народів. Вони вміщувалися у рубриках: «Ленін про братерство і дружбу народів СРСР», «Ленін про радянський патріотизм», «СРСР — зразок багатонаціональної держави», «Як розв'язане національне питання в СРСР», «Національно-державне будівництво в СРСР», «Два світи — дві політики в національному питанні», «Бесіди про Конституцію СРСР», «Непорушна дружба соціалістичних націй» та ін. Безумовно, поява таких матеріалів допомагала трудящим західних областей краще зрозуміти політику Комуністичної партії в галузі національних відносин.

Отже, в досліджуваний період на сторінках періодичної преси висвітлювалися різні питання, зокрема допомога, яку подавали населенню Ровенської, Львівської, Волинської, Тернопільської, Чернівецької, Закарпатської, Станіславської, Дрогобицької областей трудящі України та інших союзних республік, братерська співдружність народів СРСР, їх досягнення у будівництві соціалізму, пропагувалися революційні, бойові й трудові традиції Комуністичної партії та радянського народу, викривалися реакційна суть і підливна діяльність українського буржуазного націоналізму, що відіграло велику роль у вихованні трудящих західних областей у дусі радянського патріотизму, дружби народів та соціалістичного інтернаціоналізму.

¹⁹ «Радянська Буковина», 16 січня 1945 р.

На допомогу викладачу історії

РОЛЬ КУРСУ НАУКОВОГО КОМУНІЗМУ В ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ ТА СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА

Найважливіше завдання вищої школи полягає у тому, щоб готувати висококваліфікованих спеціалістів, які органічно поєднують у собі кращі професійні якості з твердими комуністичними переконаннями. «Радянський спеціаліст сьогодні,— зазначав на Всесоюзному зльоті студентів Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв,— це людина, яка добре оволоділа основами марксистсько-ленінського вчення, ясно бачить політичні цілі партії і країни, має широку наукову і практичну підготовку, досконало володіє своєю спеціальністю»¹.

Велика роль у цьому належить і викладачам наукового комунізму педагогічних вузів, де, зокрема, навчаються й майбутні вчителі історії та суспільствознавства. Адже саме на уроках суспільствознавства формуються основи марксистсько-ленінського світогляду підростаючого покоління, його високі моральні якості. Тому необхідно докладати всіх зусиль для постійного підвищення теоретичного і методичного рівня педагогів.

Вивчення наукового комунізму дає змогу студентам-випускникам краще зрозуміти процес пізнання, нерозривну єдність теорії і практики, сприяє поглибленню їх знань про закономірності становлення і функціонування комуністичної формації, розвитку світового революційного процесу, всебічному аналізу особливостей і тенденцій розвитку світової системи соціалізму, комуністичного, робітничого і національно-визвольного руху.

Все це необхідно вчителю суспільствознавства не лише для формування свого світогляду, але й для роботи, бо шкільна програма з цього предмета та вузівська програма з наукового комунізму мають багато спільного. Тому викладачі наукового комунізму звертають особливу увагу випускників історичного факультету на ті питання, які вивчаються на уроках суспільствознавства, часамперед прагнуть дохідливо розкрити зміст окремих понять і категорій, що зустрічаються в шкільних підручниках. Зокрема, вони учать студентів показувати переваги соціалізму над капіталізмом, правильність марксистсько-ленінського вчення про неминучість загибелі капіталізму і перемоги комунізму, розкривати сутність перехідного періоду від капіталізму до соціалізму, характеризувати основні риси розвинутого соціалістичного суспільства, закономірності переростання соціалізму в комунізм, спільні риси і відмінності двох фаз комуністичної формації. Значна увага на лекціях приділяється також розвитку політичної організації соціалістичного суспільства.

Викладачі наукового комунізму допомагають майбутнім педагогам краще зрозуміти значення різних методів роботи на уроках суспільство-

¹ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 3, К., 1972, стор. 407—408.

знавства, адже від цього значною мірою залежить міцність засвоєння учнями навчального матеріалу і його виховний вплив на старшокласників.

Важливу роль в опануванні студентами методики викладання суспільствознавства відіграють лекції з наукового комунізму. Характерно, що із введенням курсу суспільствознавства лекції часто читаються і в школі. Враховуючи це, викладачі наукового комунізму дають випускникам конкретні рекомендації і поради щодо тематики подібних лекцій, а також літератури для них. Так, розповідаючи студентам про розвинуте соціалістичне суспільство і дві фази комуністичної суспільно-економічної формації, ми звертаємо їх увагу на те, що в курсі суспільствознавства десятикласники вивчають тему: «Поступове переростання розвинутого соціалістичного суспільства в комуністичне». Рекомендуємо викласти її матеріал у формі лекції, в ході якої виділити такі питання: 1) спільні риси і особливості соціалізму і комунізму; 2) розвинуте соціалістичне суспільство; 3) поступове переростання соціалізму в комунізм — об'єктивна закономірність суспільного розвитку. Для її підготовки слід використати матеріали XXIV з'їзду КПРС і партійні документи, а також дані таблиць «Характерні риси розвинутого соціалістичного суспільства» і «Загальні риси та особливості соціалізму і комунізму», які аналізує викладач у процесі лекції.

Подібні рекомендації даємо студентам і на лекціях з таких тем: «Необхідність і сутність перехідного періоду від капіталізму до соціалізму», «Створення матеріально-технічної бази комунізму», «Соціальна структура розвинутого соціалістичного суспільства» та ін. Звертаємо увагу студентів на те, що плани цих лекцій, а також засоби унаочнення, які використовуються викладачем наукового комунізму, можуть мати неабияке практичне значення у їх майбутній роботі.

З початком вивчення суспільствознавства в середній школі там почали практикувати семінарські заняття, які раніше проводилися тільки у вузах. Оволодівати методикою їх підготовки і проведення студентам допомагають співробітники кафедри історії СРСР. Викладачі ж наукового комунізму, враховуючи вимоги шкільної програми з суспільствознавства, дають поради випускникам з питань тематики семінарів, їх планів, форм, літератури.

Однією з тем курсу суспільствознавства, яка може бути розкрита на семінарському занятті, є «Зростання керівної ролі КПРС у процесі комуністичного будівництва». Водночас це складова частина семінару з наукового комунізму на тему: «Соціалістична демократія в період будівництва комунізму». Саме тому потрібно звернути особливу увагу студентів на такі питання: Чому зростає керівна і спрямовуюча роль Комуністичної партії в ході будівництва комунізму? Що означає перетворення КПРС з партії робітничого класу в партію всього народу? тощо.

Викладачі знайомлять майбутніх педагогів з різними формами проведення семінарських занять у школі. Так, на семінарі з теми: «Докорінні переваги соціалістичної демократії» рекомендуємо заслуховувати і обговорювати реферати учнів, а семінар з теми: «Нації і народності при соціалізмі. Принципи побудови соціалістичної багатонаціональної держави» доцільно провести як розгорнуту бесіду, в ході якої заслухати одне — два реферативні повідомлення. Для цього слід використати літературу, рекомендовану студентам до семінарських занять.

Значну увагу в процесі викладання наукового комунізму ми приділяємо вивченню творів основоположників марксизму-ленінізму, документів КПРС і міжнародного комуністичного руху. Як відомо, на уроках суспільствознавства старшокласники знайомляться з «Маніфестом

Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса, окремими розділами «Критики Готської програми» К. Маркса, працями В. І. Леніна «Завдання спілок молоді» і «Про державу», матеріалами XXIV з'їзду КПРС, документами і матеріалами міжнародної Наради (1969 р.) комуністичних і робітничих партій. Це сприяє духовному збагаченню десятикласників, допомагає виробленню в них наукового мислення, кращому розумінню сучасних подій. На XVI з'їзді ВЛКСМ Л. І. Брежнев зазначав, що «вивчення революційної теорії — це велика і напружена праця, праця вдячна, яка збагачує людину, підіймає її до розуміння великих завдань будівництва комунізму, робить її свідомим учасником світового революційного процесу. На цю працю не треба шкодувати зусиль»².

Ми прагнемо застосовувати такі методи роботи з текстом першоджерел, які б допомагали студентам розвивати навички вивчення творів класиків марксизму-ленінізму і документів партії та міжнародного комуністичного руху.

Певний досвід вивчення першоджерел студенти набули ще на молодших курсах. Тому під час групових та індивідуальних консультацій викладачі наукового комунізму зосереджують увагу на найефективніших методах конспектування першоджерел, особливо тих творів, що вивчаються в курсі суспільствознавства.

Значний ефект дає конспектування праць з певних проблем. Воно сприяє кращому розумінню студентами законів розвитку суспільства, які вивчаються в курсі наукового комунізму. Наприклад, при опрацюванні теми «Соціалізм і класи» звертаємо увагу майбутніх учителів на необхідність уважного конспектування твору В. І. Леніна «Великий почин», а також положень про соціально-класову структуру розвинутого соціалістичного суспільства, що містяться у Програмі партії, матеріалах XXIV з'їзду КПРС та інших партійних документах. При цьому наголошуємо, що згодом, на уроках суспільствознавства, зміст цієї ленінської праці та зазначених положень їм доведеться роз'яснювати старшокласникам.

Вчитель історії та суспільствознавства повинен уміти проводити теоретичні конференції. Для ознайомлення студентів з цією формою роботи викладачі наукового комунізму залучають їх до участі в підготовці таких конференцій. Зокрема, майбутні педагоги разом з учителями суспільствознавства шкіл, де студенти проходили практику, намічають план проведення конференції. Наприклад, учасники однієї з подібних конференцій обговорили такі питання: 1) основні риси нової людини; 2) формування комуністичного світогляду — одна з найголовніших складових частин комуністичного виховання; 3) трудове виховання; 4) комуністична мораль нової людини; 5) фізичне виховання.

Після вироблення плану конференції викладач наукового комунізму консультує студентів з питань методики її організації та проведення. Майбутні педагоги визначають разом з учителем доповідачів, допомагають десятикласникам підібрати літературу для виступів, знайомляться з текстами доповідей і роблять свої зауваження, беруть активну участь в обговоренні порушених ними питань. Після закінчення конференції викладач наукового комунізму аналізує її хід.

Відомо, що важливе місце у підготовці учителів належить педагогічній практиці. Нині, коли роль суспільних наук у формуванні комуністичного світогляду учнів неухильно зростає, викладачі філософії, політичної економії та наукового комунізму також не можуть стояти осторонь практики. Тому з 1973/74 навчального року вона включена в річне навантаження всіх викладачів-суспільствознавців Полтавського

² Там же, стор. 32.

педагогічного інституту, які проводять консультації для студентів-практикантів, відвідують їхні уроки, після чого висловлюють методичні поради, дають рекомендації щодо використання літератури, унаочнень тощо.

У процесі викладання наукового комунізму ми прагнемо навчити випускників історичного факультету ефективно використовувати на уроках суспільствознавства засоби унаочнення і технічні засоби, дані соціологічних досліджень, періодичну пресу, статистичні збірники та інші джерела інформації, а також місцевий матеріал. На консультаціях викладачі наукового комунізму звертають увагу студентів на методику цієї роботи.

У постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому вдосконаленню вищої освіти в країні» підкреслюється, що випускники вузів повинні добре знати основи марксистсько-ленінського вчення, мати високі моральні якості і бути активними провідниками політики партії в маси³. У цьому велика роль належить і радянським учителям, які проводять значну агітаційно-пропагандистську роботу серед населення. В школах молодого лектора викладачі наукового комунізму допомагають студентам набути навичок агітатора, політінформатора, лектора.

Отже, співробітники кафедри наукового комунізму Полтавського педагогічного інституту багато роблять для методологічного та методичного озброєння майбутніх учителів історії та суспільствознавства.

Л. А. ХРИСТЕНКО

³ «Вестник высшей школы», 1972, № 8, стор. 4.

ОХОРОНА І ВИКОРИСТАННЯ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

ВИЗНАЧНА АРХІТЕКТУРНА ПАМ'ЯТКА КИЄВА

На початку ХХ століття стародавній Київ збагатився ще однією прекрасною спорудою — Педагогічним музеєм (нині — музей В. І. Леніна).

З того часу ось уже близько 65 років стоїть це білокам'яне чудо серед інших визначних будинків, які згодом утворили один з найкращих ансамблів Києва. Його відвідують люди великими групами і поодинокі, милуються ним, однак мало хто знає про тривалу й хвилюючу історію спорудження музею, його архітектурного оточення.

Збудовано музей було за проектом молодого зодчого П. Ф. Альошина nepoдaлiк університету, на самій межі Старокиївської та Либідської дільниць міста, що їх розділяв Бібіковський бульвар (нині — бульвар Т. Г. Шевченка). Своїм головним фасадом, як і університет та оперний театр, музей був орієнтований на Володимирську (тоді — Велику Володимирську) вулицю. Як одна з головних і найкрасивіших магістралей Києва, що простяглася від схилів Старокиївської гори аж до Паньківщини, вона являє собою унікальне явище. Це — своєрідна галерея просто неба, де в натурі, і майже в хронології, можна побачити багатовікове формування Києва. І справді, на цій вулиці та прилеглій до неї території розташовано найбільше пам'яток історії та культури Києва. Дислокація цих пам'яток окреслена винятково чітко: на північний схід від Золотої брами — пам'ятки (включаючи земляні оборонні споруди) VI—XVIII ст.; на південний захід від брами — пам'ятки XIX—XX ст.

Спорудження музею сприяло завершенню планування прилеглої до нього території між оперним театром та університетом і, отже, певною мірою формуванню всієї Володимирської вулиці. А було воно довготривалим й складним. Започаткована фактично ще в VI ст. в плануванні «Гродка Кия», ця вулиця у IX ст., за Володимира Великого, дійшла до Градської (або ж так званої Батієвої) брами, а в XI ст., за Ярослава Мудрого, — навіть до Золотої брами, за якою стелилось тоді літописне «Поле вні града». По ньому й далі, через незаймані лісові хащі, що були на місці нинішнього музею, простягся битий шлях на приміське княже село Предславино і потім — на місто Васильків, перетинаючи багатозводну тоді Либідь.

Розвиток головної магістралі древнього нагірного Києва загальмувався в XIII ст. внаслідок татаро-монгольської навали, після якої осередком міського життя став Поділ. Верхня ж частина міста забудовувалась дуже повільно і навіть на початку XIX ст. не вийшла за межі Золотої брами. Тому велетенський схил Старокиївської гори від брами і аж до Либеді, включаючи і місце, де пізніше споруджено музей, являв собою пустир, вкритий пагорбами, крутоярами і чагарниками, де кияни випасали свою худобу. Значні зміни сталися тут, як писав Т. Г. Шевченко, «во дні фельдфебеля-царя», тобто за царювання Миколи I. За його далекосяжними планами і, зокрема, для придушення

революційного руху як у Західній Європі, так і у своїй державі¹, він перетворює Київ у величезну фортецю — арсенал Російської імперії.

Непокоїв царя і сам Київ. Його брат, великий князь Костянтин Павлович, писав Миколі І: «Вогнище всіх цих підступів (революційних рухів — О. С.) — в Одесі і Києві»². Тому-то в Києві розширюється і значно зміцнюється стара, так звана «Петрівська фортеця» на Печерську, а поруч неї, в районі Звіринеця, Саперного поля і в нагірній частині Прилибіддя, споруджується Миколаївська фортифікаційна система. Розчищаючи для неї місце, зносять забудову, водночас і укріплення часів Володимира та Ярослава. Це ж тоді були збудовані і вали та рови стародазнього Києва біля Володимирської та прилеглих вулиць, а Золота брама частково розібрана на цеглу. Без жалю вирубувались уславлені київські сади і гаї, нівелювався мальовничий рельєф³. Зносилося все, що не відповідало «высочайшеутвержденному» в 1834 р. генплану міста, хоч він аж ніяк не враховував ні топографічних особливостей Києва, ні його планування, яке сформувалося протягом багатьох століть.

Зігнаних зі своїх місць киян адміністративно переселяють на необхідні місця прилибідської низини і, зокрема, на Паньківське урочище, одібране у Михайлівського монастиря. Так виник новий великий район Києва — «Новое строение», окрасою якого став університет (В. Беретті), а пізніше — Педагогічний музей (П. Альошина). Майже водночас із зведенням університету навпроти його головного корпусу, на місці пустоші, що звалася Миколаївським (або ж Університетським) майданом, створюється великий парк (нині — парк ім. Т. Г. Шевченка), а з боку заднього фасаду корпусу — університетський Ботанічний сад, площею близько 25 га. Ще раніше на межі «Нового строения», поруч з університетом і садибою нинішнього музею, насаджується чудовий тополевий бульвар, який перед тим, як прибрати ім'я Великого Кобзаря, звався в різні часи Миколаївським, Бібіковським, Університетським або ж Бульварною вулицею та Університетським шосе.

Поступово забудовується і територія між Золотою брамою та університетом. Замість згорілого дерев'яного театру, що стояв на Хрещатику (на місці теперішнього будинку № 2), київський архітектор Штротт споруджує на Володимирській вулиці — кам'яний (після пожежі у 1896 р. зодчий Шреттер збудував нинішній). Навколо театру створюється новий майдан, а на відтинку Володимирської вулиці, між цим майданом та бульваром, досить інтенсивно формується один з найкращих ансамблів цієї магістралі.

Ще перед тим зодчий О. Беретті (син) споруджує 3-поверховий жіночий пансіонат графині Левашової (тепер — будинок Президії АН УРСР). Поруч з ним, на розі Володимирської вулиці та бульвару, з'являється будівля Суду військового округу (нині, після перебудови, — Республіканський будинок економічної і науково-технічної пропаганди). Забудовуватись почала і та частина кварталу, що прилягала до Театральної площі. Що ж до протилежного, лівого боку кварталу, де тепер стоїть будинок музею, то його формування значно затяглося. Тому цей квартал тривалий час був своєрідним продовженням університет-

¹ Є. П. Кирилюк. Т. Г. Шевченко. К., 1959, стор. 118; М. Владимірський-Буданов. История императорского университета св. Владимира, т. I, К., 1884, стор. 165; Записки С. Г. Волконского, СПб, 1901, стор. 400—405.

² С. Я. Боровой. Одесса пушкинской поры.— Пушкин на Юге, Кишинев, 1958, стор. 155.

³ В. Иконников. Киев в 1654—1855 гг. (Исторический очерк), К., 1904, стор. 161—162; Записки графа М. Д. Бутурлина.— «Русский архив», 1897, № 8, стор. 595.

ського парку, немовби поділеного навпіл бульваром. Пізніше цей квартал, окреслений вулицями Володимирською, Фундуклеївською (нині — вул. Леніна), Олексіївською (тепер — вул. Рєпіна) та бульваром, було відведено під кадетський корпус, тому Фундуклеївська вулиця спочатку звалася Кадетською. За проектом О. Беретті у 1850 р. тут зводиться величезний для тих часів блок кадетського корпусу. Згодом, за проектом Штрomma, будують ще більший корпус кадетського училища, а в корпус, споруджений О. Беретті в старокиївській частині міста (нині — пам'ятка архітектури, один з учбових корпусів Київського університету), переводиться з Клову 1-ша так звана «Вышняя гимназия»* (раніш — Подільська). В гімназії розміщувалися й канцелярія та квартира попечителя Київського учбового округу. Ним з 1858 по 1861 р. був відомий учений-хірург М. І. Пирогов, який протягом 25 років працював на Україні.

З будівництвом на території 1-ої гімназії приходської школи, а неподалік в 1856 р.— 2-ої гімназії з пансіонатом завершився ансамбль у стилі класицизму забудови цієї частини Володимирської вулиці. Проте лівий бік кварталу між Фундуклеївською вулицею та бульваром, зокрема там, де стоїть будинок музею, був зовсім незабудованим. Честь завершення такого формування випала киянину П. Ф. Альошину. Зведені в цьому кварталі на території 1-ї гімназії за його проектами і під безпосереднім керівництвом у 1909—1912 рр. будинок Педагогічного музею та у 1912—1927 рр. будинок колишньої Ольгінської жіночої гімназії (тепер — головний корпус інститутів АН УРСР) увійшли до ансамблю існуючої забудови її органічними елементами**.

Скарбниця архітектурних втіворів П. Ф. Альошина багатюща. Він прикрасив чудовими будовами Петербург, Краснодар, Мурманськ, Харків, міста Донбасу і Криму, особливо Київ. Так, наприклад, тільки на Володимирській вулиці і поруч з нею виросло 5 визначних споруд зодчого. Найвидатнішою ж будівлею стала та, де тепер знаходиться музей.

Робота над цією спорудою проходила за надзвичайно важкої політичної ситуації, що склалася в роки чорної царської реакції (між революцією 1905—1907 рр. і першою світовою війною). Особливо загострилась вона з 1911 р., після вбивства у Києві махрового реакціонера, голови ради міністрів царської Росії Столипіна. Монархісти та інші чорнотенні угруповання всіяко перешкоджали будівництву такої спочатку задуманої демократичною громадськістю установи в Києві, як Народний будинок. Тому було вирішено звести тут Педагогічний музей. Довелося П. Ф. Альошину переробити проект, над яким він працював з 1909 р. 5 жовтня 1912 р. музей було відкрито***. Він увійшов до своєрідного осередку, що утворився в районі перетину Володимирської вулиці й бульвару і включав університет, колегіум П. Галагана, пансіон Левашової, 1-шу, 2-гу, 4-ту гімназії та приходське училище. Як один з архітектурно-художніх акцентів району міста будинок музею являв собою складову частину контрастного суцвіття двох найвизначніших споруд, поділених бульваром,— яскраво-червоного кольору університету і білокам'яного музею. Застосований П. Ф. Альошиним прийом архітектур-

* Її закінчив перший нарком освіти Країни Рад А. В. Луначарський.

** Згодом професору П. Ф. Альошину довелося докласти рук і до університету — творчого доробку свого давнього попередника, архітектора В. Беретті. Майже зруйновану під час Великої Вітчизняної війни комплексну споруду, розташовану неподалік від музею, було не тільки відновлено за проектом Павла Федотовича, а й на основі всебічних наукових досліджень, з додержанням професійного такту, максимально наближено до стану, задуманого ще автором університету.

*** Тоді ж київські майстри створили срібний макет цієї споруди, що тепер зберігається в Київському історичному музеї.

ного класицизму дуже вдало ним модернізований. Єднання форми і змісту тут органічне. Вся споруда ніби виліплена скульптором. Красива і вродлива. У складних умовах того часу авторів вдалося відокремити будинок музею від сусідньої забудови і дещо відсунути його вглибину від червоної лінії вулиці, що відчутно підкреслило важливість споруди.

Займаючи на лівому боці Володимирської вулиці таке ж центральне місце кварталу, як нинішній будинок Президії АН УРСР на її правому боці, і знаходячись з ним на одній поперечній осі симетрії — вхід проти входу, — музей, майже при однакових параметрах фасаду, сприймається не тільки величнішим, а й ніби значно більшим. Архітектурна композиція споруди — лаконічна, компактна, з строгою обумовленістю її кожної деталі. Домінуючу частину симетричного головного фасаду музею займає широкий напівциліндричний елемент, завершений заскленим куполом. По боках сферичної частини вкомпоновано два великих ризаліти — крила споруди, що надають фасадові об'ємності й динамічності. Все це робить споруду схожою на гінкий фрегат, що мчить під повніми і пружними вітрилами.

З Володимирської вулиці до музею ведуть три входи, з яких головний — розміщений у центрі сферичної частини фасаду, а два бічні — збиті на зовнішній край ризалітів. Центральний вхід підкреслено дещо незвичайним для стилю ампіру порталом, що більше нагадує ганок української цивільної архітектури XVII—XVIII ст., але який дуже добре вписується в композицію фасаду. Архітектурне оформлення бокових службових входів значно скромніше. Їх прикрашають скульптурні маски, одна з яких зображує філософа Сократа.

Поставлено споруду на масивний цоколь, облицьований сірим гранітом. Перший поверх будинку рустований по всьому його периметру і це надає споруді ще більшої монументальності. Цьому ж значною мірою сприяє і дев'ять двоколонних портиків, що обрамовують віконні отвори другого поверху округлої частини фасаду, та два великих тридільних вікна з напівциркульними скульптурними сандриками, розташованими на ризалітах. Третій поверх — могутній аттик, відмежований від двох нижніх поверхів проміжним карнизом і завершений повнопрофільним. По аттику, вздовж головного та бічних фасадів, простягся широкий барельєфний фриз. Створений за ескізом скульпторів Л. Дітріха та В. Козлова, він символічними образами показує багатовіковий шлях людства до освіти і мистецтва.

Фасади музею облицьовані плитами білого інкерманського вапняку, що відзначається чистотою тону і фактури, а також винятковою технологічністю обробки. Саме тому з нього і зроблено скульптурні різьблення фризу після попереднього опрацювання барельєфів на глиняній заготовці. Взагалі слід відзначити винятково майстерне поєднання архітектурних, скульптурних і художніх засобів, застосованих П. Ф. Альошиним при спорудженні музею.

Цікавий будинок й інженерними рішеннями. Зодчий широко використав залізобетон, який у той час лише починав здобувати в Європі визнання. Цей важливий будівельний матеріал є в несучих конструкціях карнизу, амфітеатру і балконів, у міжповерхових перекриттях і, зокрема, над вестибюлем, в сходових маршах і навіть у сферичній стінці залу. А оглядовій галереї залізобетонні сферичні стелі надають форми старовинного приміщення, ніби перекритого кам'яним склепінням. Все це вивільнило будинок від зайвих важких конструкцій і зробило приміщення світлим, просторим.

Високими функціональними і художніми якостями відзначається також внутрішнє планування споруди та сформлення її інтер'єрів. Коли

тут працював Педагогічний музей, в лівому крилі були бібліотека і книгосховище, а в правому — службові і господарчі приміщення. Вестибюль водночас являв собою і оранжерею. 7 виставочних залів та освітлена через купол зал-аудиторія займали другий і третій поверхи. Відрізнявся тоді будинок за об'ємом, складом і розмірами своїх приміщень.

У 1937 р. ЦК ВКП(б) прийняв рішення про створення Українського філіалу Центрального музею В. І. Леніна, для чого і обрали будинок на Володимирській. Щоправда, новому музею не вистачало наявної експозиційної площі. За проведеними підрахунками, до існуючих 28 тис. м³ треба було додати щонайменше ще 12 тис., причому так, щоб зберегти архітектурне обличчя споруди. П. Ф. Альшин приймає єдино правильне рішення — розбудову вглиб кварталу. Не порушуючи висоту споруди, що дорівнювала 20 м, автор подовжує на 17,5 м, тобто майже вдвоє, бокові крила, орієнтовані під прямим кутом до фронту споруди, і замикає їх блоком, рівнобіжним до Володимирської вулиці.

Так з'явився замкнутий внутрішній дворик розміром 27,5 на 16,2 м. Ефективність здійсненого рішення була разючою. Майже на 17 тис. м³ збільшилася споруда, а музей одержав ще 10 великих виставочних залів, розпланування яких дало змогу створити найзручніше спрямування для огляду експозицій — по замкнутому колу. Тепер дислокація виставочних залів стала такою: на першому поверсі — 7 залів, на другому і третьому — по п'ять. До того ж, на другому поверсі — оригінальна напівкругла галерея — Ленініана.

До цього дещо видовжений по Володимирській вулиці будинок тепер набрав ще більшої монументальності і функціональної виразності. Особливо позитивно позначилась прибудова на бокових фасадах. До реконструкції, при 35-метровій височині споруди (разом з куполом), вони здавалися короткими, а сам купол сприймався трохи завеликим. Тепер він цілком пов'язався з будинком, всі його елементи зрівноважились, з'явився чіткий ритм вікон 2-го і 3-го поверхів і споруда в цілому набула завершеності на всіх площинах фасадів. Цьому значною мірою сприяло й те, що на прибудові було застосовано той же стиль модернізованого ампіру, що і раніше, автор лише дещо спростив тут архітектурні елементи і, особливо, на фасадах внутрішнього дворика. Облицювання білим вапняком, як і скульптурний фриз, було продовжено і на нові поверхні бокових фасадів, а той, що було покладено понад 25 років тому, після очищення набрав свого первинного вигляду, не відрізняючись від нового. Здається неймовірним, що ця споруда зведена майже 65 років тому. Це був один з тих майже виняткових випадків, коли прибудова і реконструкція такої визначної споруди провадилась самим автором. Деякі реконструкції, з додержанням того ж принципу збереження первісних рішень, провів зодчий і у внутрішньому плануванні та оформленні інтер'єрів музею. 29 серпня 1938 р. філіал Центрального музею В. І. Леніна у Києві було відкрито.

За ці роки музей відвідали мільйони людей. Дедалі більше він збагачувався експонатами, а сама споруда — естетично і найновішим технічним обладнанням. Ще привабливішою вона стала після капітального ремонту, проведеного з травня до жовтня 1974 р. Увагу відвідувачів музею привертають прилеглі до нього широченні тротуари Володимирської вулиці, вимощені величезними бетонними плитами, які простяглися вздовж величній і високохудожньої огорожі старовинного литва, виконаного в стилі ампіру. Розбіг чавунних решіток зупиняють поставлені з обох боків широкі кам'яні пілони, прикрашені великим тематичним панно. Цими простими засобами досягнуто виділення комплексу музею з навколишньої забудови.

До стилізованого ганку ведуть короткі сходи і два бічних пандуси. Через великі дубові двері входимо до вестибюля напівкруглої форми, який розчленований двома групами стилізованих іонічних колон. Розташовані вони так, щоб не зменшувати простору приміщення. Велика напівкільцева колонада наближена до зовнішньої стіни і відгороджує смугу пристінного гардероба. Друга невелика колонада розташована в глибині вестибюля і перед нею стоїть скульптура В. І. Леніна роботи М. А. Андрєєва. Підлога вестибюля вистелена радіально покладеними плитами білого мармуру. Стеля вирішена комбіновано: над гардеробом вона розбита на п'ять рядів кессонів, а інша частина являє собою рівну світлу поверхню, і важко збагнути, що вона є низом перекриття, яке тримає на собі величезне навантаження від розташованого над ним кінозалу.

По обидва боки вестибюля — красиві парадні сходи, що з'єднують його з приміщеннями всіх трьох поверхів. Орнаментовані площадки і косоури сходових маршів роблять їх справжніми затишними холами. Милують око і тонкі візерунки чавунного огороження сходів, що вигідно контрастують із світлими поверхнями та білими мармуровими сходами. Відчуваємо ми і розумне вирішення функціональної схеми розподілу приміщень по кожному з поверхів, яке виключає зустрічні потоки відвідувачів. Послідовність руху надзвичайно чітка: з вестибюля потрапляємо до I—VII залів першого поверху, далі — правим маршем сходів — до VIII—XII залів 2-го поверху та півкруглого фойє (Ленініани) і на 3-й поверх до XIII—XVII залів. Останній з них виводить відвідувача на лівий марш, яким він знову повертається до вестибюля.

Надзвичайно добре осмислена і послідовність проходження по самих залах. Цьому значною мірою сприяє і широке використання мистецьких засобів. Вхідні двері акцентовані відповідним архітектурним оформленням: парадних — портиками мініатюрного ордеру, між залами — обрамленням проїомів, а то й цілих порталів. Вдалою знахідкою є і використання в інтер'єрах накладних картушів та розміщення на них нумерації залів.

Оформлення інтер'єрів вражає строгою простотою і водночас вишуканістю мистецького смаку. Світло тоновані, в основному в теплі кольори, стіни, невибагливі карнизи і тяги, прикрашені спрощеним ліпленням плафони і розетки, в центрі яких розміщені вишуканої форми світильники. Врочисту строгість залів підкреслює і чіткий ритм великих вікон. В цілому всі зали створюють естетичне середовище, сприятливе для розміщених тут експонатів. Саме з цього і виходив автор, бажаючи досягти щонайвищого емоціонального впливу експозицій на відвідувачів, не відволікаючи їх уваги на ефектне оформлення самих залів. Виняток становить XVII зала, що за своїм призначенням має дещо багатший декор. Її стіни прикрашає периметральний багатоорнаментований ліпний фриз, що поступово переходить в карниз, а стелю — по всьому її контуру — високохудожній ліпний плафон. По створеному ним полю розміщено чотири великих розетки, в які вмонтовано модерні світильники.

Загальну увагу привертає XV зала, що певною мірою імітує траурну залу Мавзолею. Освітлена захованим світлом, вся вона виконана у жалобно-врочистому тоні і глибоко ним сповнена. Цьому відповідає й інтер'єр зали, де, крім чорного та червоного драпірування, широко застосовано штучний мармур таких же кольорів, з якого зроблені настінні панелі, строгі кутові пілястри, обрамлення дверей і великого стінного portalу. Вкрита суцільним однотонним червоним килимом підлога цілком знімає шум. Одним з акцентів цього інтер'єру є врочистий ряд схилених прапорів республік Радянського Союзу, повз які прохо-

дять відвідувачі музею. Дещо неординарним експозиційним приміщенням музею є так зване «Кругле фойє» (Ленініана). Це видовжене приміщення, створене зовнішньою сферичною стіною і такою ж стіною суміжного кінозалу, що наповнене денним світлом від дев'яти великих вікон. В яскравих тонах тут зроблено і величезне, видовжене на всю галерею панно типу сграффіто. Присвячене воно революційним та трудовим звершенням і вміщує на собі близько 70 персонажів. В напівкруглих нішах галереї поставлено великі скульптури К. Маркса і Ф. Енгельса роботи С. Меркурова.

Незвичайним оглядовим приміщенням (експонатом музею) є макет натурального розміру робочого кабінету В. І. Леніна в Кремлі — справжній мистецький витвір. Особливу увагу також привертають і макети експозиції музею: будинку в Пороніно, де у 1913 р. проходила нарада ЦК РСДРП; зали, в якій 1912 р. відбулося засідання VI (Празької) конференції РСДРП і, особливо, макет зали Британського музею в Лондоні, де свого часу працював К. Маркс, а у 1908 р. — В. І. Ленін.

Окремо слід спинитися на основному приміщенні музею — конференц-залі, що служить також кінозалом і є головним ядром композиційної схеми в плануванні будинку. Зал має близько 600 місць, розташованих на шестиступінчастому амфітеатрі, що поділений на чотири сектори, та на балконі. В лобовій стінці зали зроблено сценічний портал, обрамований спареними пілястрами іонічного ордеру.

Це дуже красива, напівкругла в плані зала, хоча в ній і немає жодного елемента навмисно призначеного для її прикрашення. Все тут лише функціональне, однак виконане з високою майстерністю і тактом. Вишуканих форм зодчий надав навіть вентиляційній решітці, яка вкомпонована у стелю зали і являє собою ажурний сегмент, заповнений мереживом металевих кілець.

Великого ефекту досягають застосовані автором архітектурно-художні засоби для зорового полегшення деяких функціонально обумовлених конструктивних елементів. Так, наприклад, округла стіна зали розчленована стилізованими лопатками на одинадцять великих панелей, що позбавляє її одноманітності. З цією ж метою кессоновано і підсвічено знизу виступаючу в залу нижню площадку балкона та розбито на 27 скульптурних фільонів зовнішню поверхню огороження балкону. Надзвичайно ажурним зроблено і металевий каркас величезного, майже на всю площу стелі, світлового плафона, що є низом розташованого над залом скляного купола. Оскільки зала призначена, зокрема, для демонстрації тематичних кінофільмів, плафон затемнено. Проте світлі кольори всіх поверхонь зали та інтенсивне освітлення роблять її затишною.

Виходячи з Музею В. І. Леніна, ми сповнюємося глибокою вдячністю за все те, чим він нас збагатив, і милуємося чудовою спорудою, в якій він знаходиться. Ми залишаємо музей впевнені, що сюди ще повернемося не один раз.

О. П. СИЛИН

ДОКУМЕНТИ та МАТЕРІАЛИ

ЗАРУБІЖНА ГРОМАДСЬКІСТЬ ПРО ВИРІШАЛЬНУ РОЛЬ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ В РОЗГРОМІ ГІТЛЕРІВСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ

У період Великої Вітчизняної війни більшість газет і радіостанцій країн антигітлерівської коаліції об'єктивно висвітлювала хід воєнних дій на радянсько-німецькому фронті. Захоплено розповідаючи про героїчну боротьбу нашого народу, вони називали Східний фронт головним фронтом другої світової війни і підкреслювали вирішальну роль Радянських Збройних Сил у розгромі німецько-фашистських військ і визволенні народів Західної Європи від «коричневої чуми». Така сама оцінка ролі СРСР міститься в посланнях і заявах багатьох зарубіжних державних і громадських діячів, що були направлені під час війни Радянському уряду, до редакцій наших центральних газет. Значна частина цих зарубіжних відгуків була видана¹, проте в наших архівах зберігається ще чимало подібних матеріалів, які ніде не публікувалися. Деякі з них пропонуються увазі читачів.

Відгуки зарубіжної громадськості, що вміщуються в даній рубриці, широко і яскраво відображують всесвітньо-історичне значення перемоги Союзу РСР над фашистською Німеччиною, показують солідарність усіх прогресивних сил світу з радянським народом, досить правильно визначають основні джерела нашої перемоги, ще раз викриваючи буржуазних фальсифікаторів історії, які намагаються принизити велич подвигу Радянських Збройних Сил у другій світовій війні. У ряді матеріалів високо оцінюється миролюбна зовнішня політика СРСР.

Документи і матеріали взято з фондів Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва СРСР (ЦДАЖР СРСР), а також із зарубіжних газет, що знаходяться в бібліотеках і архівах Радянського Союзу. Тексти радіопередач — із протокольних записів, які зберігаються в ЦДАЖР СРСР.

Публікацію підготував доцент Волгоградського педінституту, кандидат історичних наук Б. С. АБАЛІХІН.

Із привітання члена англійського парламенту Е. Шінуелля радянському народові з нагоди 25-ї річниці Великого Жовтня

4 листопада 1942 р.

...Своїм епічним опором гітлерівським бандитам біля воріт Москви, Ленінграда і тепер у Сталінграді російський народ подав допомогу цивілізації і демократії, послужив таку службу, яку ми ніколи не зможемо повноцінно оплатити.

ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 237, арк. 55.

¹ Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны. Документы и материалы, т. I—III, М., 1946—1947; Международная солидарность трудящихся в борьбе за мир и национальное освобождение против фашистской агрессии, за полное уничтожение фашизма в Европе и Азии (1938—1945), М., 1962; Л. М. Еремеев. Глазами друзей и врагов, М., 1966; Великая Отечественная война Советского Союза 1941—1945 гг. Краткая история, М., 1970.

Привітання американського письменника Ерскіна Колдуелла радянському народові з нагоди 25-ї річниці Великого Жовтня

7 листопада 1942 р.

Радянські народи і Червона Армія ведуть найважливішу в історії боротьбу за свободу, і неминучість рішучого розгрому та знищення Гітлера й німецької армії очевидні. Доти, поки існуватимуть люди на нашій планеті, оборона Ленінграда, Москви і Сталінграда надихатиме, вселятиме надію й мужність і ніколи не померкне в людських серцях. Я шлю привіт і висловлюю почуття захоплення і любові радянським народам і Червоній Армії.

ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 237, арк. 125.

Із привітання німецького письменника-антифашиста Томаса Манна радянському народові з нагоди 25-ї річниці Великого Жовтня

7 листопада 1942 р.

Російська революція 1917 р. є визначною соціальною подією нашої епохи і привела до небаченого культурного і промислового піднесення країни. Гітлерівський напад на Росію — непростимий злочин... Але той же самий революційний ентузіазм, який зробив можливими ці досягнення, дає російському народові силу для опору, яким захоплюється весь світ і який зараз найяскравіше виявляється в обороні Сталінграда.

ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 237, арк. 130.

З повідомлення англійської газети

24 листопада 1942 р.

Протягом півтора жахливих років Червона Армія була змушена витримувати натиск лавин ворожих військ. Ніколи в історії жодна армія не билася з такими холодокрівністю і стійкістю, з такою неперевершеною майстерністю, з такою неслабнучою могутністю, як Червона Армія. Давайте широко визнаємо, що, якби не було подвигів Червоної Армії, доля народів була б воістину тяжкою.

«Івнінг ньюс», 24 листопада 1942 р.

З повідомлення англійської газети

5 січня 1943 р.

Російські армії вражали світ. А коли ж ми й Америка виступимо? Ми повинні виступити якнайшвидше. Ми завдали тяжкого і корисного удару в Північній Африці. Але цього не досить. Треба зробити більше, причому зробити швидше. Якщо ми зможемо примусити Німеччину відтягнути 50—60 дивізій із Східного фронту, ми з достатньою певністю можемо передбачити перемогу в 1943 році. До цього веде тільки один шлях — вторгнення на континент у значних масштабах. В цей великий момент цілком можна піти на розумний ризик.

«Санді експрес», 5 січня 1943 р.

З інтерв'ю голови сенатської комісії закордонних справ США Коннеллі, даного кореспонденту ТАРС

21 січня 1943 р.

Битва за Ленінград є видатним епосом нинішньої війни. Стійкість волелюбного російського народу, наполегливість хороброї російської армії та її керівників заслуговують найвищої похвали.

ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 243, арк. 125—126.

З повідомлення шведської газети

4 лютого 1943 р.

Під час битви за Сталінград увесь світ був очевидцем безмежної сміливості й доблесті російських солдатів і робітників. Вони завдали гітлерівцям найбільшу і найвідчутнішу поразку за весь час нинішньої світової війни. Втрати німців у степах під Сталінградом підірвали їх сили. Тепер німці далеко від Волги і ще далі від перемоги над Росією.

«Арбетарен», 4 лютого 1943 р.

З повідомлення американської газети

5 лютого 1943 р.

Епічна битва за Сталінград закінчилася. Вона означає, що гітлерівці вже переважили через вершину своєї могутності і віднині починається їх падіння, на яке вони приречені. Доблесний подвиг Червоної Армії житиме у віках. Про нього не забудуть, поки будуть живі люди, готові вмерти в ім'я свободи.

«Нью-Йорк геральд трибюн», 5 лютого 1943 р.

З листа жителів м. Хамадана (Іран) радянським воїнам

8 лютого 1943 р.

Дорогі червоні воїни!

Увесь світ з напруженою увагою стежить за вашими героїчними діями, які захоплюють і сповнюють серце кожної людини безмежною радістю. Тільки ви, славні воїни великої Червоної Армії, могли вистояти і вистояли проти такого сильного і підступного ворога, як німецький фашизм...

ЦДАЖР СРСР, ф. 5283, оп. 15, спр. 37, арк. 45.

З відозви друзів Радянського Союзу в Сирії та Лівані до своїх співвітчизників

12 лютого 1943 р.

Як і в усіх країнах світу, в Сирії та Лівані всі волелюбні люди захоплені тим героїзмом і самопожертвою, що їх виявляють радянські народи — чоловіки і жінки, молоді і старі. Тому багато з нас з такою готовністю прагнули висловити свої симпатії Радянському Союзові, посилавши листи або збираючи кошти на посилки й подарунки Червоній Армії. Це не дивно, бо Радянський Союз бореться нині за свободу і справедливість, проти нацистів та їх страшного варварства...

ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 2, спр. 615, арк. 12.

Із звернення «Національної ради американо-радянської дружби» до американського народу з нагоди 10-ї річниці встановлення дипломатичних відносин між США і СРСР

30 вересня 1943 р.

...Світ ніколи не бачив більшої відданості, рішучості, самопожертви, ніж ті, які були продемонстровані російським народом і російськими арміями. З нацією, яка, рятуючи себе, тим самим допомагає врятувати весь світ від нацистської загрози, з такою країною ми завжди раді бути добрими сусідами й щирими друзями в майбутньому світі. Тільки найтісніша єдність з Радянським Союзом забезпечить перемогу; без такої єдності неможливе мирне і стабільне становище у світі. Сьогодні ця єдність має бути здійснена у формі розгортання повної коаліційної війни, цього єдиного шляху до перемоги. За повним співробітництвом на користь перемоги має настати повне співробітництво на користь миру.

ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 248, арк. 30.

З передачі лондонського радіо

1 жовтня 1943 р.

Вихід Червоної Армії до Дніпра має величезне воєнне значення. Російські генерали продемонстрували виняткову гнучкість в умінні переносити головний удар з одного сектора на інший... Тривалий наступ Червоної Армії виявляє наростаючий бойовий порив радянських військ і одночасно пониження морального стану німецької армії.

Німці перейшли Дніпро в гонитві за вугіллям, хлібом та іншими багатствами України. Тепер вони знову переходять Дніпро, але тільки у зворотному напрямі. Майже три місяці тому німці почали свій широкий наступ на Курськ. Щоб уявити все значення і масштаби успіхів російських військ, досить указати на те, що німці ведуть зараз оборонні бої за кількості кілометрів від Курська.

ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 248, арк. 2—3.

З передачі лондонського радіо*18 лютого 1944 р.*

Знищення оточеного в районі Корсуня німецького угруповання є для німців серйозним ударом, який позначиться на ході наступальних операцій. В результаті боїв у районі Корсуня гітлерівцям завдано подвійного удару. Німецьке командування принесло в жертву не лише ті війська, які потрапили в пастку і не змогли вибратися, а й ті частини, що були послані на допомогу оточеному угрупованню. Операція в районі Корсуня є новим ударом по престижу Німеччини.

*ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 255, арк. 49.***З передової статті канадської газети «Сітізен»***25 лютого 1944 р.*

Демократичні країни всього світу віддають належне безсмертній доблесті Червоної Армії. Керівники Червоної Армії показали, що вони краще вміють організовувати військові операції, ніж німецьке воєнне керівництво, незважаючи на поклоніння військовій силі, що культивувався в Німеччині протягом століть. Сама радянська система, її найкрупніша промисловість і бойовий дух російського народу становлять могутню основу для успіхів Червоної Армії. Вчинений битви за демократію, за її існування немає явища, більш гідного похвали, ніж перемоги Червоної Армії.

*ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 255, арк. 184.***З передової статті англійської газети «Таймс»***26 лютого 1944 р.*

Ми є свідками того, що фактично являє собою кінець найграндіознішого грабіжницького походу наших часів. Позбавлені своєї останньої здобичі, грабіжники задумуються над тим, як би їм урятувати свою власну шкуру. Вони посяли вітер, і ніколи ще ніхто не пожинав такої бурі. Дальший наступ радянських армій на Україні загрожує змести у своєму неперсборному русі німецький опір. Кожний кілометр, який радянські армії проходять у напрямку до Бугу і до кордонів Румунії, набуває все більшого політичного значення для Європи, яка дедалі менше ототожнює себе із своїми самозваними квіслінгами.

*ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 255, арк. 198.***З повідомлення канадської газети «Стар»***28 лютого 1944 р.*

Важко передати словами захоплення Червоною Армією за її участь протягом двох з половиною років у безперервних битвах, в яких, незважаючи на колосальні труднощі, радянські війська безупинно атакували, вимотували й виснажували противника і наблизили час повного визволення радянської землі від гітлерівців.

*ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 255, арк. 213.***З опублікованої в журналі «Нейшн» статті члена Національних зборів Франції, одного із засновників Всесвітньої Ради Миру П'єра Кота***Жовтень 1944 р.*

...Зусилля Радянського Союзу — істинні зусилля всіх народів, які входять до його складу. Таємниця їх опору в 1941—1942 рр. і нинішніх перемог полягає в участі кожного громадянина — від найскромнішої до найбільшої — в цих зусиллях. Свідомість досягла тут ролі щонайбільшого фактора...

Після війни Радянський Союз здивує весь світ своєю мудрістю і послідовністю. Радянський Союз хоче миру для себе і для інших. Він хоче продовжувати розпочату ним величезну роботу в галузі культурного і суспільного розвитку.

*ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 266, арк. 59—60.***З передачі радіо Вашингтона***22 січня 1945 р.*

Просування росіян є одним з найвизначніших моментів в історії. Цей удар переважає всі попередні наступи, і він завдається наймогутнішою в історії війни воєнною машиною, яка посувається на Берлін.

ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 269, арк. 10.

З телеграми жіночої комісії національно-демократичного фронту Румунії Радянському уряду

15 березня 1945 р.

Ми, жінки Румунії, запевняємо вас, що будемо кріпити почуття нашої щирої дружби, поваги до великого і великодушного радянського народу. Ми будемо всіма своїми силами боротися за те, щоб стерти ганебну пляму минулого, за те, щоб наша країна не перетворилася знову на плацдарм фашистських орд, спрямованих проти волелюбних народів, а наші брати, чоловіки і сини не використовувалися більше як знаряддя в руках убивць.

ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 274, арк. 279.

Резолюція мітингу трудящих міста Чепеля, присвяченого визволенню Угорщини

7 квітня 1945 р.

Ми, трудящі Чепеля, не тільки на словах, а й на ділі виражаємо свою вдячність героїчним війнам Червоної Армії. В сьогоднішній історичний день ми даємо слово, що будемо гідні борців Червоної Армії. Ми докладемо усіх своїх сил і змін, щоб сприяти успіхові Червоної Армії в рішучих боях. Ми будемо продовжувати нещадну боротьбу проти внутрішніх ворогів доти, поки не збудуємо вільну, щасливу і демократичну Угорщину. Російським героям, які полягли за визволення Чепеля, ми збудуємо пам'ятник на знак нашої вдячності і пам'яті.

ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 277, арк. 38—39.

З передової статті югославської газети «Борба» «Братерський союз народів СРСР і Югославії»

16 квітня 1945 р.

...Італо-німецькі окупанти, запродавці і зрадники брехливою пропагандою, нечужим терором намагалися відірвати народи Югославії від Радянського Союзу і західних союзників... У ті дні перед нами стояло питання — продовжувати боротьбу за свободу пліч-о-пліч з Червоною Армією, на стороні Об'єднаних націй і бути готовими до всіляких мук та страждань або преклонити коліна, випустити з рук зброю і в рабській покорі зрадити і себе, і великого радянського брата, і всіх наших союзників. Історія вже відповіла, як розв'язали народи Югославії цю дилему. Радянський Союз і всі наші союзники знають, в яких умовах народи Югославії вели боротьбу, витримали, лишилися вірними і перемогли. Свідомість цього посилює любов радянського народу до наших народів. І тому радянський народ, всі наші союзники і все людство знають, що підпис маршала Тіто на договорі про дружбу, взаємну допомогу і післявоєнне співробітництво між Радянським Союзом і Югославією є підписом кожного патріота нашої країни, всіх наших народів, усієї нової вільної Югославії. Договір являє собою могутній міжнародний інструмент для створення тривкого миру після визволення Європи від фашистського рабства.

ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 277, арк. 188—189.

З резолюції мітингу жителів Варшави, присвяченого підписанню польсько-радянського договору

23 квітня 1945 р.

Завдяки Радянському Союзові нам повернено незалежність. Завдяки Радянському Союзові наше відроджене Польське Військо пліч-о-пліч з Червоною Армією б'ється біля передмість Берліна. Завдяки Радянському Союзові наша країна відновила свої кордони на Балтиці, Одері й Нейсе. Завдяки Радянському Союзові ми відбудуємо нашу столицю і нашу країну. Ведучи спільну боротьбу, Польща і радянські народи встановили тісну дружбу і братерство по зброї. На численних мітингах і зборах, які проходили в наших містах, широкі верстви населення вимагали укладення договору про дружбу і взаємну допомогу між Польщею і Радянським Союзом. Польський народ розуміє, що від дружби з Радянським Союзом залежить незалежність, економічний і культурний розквіт Польщі.

ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 278, арк. 36.

Із спеціального випуску французької газети «Фран-тірер»

23 квітня 1945 р.

Ніхто не забуває і ніхто не забуде, що російський народ віддав усі свої сили війні, присвятив себе справі Перемоги, мислив, жив, страждав, проливав потоки крові, щоб добитися цієї Перемоги. Був момент, коли німецькі армії глибоко вклинилися у російську територію, коли вони перейшли Дніпро, Дон, Буг і докотилися до

берегів Волги. Але їм не вдалося просунутися далі. Тепер Червона Армія, яка здобула перемогу під Сталінградом, переможно вторглася в Берлін.

ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 278, арк. 57.

З декларації уряду Федеральної Македонії

26 квітня 1945 р.

...Македонський народ висловлює свою глибоку любов і свою вдячність братній Червоній Армії, яка в цій важкій боротьбі проти фашизму допомогла югославським народам, дала можливість болгарському народові скинути фашистський режим, подала величезну допомогу нашому народові, в результаті чого він першим визволився від фашистського рабства. Ми високо цінуємо жертви Радянського Союзу, які він приносить у боротьбі разом з нашою славною югославською армією за остаточне визволення Югославії.

У цій боротьбі проти фашизму зміцніло наше братерство. Воно було продемонстроване укладенням договору про дружбу, взаємну допомогу і післявоєнне співробітництво між нашими двома державами...

ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 278, арк. 212.

З передачі радіо чехословацького міста Кошіце

3 травня 1945 р.

3 травня тут відбувся багатолюдний мітинг на честь історичної перемоги Червоної Армії, яка оволоділа німецькою столицею — Берліном. Падіння Берліна збіглося з другою радісною для Чехословацької республіки подією — повним визволенням від німецьких окупантів усієї словацької території. На білих полотнищах, що розвішувалися перед трибуною, були написані короткі, виразні слова: «Берлін зайнято. Словачину визволено».

ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 279, арк. 148.

Із статті мексиканської газети «Ель популар» «Привіт Радянському Союзові»

9 травня 1945 р.

Насіння, посіяне у Сталінграді, дало найбагатший, чудовий урожай, якого тільки можна було сподіватися. Лідери нацистської імперії, винні в жорстокому терорі, тремтять від смертельного страху, боячись потрапити до рук Справедливості. Жахлива війна, яку ми можемо вважати найкривавішою в історії людства, закінчилася...

У День Перемоги в Європі ми повинні висловити захоплення і вдячність Радянському Союзові.

ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 279, арк. 367—368.

Із привітання міністра закордонних справ Данії Крістмаса Меллера радянському народові з нагоди Перемоги

10 травня 1945 р.

...У цей День Перемоги ми гаряче вітаємо не тільки Червону Армію, а й весь радянський народ, усю армію партизанів, яка всіма силами допомагала досягненню Перемоги. Данський народ висловлює Росії свою гарячу вдячність за її участь у визволенні Данії, а також свої побажання щасливого відбудовного періоду.

Ми також сподіваємося, що й надалі Радянський Союз і Данія будуватимуть свої відносини на основі тієї дружби, що виникла між нашими народами в тяжкі дні війни.

ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 379, арк. 266.

З югославської газети

11 травня 1945 р.

...Слов'янські народи з гордістю дивляться на свого старшого брата, на великий російський народ, який більше за всіх доклав зусиль, більше за всіх приніс жертв у боротьбі на захист людства від німецького імперіалізму і врятував слов'янські народи від цілковитого знищення. Наш народ і раніше говорив: «Мати-Росія». Нині вона, як справжня мати, послала своїх синів разом з синами інших радянських народів подати нам дорожню допомогу. Ми найкраще віддячимо їй за величезну допомогу в нашій боротьбі, за вирішальні удари по німецькій військовій машині, якщо знищимо до кінця всі недобитки фашизму й реакції в нашій країні, якщо доб'ємо

всіх ворогів нашого народу, ворогів Радянського Союзу, якщо знищимо в зародку всякі плани нового прабіжницького походу проти СРСР.

«Младі борац», 11 травня 1945 р.

Із промови прем'єр-міністра Фінляндії Паасікві на прийомі в союзній контрольній комісії у Фінляндії з нагоди Перемоги над гітлерівською Німеччиною

16 травня 1945 р.

...Нічого для мене не було приємнішого, ніж можливість констатувати, що народи Радянського Союзу справді мають підставу святкувати цю велику Перемогу. В історії рідко можна було бачити такого агресора, який би користувався безсормішніми методами, ніж Німеччина. В історії рідко бували такі війни, в яких народ, що зазнав нападу, вчинив би такий могутній і такий доблесний опір, як у Великій Вітчизняній війні, що закінчилася тепер перемогою. Героїзм народів України, Білорусії та інших радянських народів викликав захоплення всього світу...

ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 280, арк. 45—46.

Із звернення мітингу Товариства культурних зв'язків Чехословаччини з СРСР

20 травня 1945 р.

На порозі нового життя, коли замовк гуркіт гармат другої світової війни, ми знову з вдячністю усвідомлюємо, що зробила Червона Армія для визволення чеського народу. В найтяжчий момент, коли Прага спливала кров'ю на барикадах, наш поклик про допомогу почуло радянське командування. За його наказом переможні танки Червоної Армії рушили в похід. Вони тріумфально ввійшли до Праги і цим самим символічно підтвердили нашу віру в те, що порятунок прийде із Сходу...

ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 282, арк. 37.

Із промови голови заводського комітету профспілки судноверфі «Нюланд» (Норвегія) Іверсена на мітингу в таборі колишніх радянських військовополонених

29 травня 1945 р.

...Від усіх металістів Осло вітаю і дякую Червоній Армії за розгром нацистської Німеччини. Ми переконані в тому, що визволення Норвегії принесено Червоною Армією і героїчною боротьбою всього російського народу. Вірте мені, що робітничий клас Норвегії вітає і поділяє вдячність, яку ми сьогодні висловлюємо.

ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 281, арк. 23.

З виступу директора «Національної ради американо-радянської дружби» Сміта на мітингу в Нью-Йорку, присвяченому вшануванню солдатів Об'єднаних націй

31 травня 1945 р.

...З усіх країн світу ні одна не бажає миру більш щиро, ніж Радянський Союз. Його політика і дії з моменту його виникнення чверть віку тому цілком це довели. Радянський Союз був найсильнішим і найпослідовнішим захисником колективної безпеки в довоєнні роки. Ми жили б тепер у кращому світі, якби прислухалися до Радянського Союзу і з ним працювали спільно, замість того, щоб його принижувати й ігнорувати у трагічний мюнхенський період.

Усім, за винятком сліпих і зловмисних людей, ясно, що Радянський Союз — це сусід, на якого можна покластися, знаючи, що він використає свій великий престиж і могутність для створення стабільного миру, якому не зможе загрожувати небезпека агресії. Якщо ми щирі у своїх переконаннях, чи можемо ми зайняти іншу позицію, ніж бажання бути в тісній дружбі з Радянським Союзом.

Світ імперіалізму, світ агресії і звірства не є тим світом, за який солдати билися і вмирали. В ім'я тих чоловіків і жінок, яким ми сьогодні віддаємо почесні, урочисто пообіцяємо, що ми будемо вести безустанну боротьбу проти сил, які можуть внести розкол серед Об'єднаних націй. Дамо урочисту обіцянку радянському народові в тому, що ми будемо прагнути до повної дружби й активного співробітництва з ним, щоб його сини, подібно до наших, могли жити в доброзичливому, щасливому світі і приносити добрі плоди, вирощані на багатому ґрунті демократії і миру серед усіх націй.

ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 281, арк. 47—50.

Наш календар

70-РІЧЧЯ ГАЗЕТИ «ПРОЛЕТАРІЙ»

Газета «Пролетарий» — Центральний Орган РСДРП, біля керма якого стояв великий

Ленін, була заснована в травні 1905 р. за рішенням III з'їзду РСДРП у винятково відповідальний період російського і міжнародного руху, коли революція за висловом В. І. Леніна поставила перед російською соціал-демократією «такі вимоги, яких ні разу ще і ніде не ставила історія перед робітничою партією в епоху демократичного перевороту»¹. На її сторінках партія більшовиків послідовно і наполегливо пропагувала теоретичні, тактичні й організаційні принципи марксизму-ленінізму, викривала опортуністичну тактику меншовиків, есерів та інших ворогів робітничого класу, вела широку пропаганду рішень III з'їзду РСДРП, який, виробивши політичну лінію партії, визначив шляхи і засоби боротьби мас за повалення царизму, за перемогу буржуазно-демократичної революції в Росії, як умови до дальшої боротьби за соціалізм.

Продовжуючи славні традиції ленінської «Искры» і зберігаючи наступність з більшовицькою газетою «Вперед», газета «Пролетарий» була тісно зв'язана з робітничими масами, невпинно зміцнювала і множила зв'язки з передовими робітниками, з місцевими партійними організаціями, забезпечувала приплив кореспонденцій і листів майже з усіх пролетарських центрів Росії.

В роботі редакції, яку очолював В. І. Ленін, постійну участь брали В. В. Воронський, А. В. Луначарський, М. С. Ольмінський. Велику роботу в редакції проводили Н. К. Крупська, В. М. Величкіна, В. О. Карпінський. Збирання кореспонденцій з місць і надсилання їх до Женеви організовували В. Д. Бонч-Бруєвич, С. І. Гусєв і А. І. Ульянова-Єлізарова. Листування редакції з місцевими партійними організаціями і читачами вели Н. К. Крупська і Л. О. Фотієва².

Газета видавалася в Женеві з 14 (27) травня по 12 (25) листопада 1905 р. На сторінках 26 номерів «Пролетария» було опубліковано понад 400 статей, заміток, кореспонденцій більш як з 100 міст і населених пунктів країни³ у постійних рубриках газети: «З партії», «З суспільного життя», «З робітничого руху», «Поштова скринька», в періодичних «Тюрма і заслання», «Іноземний огляд» та оперативних відділах, які відкривались редакцією в зв'язку з потребою виділення тих чи інших подій.

Серед матеріалів газети значне місце займають статті, замітки, редакційні примітки та інші документи В. І. Леніна, яких було опубліковано близько 90, в тому числі до 60 статей⁴. Як підкреслюється в постанові «Про 70-річчя революції 1905—1907 років у Росії», в ці роки «яскраво виявилася роль В. І. Леніна як найвидатнішого теоретика марксизму і вождя трудящих»⁵.

У даній замітці дано короткий аналіз ленінських матеріалів, що друкувалися на сторінках «Пролетария».

Їх тематика була найрізноманітнішою. Це, насамперед, пропаганда рішень III з'їзду РСДРП, аналіз основних резолюцій з'їзду з питань стратегії і тактики партії в революції, висвітлення й узагальнення революційних виступів робітничого класу Росії, питання зміцнення рядів партії й посилення її ролі в революційному русі.

У першому номері газети було опубліковано 16 резолюцій з'їзду, в яких розглядалися питання про характер, рушійні сили і перспективи першої народної революції, а також написане В. І. Леніним «Повідомлення про III з'їзд Російської соціал-демократичної робітничої партії» та статтю «Третій з'їзд». В них дано високу оцінку з'їздові, роз'яснюються його рішення, викривається опортуністична тактика

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 208.

² Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 435.

³ Советская печать в документах, М., 1961, стор. 526.

⁴ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 435. Кількість вміщених на сторінках газети статей В. І. Леніна підраховано за книгою «Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника», т. 2, М., 1971, стор. 39—198.

⁵ «Радянська Україна», 9 січня 1975 р.

меншовиків, що вела до згортання революції, до передачі керівництва нею в руки буржуазії; в статті, зокрема, робиться висновок, що «Росія наближається до розв'язки вікової боротьби всіх прогресивних народних сил проти самодержавства. Ніхто вже не сумнівається тепер в тому,— писав В. І. Ленін,— що найенергійнішу участь у цій боротьбі візьме пролетаріат і що саме його участь у боротьбі вирішить результат революції в Росії»⁶.

Про гегемонію пролетаріату в буржуазно-демократичній революції пише Володимир Ілліч в передовій статті 4-го номера «Пролетарія» «Демократичні завдання революційного пролетаріату», яка ставила перед робітничим класом завдання «бути авангардом, передовим загonom у боротьбі за свободу всього народу»⁷. В статтях, опублікованих на сторінках «Пролетарія», «Революційна боротьба і ліберальне маклерство» (№ 3), «Революціонери» в білих рукавичках» (№ 5), «Перші кроки буржуазного зрадництва» (№ 5), «Боротьба пролетаріату і холопство буржуазії» (№ 6) та інших, В. І. Ленін теоретично обґрунтував об'єктивні можливості авангардної ролі пролетаріату, вказав на конкретні шляхи їх здійснення, викрив контрреволюційність російської ліберальної буржуазії, яка претендувала на керівництво рухом, вміло лавірувала, заграючи з одного боку з революційним народом, а з другого — спираючись на самодержавство. У статті «Революціонери» в білих рукавичках» Володимир Ілліч підкреслював, що тільки пролетаріат «може покласти край цьому торгіві. Тільки він може новим геройським зусиллям підняти маси, роз'єднати армію, що вагається, привернути на свій бік селянство і озброєною рукою взяти свободу для всього народу, роздавши без пощади ворогів свободи і відкинувши геть корисливих і хитких буржуазних дзвонарів свободи»⁸.

У своїх виступах на сторінках газети В. І. Ленін піднімає питання і про передумови союзу робітничого класу і селянства, підкреслюючи, що, незважаючи на буржуазний характер, демократична революція найбільше вигідна і найбільше потрібна пролетаріатові і селянству.

Створенню, зміцненню союзу робітничого класу з селянством Володимир Ілліч присвятив передову статтю 16-го номера «Пролетарія» «Ставлення соціал-демократії до селянського руху», написану у відповідь на лист з Москви з проханням роз'яснити резолюцію III з'їзду партії про ставлення соціал-демократії до селянського руху. В «усій своїй діяльності,— писав В. І. Ленін,— навіть серед самого міського пролетаріату ми повинні не випускати з уваги селянського питання і поширювати заяву, зроблену *всю партією свідомого пролетаріату*, в особі III з'їзду: ми підтримуємо селянське повстання»⁹.

В союзі робітничого класу з селянством вождь партії вбачав найважливішу умову перемоги революції. В статті «Пролетаріат бореться, буржуазія крадеться до влади» (№ 10) він підкреслював, що пролетаріат, спираючись на селянство, «паралізує нестійкість і зрадництво буржуазії, усуне її претендентів і силою розтрощить самодержавство, вирве з коренем з російського життя всі сліди проклятого кріпосництва»¹⁰.

Розвиваючи марксистське вчення про революцію, про її рушійні сили, В. І. Ленін на основі узагальнення досвіду революційного руху в Росії зробив надзвичайно важливий висновок про необхідність створення революційної армії. В «Пролетарії» це знайшло відбиття в його статтях «Революційна армія і революційний уряд» та «Російський цар шукає захисту від свого народу у турецького султана» (№ 7). Перша була написана як відгук на повстання і перехід на сторону революції броненосця «Потемкин». Ці події, писав В. І. Ленін, «ознаменували новий і великий крок вперед у розвитку революційного руху проти самодержавства»¹¹, свідчили про наявність безсумнівного і дуже знаменного факту: спроби «утворення *воєн революційної армії*»¹², без якої, підкреслював він, «справжня перемога революції *неможлива*...»¹³.

Створення революційної армії В. І. Ленін нерозривно пов'язував з питанням про тимчасовий революційний уряд. В 2-му та 3-му номерах «Пролетарія» під загальним заголовком «Про тимчасовий революційний уряд» опубліковано дві статті В. І. Леніна, які далі розвивали тактичне положення III з'їзду партії про тимчасовий революційний уряд, як орган революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства, про участь у ньому соціал-демократії.

На сторінках газети В. І. Ленін багато уваги приділив обґрунтуванню теорії переростання буржуазно-демократичної революції в революцію соціалістичну. У статті «Новий революційний робітничий союз» (№ 4) Володимир Ілліч писав, що робітники «повинні боротися за свободу, *ні на хвилину* не облишаючи думки про соці-

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 208.

⁷ Там же, стор. 257.

⁸ Там же, стор. 286—287.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 11, стор. 207.

¹⁰ Там же, стор. 149.

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 319.

¹² Там же, стор. 320.

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 11, стор. 348.

алізм і роботи над його здійсненням, підготовки сил і організації для завоювання соціалізму»¹⁴. Ці положення він далі розвинув у статтях «Пролетаріат бореться, буржуазія крадеться до влади» (№ 10), «Дрібнобуржуазний і пролетарський соціалізм» (№ 24), «Соціалізм і селянство» (№ 20).

В. І. Ленін написав значну кількість статей, в яких ставив перед партійними організаціями і робітничими масами конкретні практичні завдання по мобілізації мас, давав поради, рекомендації, пропагував значення і досвід застосування масових політичних страйків. В статтях «Перша перемога революції» (№ 24), «Наближення розв'язки» (№ 25) В. І. Ленін підбив підсумки всеросійського політичного страйку, дав оцінку царському маніфесту 17 жовтня, показав деяку рівновагу класових сил, яка встановилась на той час в країні і породжувала розгубленість влади, закликав в зв'язку з цим робітників і селян не вірити «паперовій конституції» у вигляді царського маніфесту і продовжувати боротьбу до повалення царизму.

2 листопада 1905 р. В. І. Ленін написав статтю «Між двома битвами» (№ 26), в якій розвинув положення про негайну організацію збройного повстання. Це була остання стаття написана ним в Женеві і опублікована 12 листопада в останньому номері газети*.

Цінним доповненням статей В. І. Леніна, вміщених на сторінках газети «Пролетарий» є його численні редакційні примітки, замітки, доповнення до різного роду статей, які друкувались в газеті, його безпосередня практична діяльність в редакції. Редагуючи, наприклад, в середині серпня звіт організатора міського району Одеського комітету РСДРП за час з 7 червня по 4 липня 1905 р., опублікований в 14-му номері газети, В. І. Ленін наприкінці звіту вставив фразу про поповнення сил комітету і сприяння йому з боку ЦК РСДРП. Крім того, Володимир Ілліч помітив від редакції примітку, в якій відзначив зразково складений звіт і нагадав про необхідність виконання постанови III з'їзду партії про двотижневі звіти комітетів¹⁵.

Біографічна хроніка В. І. Леніна зафіксувала велику кількість статей і кореспонденцій, які В. І. Ленін безпосередньо читав, редагував, на багатьох з них робив помітки, зв'язані з заголовками, датами одержання матеріалів, розподілом у відповідні відділи газети, терміновістю публікації і т. п. Ряд поміток В. І. Леніна становлять великий інтерес. Вони свідчать про ту велику увагу, яку виявляв В. І. Ленін до революційних подій в Росії. Так, в середині липня В. І. Ленін, продивляючись два листи з Одеси з повідомленням про поведінку місцевої буржуазії під час революційних виступів в місті в зв'язку з перебуванням в порту броненосця «Потемкин» та про революційні події в Чорноморському флоті, робить на листах помітки про те, щоб неодмінно і негайно набрати матеріал в номер, який готується**. В серпні, редагуючи кореспонденцію з Катеринослава про очолювані більшовиками виступи місцевих соціал-демократів проти єврейських погромів в місті, робить на ній помітку: «Катеринослав», «Готово!». В «Суспільне життя. Неодмінно в цей №». На відредагованій В. І. Леніном кореспонденції з Одеси про партійну роботу місцевої партійної організації РСДРП В. І. Ленін робить помітку про готовність статті до набору і про розміщення її у відділі «З робітничого руху»¹⁶.

Робота В. І. Леніна, як відповідального редактора Центрального Органу партії дає цінний матеріал для більш повного розкриття ролі В. І. Леніна, як ідейного керівника газети, невтомного борця за чистоту революційної теорії, а його виступи на сторінках газети з провідними статтями — яскрава демонстрація глибокої віри його, партії більшовиків в неминучу перемогу революції.

Матеріали газети «Пролетарий» — невичерпне джерело для більш глибокого вивчення життя і діяльності В. І. Леніна, історії ленінської партії, історії першої народної революції в Росії.

А. А. СОЛОВЙОВА

¹⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 267—268.

* На початку листопада В. І. Ленін для безпосередньої участі у підготовці збройного повстання виїхав з Женевы до Петербурга. Випуск більшовицької газети «Пролетарий» було припинено. Останні два номери газети вийшли під редакцією В. В. Воровського. З цього часу Центральним Органом партії фактично стала газета «Новая жизнь».

¹⁵ Див. «Пролетарий», № 14, 29 (16) серпня 1905 р.; Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 2, стор. 143—144.

** Листи були надруковані в № 9 газети від 13 (26) липня 1905 р.

¹⁶ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 2, стор. 138, 144.

ДІЯЧ ЛЕНІНСЬКОГО ГАРТУ
(До 90-річчя з дня народження
М. В. Криленка)

В ці дні, коли все прогресивне людство відзначає 30-річчя розгрому фашистської Німеччини, радянський народ з глибокою вдячністю згадує про тих, хто разом з

В. І. Леніним створював Радянську державу та її могутні Збройні Сили. Одним з таких людей був і самовідданий борець за перемогу Жовтневої революції, вірний син Комуністичної партії Микола Васильович Криленко.

Народився він 2 (14) травня 1885 р. в с. Бехтіївці Сичовського повіту Смоленської губернії. Його батько — висланий під нагляд поліції активний учасник революційних виступів петербурзького студентства 80-х років, мати — колишня слухачка бестужівських курсів. Через п'ять років після народження сина родина Криленків за дозволом властей переїхала до Смоленська, а двома роками пізніше — до Любліна. Тут і пройшли дитинство і юність майбутнього революціонера.

Успішно закінчивши гімназію, вісімнадцятирічний юнак вступив на історико-філологічний факультет Петербурзького університету. Тут М. В. Криленко одразу поринув у вир революційного руху. Вивчення марксистської літератури, участь у студентських сходках і дискусіях, а найбільше — спілкування з більшовиками справили вирішальний вплив на формування його світогляду, загартування волі і характеру.

Навчаючись в університеті, він бере участь у друкуванні і розповсюдженні прокламацій, організації мітингів, страйків і демонстрацій, веде революційну пропаганду серед робітників столиці. У грудні 1904 р. М. В. Криленко вступив до Російської соціал-демократичної робітничої партії і примкнув до більшовиків-ленінців.

Коли в країні розпочалася перша буржуазно-демократична революція, Криленко проводив велику агітаційну роботу серед студентів столиці, робітників промислових підприємств Виборзької сторони і Невської застави, Кронштадта, Шліссельбурга, Сестрорецька, Охти і Колпина. «Він, — згадував В. Д. Бонч-Бруєвич, — виступав скрізь і всюди, переходячи з мітингу на мітинг, із заводу на завод, викликаючи величезні симпатії до соціал-демократичної партії найширших мас населення, і робітників зокрема і особливо»¹.

Восени 1905 р. М. В. Криленко — серед тих, хто створював Ради робітничих депутатів, збирав кошти для організації бойових дружин і груп. У цей час на одному із засідань Петербурзького комітету РСДРП, що відбувалося на центральному книжковому складі видавництва «Вперед», він уперше зустрічається з В. І. Леніним².

З лютого 1906 р. М. В. Криленко — член військової організації при Петербурзькому комітеті РСДРП, активний співробітник газети «Казарма», що видавалася нею, а також більшовицьких газет «Волна» і «Робочий».

5 червня 1907 р. Микола Васильович був заарештований і притягнутий до суду в справі Петербурзької військової організації більшовиків. Через відсутність доказів його виправдали, проте в листопаді того ж року знову заарештували і вислали в Люблін. Перебуваючи там, М. В. Криленко час від часу нелегально приїжджав до Петербурга і Москви. Так, наприкінці 1908 р. він керував масовим політичним страйком московського студентства.

У 1909 р. М. В. Криленко успішно склав екзамени за курс історико-філологічного факультету. Працював учителем історії та літератури у польських школах Любліна, де пропагував ідеї соціалізму серед старшокласників. «Переконаний соціаліст і досвідчений агітатор, — доповідав начальник Люблінської жандармерії, — Криленко образ собі професією педагогічну діяльність як найбільш зручну для... поширення соціалістичних поглядів серед учнівської молоді. При викладанні російської словесності і загальної історії він користувався будь-яким випадком, щоб діяльність кожного російського письменника і кожний видатний історичний факт викласти із соціалістичної точки зору»³. Зокрема, під його керівництвом відбувся страйк в одній з люблінських гімназій. У приміщенні міського російського літературного гуртка, в якому М. В. Криленко займав посаду товариша голови, систематично відбувалися нелегальні збори, зберігалася заборонена література.

У червні 1912 р. для оперативнішого керівництва революційним рухом у Росії В. І. Ленін і Закордонне бюро ЦК переїхали до Кракова. Через Інесу Арманд Володимир Ілліч встановлює зв'язки з М. В. Криленком і доручає йому організувати перехід через кордон партійних працівників, які приїжджали із Росії в Краків. «З російського боку, — згадувала Н. К. Крупська, — були налагоджені явки через т. Криленка, який жив у цей час недалеко від кордону — в Любліні»⁴. Згодом М. В. Криленко й сам відвідав В. І. Леніна. 11—15 липня вони обговорювали можливості встановлення тісних зв'язків Закордонного бюро ЦК з партійними організаціями Росії та доставки в країну нелегальної літератури. В. І. Ленін доручив М. В. Криленку

¹ В. Д. Бонч-Бруєвич. Избранные сочинения, т. II, М., 1961, стор. 389.

² Там же, стор. 403.

³ М. Симонян. Жизнь для революции, М., 1969, стор. 16.

⁴ Н. К. Крупская. Воспоминания о Ленине, М., 1957, стор. 191.

поїхати в Петербург, щоб підготувати зустріч членів редакції «Правды» із Закордонним бюро ЦК і подати допомогу місцевим більшовикам у підготовці виборів до IV Державної думи⁵.

Приїхавши до столиці, Микола Васильович налагодив доставку сюди нелегальної літератури, взяв участь у передвиборній кампанії до IV Думи, був кореспондентом більшовицьких газет «Правда» і «Звезда».

Восени 1912 р. М. В. Криленко вступив на юридичний факультет Петербурзького університету⁶. Але незабаром його для відбуття військової повинності зачислили в 69-й Рязанський піхотний полк. Через рік він став прапорщиком. За дорученням В. І. Леніна допомагав у роботі більшовицької фракції Державної думи, співробітничав у «Правде» та журналі «Металлист» — органі Петербурзької профспілки металістів, керівництво яким на кінець 1913 р. взяли в свої руки більшовики.

У грудні 1913 р. М. В. Криленко знову заарештували і вислали до Харкова. Тут за завданням ЦК він брав участь у підготовці конференції партійних організацій Півдня, входив до складу комісії по підготовці VI з'їзду партії⁶.

В липні 1914 р. Микола Васильович змушений був емігрувати до Швейцарії. Коли спалахнула перша світова війна, він разом з іншими більшовиками-ленінцями проводив велику антивоєнну роботу, зокрема в лютому 1915 р. був учасником Бернської конференції закордонних секцій РСДРП, де повністю підтримував ленінські положення про перетворення війни імперіалістичної у війну громадянську.

У жовтні 1915 р. за рішенням ЦК М. В. Криленко повернувся в Росію для проведення нелегальної роботи в Московській організації РСДРП⁷, але вже в листопаді зазнав нового арешту і після шестимісячного ув'язнення був направлений у діючу армію. Там він розгорнув активну організаційну і пропагандистську роботу серед солдатів.

Після повалення самодержавства М. В. Криленко, втілюючи в життя ленінську тактику боротьби за маси, бере участь у формуванні політичної армії соціалістичної революції. Його пристрасні, переконливі промови на численних мітингах запалювали солдатів і принесли Миколі Васильовичу авторитет «одного з найбільш палких і близьких до армії представників більшовиків»⁸.

З березня 1917 р. М. В. Криленко входив до складу військової організації при Петроградському комітеті, працював у газеті «Солдатская правда». Як делегат від солдатів 11-ї армії він брав участь у роботі I Всеросійського з'їзду Рад і був висунутий більшовицькою фракцією до складу ВЦБК⁹. У червні більшовики Південно-Західного фронту делегували його на Всеросійську конференцію фронтів і тилів організації РСДРП(б), де разом з іншими активними діячами партії в армії він був обраний членом Всеросійського центрального бюро військових організацій.

Після того, як у країні перестало існувати двовладдя, М. В. Криленка звинуватили у «державній зраді, сприянні противникові, в заколоті»¹⁰ й заарештували. І хоч вина його доведена не була, мужнього революціонера тримали в ув'язненні. Лише наприкінці вересня під тиском революційних мас Тимчасовий уряд змушений був звільнити заарештованих більшовиків. М. В. Криленко одразу включився в роботу по підготовці збройного повстання. Після історичного засідання ЦК 10 жовтня він — член Військово-революційного комітету при Петроградській Раді. 16 жовтня на розширеному засіданні Центрального Комітету партії Микола Васильович як член військової організації гаряче підтримав резолюцію В. І. Леніна про негайну підготовку до збройного виступу і закликав учасників засідання «взяти на себе ініціативу повстання»¹¹.

Під час Жовтневого збройного повстання М. В. Криленко — в гущі подій, він часто бував у полках, на заводах, проводив велику організаторську і роз'яснювальну роботу, за дорученням Військово-революційного комітету підтримував зв'язок з фронтами. 26 жовтня Микола Васильович доповів II Всеросійському з'їздові Рад про схвальне ставлення армій Північного фронту до революційних подій у Петрограді. Ось як розповідає про це Джон Рід: «Було... 5 годин 17 хвилин ранку, коли Криленко, хитаючись від втоми, піднявся на трибуну і показав збором якусь телеграму. «Товариші з Північного фронту! XII армія вітає з'їзд Рад і повідомляє про

⁵ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 3, М., 1972, стор. 17—18.

⁶ В 1914 р. він закінчив юридичний факультет Харківського університету.

⁷ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 2, К., 1967, стор. 426.

⁸ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 3, стор. 347.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 360.

¹⁰ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 3, кн. 1, К., 1968, стор. 135.

¹¹ Е. Симонов. Первый главковерх. Партия шагает в революцию, М., 1969, стор. 144.

¹² Октябрьское вооруженное восстание в Петрограде. Документы и материалы, М., 1957, стор. 54.

створення Військово-революційного комітету, який взяв на себе командування Північним фронтом!»¹².

М. В. Криленко ввійшов до складу першого робітничо-селянського уряду як член Комітету у військових та морських справах і очолив зовнішній фронт молодого Республіки Рад¹³. Разом з М. І. Подвойським Микола Васильович керував розгромом контрреволюційного заклоту Керенського—Краснова, брав участь у створенні апарату Народного комісаріату у військових справах, а згодом був призначений Верховним Головнокомандуючим усіма сухопутними і морськими силами Російської республіки. На цьому посту він послідовно проводив політику партії у справі військового будівництва, вживав енергійних заходів для втілення в життя ленінського декрету про мир. У питанні про підписання Брестського мирного договору М. В. Криленко беззастережно підтримував ленінську лінію. У заключному слові по політичному звіту Центрального Комітету, виголошеному на VII з'їзді РКП(б), В. І. Ленін відзначав, що Криленко і Подвойський «не були в числі лівих»¹⁴.

Із встановленням Радянської влади стара армія, незважаючи на перехід солдатів на бік трудящих, стала непридатною для виконання нових революційних завдань. Потрібна була армія, яка б стала опорою молодого Республіки Рад. «...Пануючий клас, пролетаріат,—явив В. І. Ленін,—якщо тільки він хоче і буде панувати, повинен довести це і своєю військовою організацією»¹⁵.

Активну участь в будівництві революційних Збройних Сил взяв і М. В. Криленко. Виконуючи рішення партії, він як Верховний Головнокомандуючий у своєму наказі від 25 грудня закликав революційних солдатів розпочати формування частин нової армії для захисту соціалістичної Вітчизни, брав безпосередню участь у створенні 1-го корпусу РСЧА в Петроградському військовому окрузі. У січні 1918 р. М. В. Криленко ввійшов до складу створеної РНК Всеросійської колегії по організації Робітничо-Селянської Червоної Армії¹⁶ і разом з М. І. Подвойським очолював її. Він неодноразово інформував В. І. Леніна про стан військового будівництва.

У березні 1918 р. партія направила М. В. Криленка в органи радянської юстиції. Разом з П. І. Стучкою та Д. І. Курським він багато зробив для створення єдиної радянської судової системи, утвердження нової соціалістичної законності, працював головою революційного трибуналу ВЦВК, заступником наркома юстиції. З 1922 по 1931 рік М. В. Криленко—прокурор республіки. Микола Васильович виступав державним обвинувачем на всіх політичних процесах 20-х—початку 30-х років проти ворогів соціалістичної революції.

У 1931 р. М. В. Криленко був призначений Народним комісаром юстиції РРФСР, а в 1936 р.—Наркомом юстиції СРСР. Він брав участь у підготовці Конституції СРСР і РРФСР, ряду кодексів і законів, був членом редколегії «Історії громадянської війни в СРСР», «Большой Советской Энциклопедии» та інших видань. Нагороджений орденами Леніна і Червоного прапора.

На XV і XVI з'їздах партії М. В. Криленко обирався членом ЦК ВКП(б), на ряді з'їздів Рад—членом ВЦВК, а в 1935 р. увійшов до складу Президії ВЦВК.

Не стало Миколи Васильовича в 1938 р. Він пішов із життя повний чудових планів і величних задумів і в пам'яті народній залишиться назавжди.

В. Т. ФЕЩЕНКО

¹² Джон Рід. Десять днів, що потрясли світ, К., 1958, стор. 103.

¹³ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 5, М., 1974, стор. 5.

¹⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 27.

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 136.

¹⁶ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 5, стор. 227.

90-річчя З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Б. П. ЖАДАНІВСЬКОГО

рович Жаданівський, один з керівників повстання саперів у Києві 18 листопада (1 грудня) 1905 р.

Б. П. Жаданівський народився 28 квітня (10 травня) 1885 р. на Харківщині в сім'ї військового інженера. 1903 р. після закінчення Петровського кадетського корпусу в Полтаві він вступив до Миколаївського інженерного училища (Петербург), де вперше познайомився з марксистською літературою і нелегальними виданнями. «Жаданівський,—згадували його товариші,—відзначався особливими по-

70 років тому кияни вітали колони озброєних солдатів, які під звуки «Марсельєзи» крокували вулицями міста. Попереду них йшов молодий офіцер. Це був Борис Пет-

глядами на свободу і вважався... дуже ліберальною людиною»¹. 15 липня 1905 р він закінчив училище і через тиждень разом з 7 офіцерами, серед яких були його однокласці В. Г. Баранов і Б. П. Зубков, приїхав до Києва на місце своєї служби. «Це були чудові часи,—згадував Борис Петрович,—ми були молоді, хотілося зараз же кинути на боротьбу... Ми були досить підготовлені і їхали до Києва «робити революцію»². Молоді офіцери швидко встановили зв'язки з членами Київської військової організації РСДРП і проводили агітаційно-пропагандистську роботу серед саперів. Борис Петрович бував на сходках і мітингах, разом з 33 офіцерами підписав лист-протест проти розстрілу мирної демонстрації киян у жовтні 1905 р., опублікований у газеті «Киевские отклики».

Заворушення серед солдатів Київського гарнізону виникли, за повідомленням більшовицької газети «Новая жизнь», «головним чином під впливом останніх вістей з Кронштадта, Владивостока, Гродно, Севастополя та ін.». В. І. Ленін зазначав, що «...серед солдатів почався свій рух, ... дух свободи проник у казарми скрізь і всюди»³. Місцеві соціал-демократичні організації посилили пропаганду серед солдатів, «прагнучи завоювати війська,—доповідав начальник Київського охоронного відділення у департамент поліції.—З числа військових частин Київського гарнізону найбільш плідотворним ґрунтом для агітації й пропаганди були саперні війська тому, що за своєю спеціальністю комплектуються з фабрично-заводського елементу»⁴.

Враховуючи революційні настрої солдатів і боячись, що повстання виникне стихійно, керівництво Київської військової організації РСДРП вирішило провести 18 листопада військову демонстрацію. Увечері 17 листопада на квартирі шевця Підградного відбулася нарада представників військових частин і військової організації РСДРП, у роботі якої взяли участь й сапери, зокрема Б. П. Жаданівський. Було прийнято рішення організувати демонстрацію, яка в разі підтримки її піхотою мала перерости в повстання. Проте меншовики, що займали у військовій організації керівні позиції, не піддали ні про план повстання, ані про підтримку його робітниками міста⁵.

Похмурого ранку 18 листопада озброєні солдати саперних рот, понтонери і телеграфісти вийшли з так званих «жандармських казарм» і під звуки «Марсельєзи» вирушили в центр міста. Це був «безладний натовп озброєних людей,—згадував Борис Петрович,—цей пункт у нас не був обумовлений і нам нікому в голову не прийшло вишикувати роти... Я докладав усіх зусиль, щоб переконати недовірливих солдатів вишикуватися»⁶. Борис Жаданівський йшов попереду повстанців. На вулиці Великій Васильківській (нині—Червоноармійська вулиця) шлях їм перегородили козаки. Щоб запобігти збройній сутичці, Жаданівський умовив козацького офіцера пропустити солдатів. На Жилинській вулиці (нині—вулиця Жаданівського) до них приєдналися близько 500 страйкарів з Південноросійського заводу (нині—завод «Ленінська кузня»). «Я бачив перед собою море голів, а що там далі—невідомо,—згадував Жаданівський.—Раптом повідомили: «Попереду з'явилася рота піхоти». Ледве скомандував: «Стій!», як натовп... розступився і прямо перед нами опинилася, стоячи «з коліна», рота піхоти»⁷. Пролунав залп. На бруківку впало багато вбитих і поранених. Прагнучи припинити кровопролиття, Жаданівський попрямував до піхотинців, вважаючи, що вони не будуть стріляти в офіцера. Однак його було тяжко поранено.

Під час слідства, не бажаючи видавати своїх друзів, Жаданівський заявив, що після поранення втратив свідомість і нічого не пам'ятає⁸. Підпоручик Баранов, на очах якого було поранено мужнього офіцера, помістив його до лікарні, звідки Бориса Петровича перевезли на одну з конспіративних квартир Київської організації РСДРП, що знаходилася в садибі політехнічного інституту. Щоб дезорганізувати поліцію, 24 листопада у «Киевской газете» було надруковано повідомлення про смерть Б. П. Жаданівського. Оскільки перебувати на території політехнічного інституту Жаданівському було небезпечно, через десять днів його з паспортом на ім'я П. М. Самійленка переправили на дослідну ферму політехнічного інституту⁹. Все ж 29 грудня 1905 р. поліція натрапила на слід «нелегального пораненого, який брав участь у саперному бунті 18 листопада»¹⁰, і відправила його до військового госпіталю. Там унтер-офіцер київської кріпосної команди Пресняков указав на нього

¹ Высший подъем революции 1905—1907 гг. Вооруженные восстания. Ноябрь — декабрь 1905 г., ч. 3, кн. 1, М., 1956, стор. 260.

² Ю. С. Литвак. Борис Петрович Жаданівський, К., 1962, стор. 11.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 12, стор. 103.

⁴ ЦДІА УРСР, ф. 275, спр. 675, арк. 77 зв.

⁵ «Красная летопись», 1925, № 3, стор. 134.

⁶ Ю. С. Литвак. Борис Петрович Жаданівський, стор. 22.

⁷ Там же, стор. 27.

⁸ ЦДІА УРСР, ф. 316, спр. 243, арк. 27.

⁹ Там же, ф. 275, спр. 676, арк. 62; ф. 316, спр. 243, арк. 200.

¹⁰ Там же, ф. 274, спр. 1179, арк. 133.

як на одного з керівників повстання, а 2 січня 1906 р. особа Жаданівського була встановлена ад'ютантом 5-го понтонного батальйону¹¹.

У зв'язку з тяжким станом здоров'я заарештованого справу Б. П. Жаданівського розглядали окремо. Його допитували безпосередньо в госпіталі. 25 липня 1906 р. хворого Бориса Петровича перевели до Косого капоніру. 2 вересня 1906 р. відбувся суд, і вже надвечір того ж дня було винесено вирок. «...Підсудного Бориса Петровича Жаданівського, після позбавлення всіх прав стану: дворянства, чину підпоручика і військового звання, виключити з військової служби і покарати смертною карою через розстріл»¹². 7 вересня командуючий Київським військовим округом генерал-лейтенант Сухомлінов замінив смертну кару довічною каторгою. Хворого арештанта перевезли до Лук'янівської в'язниці і помістили в лікарняну камеру.

29 листопада 1906 р. Жаданівського разом з 18 політичними каторжанами, доставленими з Одеси, відправили до Смоленської каторжної в'язниці. По дорозі він за допомогою одеситів-каторжан перепиляв ґрати і вистрибнув з поїзда через вікно. Але ранком його видав поліції заможний селянин с. Д'яконово, до якого Жаданівський зайшов переночувати¹³. Почалося 12-річне поневіряння Б. П. Жаданівського по каторжним тюрмам.

Спочатку Борис Петрович перебував у Смоленській в'язниці. Однак 11 січня 1907 р. за участь у так званому «голодному бунті» «непокірного і непоштового арештанта, — як зазначалося в доповідній записці адміністрації тюрми, — що мав вплив на інших арештантів», разом з кількома в'язнями перевели до Шліссельбурзької тюрми. 5,5 років відсидів він там, з них 118 днів — у карцерах. Проте тюремний режим не зломив волі цього фізично слабкого в'язня. Він багато читав, зокрема цікавився математикою, історією, природознавством і водночас не стояв осторонь боротьби за права політв'язнів. У липні 1912 р. Бориса Петровича разом з 14 в'язнями «за участь у бунті» вислано до Орловського каторжного централу, відомого надзвичайно суворим режимом. Там шліссельбуржців уже в перший день жорстоко побили, особливо нещадно катували хворого на сухоти Жаданівського¹⁴. Протягом 18 місяців перебування в Орловському централі Жаданівський 4 рази потрапляв до карцера. Тільки завдяки неодноразовим проханням матері і протестам відомих громадських діячів Б. П. Жаданівського перевели до херсонської тюрми. Після Лютневої революції його було звільнено. У листопаді 1917 р. він вступив до РСДРП. У зв'язку з тяжкою хворобою виїхав до Криму, де брав активну участь у створенні органів Радянської влади, редагував газету «Известия Совета рабочих и солдатских депутатов» (Ялта). Коли австро-німецькі загарбники і петлюрівці розпочали наступ на Ялту, Борис Петрович очолив створену ним «соціалістичну дружину». Він загинув 27 квітня 1918 р. у нерівному бою з білогвардійцями поблизу Алушти. Б. П. Жаданівський помер як солдат революції, захищаючи Радянську владу.

Минуло більш як півстоліття з дня трагічної загибелі Бориса Петровича, але радянський народ свято шанує пам'ять про мужнього борця за щастя трудящих. Ім'ям революціонера названо вулиці Києва та Ялти, про нього написано численні спогади, статті і нариси.

Перші праці, присвячені життю й діяльності Бориса Петровича, написали його товариші по каторзі П. Генкін та І. Вороніцин. Причому в книзі останнього використано значний архівний матеріал, зокрема листи Б. П. Жаданівського до рідних з каторги, оригінали тюремних справ¹⁵. До ювілеїв першої російської революції 1905—1907 рр. було видано збірники документів та спогади про повстання саперів у Києві, в яких, зокрема, детально розповідалося і про його керівника¹⁶. Тоді ж опубліковано кілька книг і статей з приводу цієї події¹⁷.

¹¹ Там же, арк. 137, 143.

¹² Там же, ф. 316, спр. 269, арк. 57.

¹³ ЦДІА УРСР, ф. 316, спр. 430, арк. 2; Д. О. Єршов. Нові документи про Б. П. Жаданівського. 1906—1907.— «УІЖ», 1965, № 2, стор. 103—104.

¹⁴ М. Н. Гернет. История царской тюрьмы, т. 5, М., 1956, стор. 284—286.

¹⁵ И. Вороницын. История одного каторжанина, М.—Л., 1926.

¹⁶ 1905 рік у Києві та на Київщині, К., 1925; Высший подъем революции 1905—1907 гг. Вооруженные восстания. Ноябрь—декабрь, ч. 3, кн. I, М., 1955; Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. I, К., 1955.

¹⁷ М. Ахун, В. Петров. Восстание инженерных войск в Киеве (из истории революционного движения в армии в 1905 г.).— «Красная летопись», 1925, № 3; В. М. Манилов. Вооруженное восстание в частях Киевского гарнизона (ноябрь 1905 г.), К., 1926; А. Ірґізов. Повстання 1905 р. в Києві, К., 1930; В. Лобахін. Повстання саперів у Києві 19 листопада 1905 р., Харків, 1930; С. Півнева. Б. П. Жаданівський — керівник збройного повстання саперів 1905 р. у Києві, Харків, 1932; В. М. Кацнельсон. Революційний рух у частинах Київського військового округу в період першої російської революції.— Наукові записки Інституту історії АН УРСР, т. 6, К., 1955; Г. Рубцов. Військово-бойова робота більшовиків України (1905—1907 рр.), К., 1958.

Архівні матеріали і спогади про перебування Б. П. Жаданівського на каторзі використав у своїй фундаментальній праці М. М. Гернет¹⁸. Останнім часом видано ще два нариси про коротке, але яскраве життя цієї мужньої людини¹⁹.

Документальні матеріали про Б. П. Жаданівського зберігаються у Центральному державному історичному архіві УРСР в м. Києві (фонди Київського військового окружного суду, прокурора Київського військового окружного суду, Київського охоронного відділу, Київського губернського жандармського управління), Київському обласному державному архіві (фонд Київської губернської тюремної інспекції), Центральному державному архіві Жовтневої революції СРСР (фонди департаменту поліції, головного тюремного управління), Центральному державному військово-історичному архіві СРСР. У Музеї Революції СРСР експонуються документи про Б. П. Жаданівського. Його листи з каторги до рідних придбав Київський державний історичний музей.

Т. Б. СЛЮДИКОВА

¹⁸ М. Н. Гернет. История царской тюрьмы, т. 5, М., 1956.

¹⁹ Ю. С. Литвак. Борис Петрович Жаданівський, К., 1962; Л. Кравцов. Борис Жаданівський, К., 1973.

Огляд джерел та літератури

МІСЦЕВІ РАДИ ДЕПУТАТІВ ТРУДЯЩИХ У ПЕРІОД РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

Основою соціалістичної держави і найповнішим втіленням її демократичного характеру є, як підкреслено у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії, органи народної влади — Ради депутатів трудящих. «Сьогодні це — більш як 2 мільйони депутатів. Вони управляють справами всієї нашої загальнонародної держави з низу до верху. А разом з ними самовіддано працює армія добровільних помічників — 25 мільйонів активістів при Радах»¹. Це — результат ленінської політики партії в галузі радянського державного будівництва і розвитку соціалістичної демократії.

У Програмі КПРС сформульовано марксистсько-ленінське положення про поступове переростання держави пролетарської диктатури у загальнонародну і намічено далішні шляхи всебічного розвитку соціалістичної демократії. Велику роль у цьому відіграли рішення жовтневого і листопадового (1964 р.) Пленумів ЦК КПРС і ряд інших історичних документів Комуністичної партії.

Новий великий вклад у розвиток марксистсько-ленінського вчення про соціалістичну державу внесли рішення XXIII і XXIV з'їздів партії, постанови наступних Пленумів Центрального Комітету КПРС. Розроблені партією теоретичні положення і вжиті нею практичні заходи зумовили дальший розквіт радянської державної системи. Вони також створили небувалі раніш можливості для вивчення досвіду та історії радянського державного будівництва.

За минулий період вийшла у світ велика кількість літератури, присвячена різним аспектам діяльності Рад у масштабі СРСР².

У першій половині 60-х років дослідники приділяли особливу увагу проблемі застосування громадських засад у роботі Рад. Деякі автори помилково твердили, що нібито на початку 60-х років у нашій країні відбувався активний процес відмирання держави і вже тоді були форми комуністичного громадського самоврядування. Це твердження суперечить справжньому характеру Рад на сучасному етапі. Адже на перший план тепер висуваються завдання зміцнення держави і вдосконалення політичної системи радянського суспільства, розвиток соціалістичної демократії.

В процесі комуністичного будівництва відбувається не механічний процес заміни державних органів громадськими, а поступове вдосконалення всієї системи політичної організації суспільства. «Тому ми і маємо право говорити, — писав В. І. Ленін, — лише про неминуче відмирання держави, підкреслюючи тривалість цього процесу, його залежність від швидкості розвитку *вищої фази* комунізму і лише цим цілком відкритим питанням про строки або про конкретні форми відмирання...»³.

У літературі, виданій до 1965 р., є серйозні помилки, спричинені суб'єктивізмом і волюнтаризмом, які мали поширення певний час. Так, безпідставно вихвалялась реформа органів управління 1962 р., яка суперечила ленінським принципам організації адміністративно-територіального поділу і протиставляла промислові райони сільськогосподарським. Виправдовувалось запровадження раднаргоспів, що перешкоджало чіткому проведенню принципу демократичного централізму у керівництві народним господарством.

Рішення жовтневого і листопадового Пленумів ЦК КПРС (1964 р.), постанови XXIII і XXIV з'їздів партії покіпчили з суб'єктивізмом і волюнтаризмом, що благотворно вплинуло і на розвиток дослідницької діяльності в галузі радянського державного будівництва.

Важливою позитивною особливістю сучасної літератури про Ради є її широка джерелознавча основа. Автори аналізують величезний конкретно-історичний мате-

¹ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 88.

² Советы депутатов трудящихся в период развернутого строительства коммунизма, М., 1961; Партия и Советы, М., 1962; Местные Советы на современном этапе, М., 1965, А. И. Лепешкин. Советы — власть народа, М., 1967; Советы за 50 лет, М., 1967; та ін.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 33, стор. 92.

ріал, який, зокрема, публікується в періодичній пресі — журналах «Коммунист», «Советы депутатов трудящихся», «Советское государство и право», «Комуніст України» та ін. Багато цінних відомостей про радянське будівництво на Україні вміщує журнал «Радянське право», на сторінках якого практичні працівники Рад діляться досвідом, висловлюють рекомендації щодо дальшого вдосконалення роботи Рад республіки. Важливе значення для широкого висвітлення багатогранної діяльності Рад мають опубліковані в журналі матеріали депутатів і працівників виконавчих органів Рад.

Видавництва Української РСР випускають чимало пропагандистсько-популярної літератури про Ради, серед авторів якої є часто партійні і радянські працівники.

Отже, діяльність Рад в період будівництва комунізму відображена у багатьох виданнях переважно публіцистичного характеру. Значний вклад у цю справу вносять юристи, які приділяють певну увагу і сучасній історії Радянської держави.

Вчені значну увагу приділяють тим процесам, що відбуваються в діяльності місцевих органів Радянської влади і відображають лінію партії на їх всебічний розвиток і підвищення ролі в період будівництва комунізму. Робота місцевих Рад наповнюється новим змістом, збагачуються її форми і методи в керівництві господарським і соціально-культурним будівництвом, дедалі ширшу участь бере в ній громадськість. Звідси, зазначається в одній з колективних монографій⁴⁻⁵, впливає важливість і актуальність теоретичного узагальнення багатої практики радянського будівництва і аналізу основних тенденцій розвитку місцевих радянських органів.

Ця ж думка чітко викладена й в іншому дослідженні⁶. В ньому показано роль місцевих Рад та їхніх виконавчих органів у комуністичному будівництві. Місцеві Ради завжди були основною ланкою, через яку трудящі залучалися до управління державою, а нині це завдання розв'язується активніше і в більших масштабах. Тепер Ради покликані залучати найширші кола трудящих до безпосередньої участі у виконанні відповідальних завдань комуністичного будівництва. Дослідники почали глибше, на основі величезного фактичного матеріалу аналізувати їхню роботу, ґрунтовніше оцінювати вже досягнуті результати. При цьому на перший план висуваються проблеми вдосконалення і зміцнення соціалістичної державності, створення сприятливіших умов для якнайширшої участі мас в управлінні державою.

Значна увага приділяється питанням адміністративно-територіального поділу. Як правильно зазначає О. І. Лепешкін, тепер, як і в попередні роки, відбувається процес удосконалення системи адміністративно-територіального поділу союзних республік відповідно до потреб будівництва комунізму. Правильне визначення меж області, району і сільради має важливе значення для розвитку ініціативи і посилення організаторської роботи місцевих органів державної влади, поліпшення проведення виборів до Рад⁷.

Розвиваючи цю ж думку, Ю. А. Тихомиров зазначає, що дальший розвиток адміністративно-територіального устрою союзних республік зумовлений насамперед соціально-економічними факторами нашого часу. Зростання промислового і сільськогосподарського виробництва, укрупнення колгоспів, утворення міжколгоспних організацій, розмах промислового і цивільного будівництва, розвиток транспорту, зв'язку, зміни у розміщенні населення — все це веде до формування нових господарсько-територіальних комплексів, що вимагає дальшого вдосконалення адміністративно-територіального устрою.

Автор цілком правильно підкреслює, що територіальна ознака є цементуючим елементом усієї системи місцевих радянських органів. Завдяки їй не тільки охоплюється і залучається до державної діяльності все населення, яке проживає на тій чи іншій території, а й пов'язується, координується на місцях багатогранна діяльність державних органів. Саме територіальний принцип дає змогу правильно враховувати соціально-економічні зв'язки, контакти населених пунктів між собою та ін.⁸

Об'єктивний критичний аналіз адміністративно-територіального поділу другої половини 50-х років і поділу Рад у 1962 р. за виробничим принципом містить література, видана після листопадового (1964 р.) Пленуму ЦК КПРС, який відновив ленінські принципи у цьому питанні.

Вчені цілком обґрунтовано відзначають, що в процесі соціально-економічного розвитку країни й надалі відбуватимуться поступові адміністративно-територіальні зміни, вдосконалення. Ці питання докладно розглядаються у сучасній науковій літературі.

Дослідники показують, що на сучасному етапі комуністичного будівництва зростає роль різних ланок державного управління. Так, у 60-ті роки значно розшири-

⁴⁻⁵ Местные Советы на современном этапе, М., 1965, стор. 3.

⁶ В. В. Цветков, Л. П. Юзьков, О. Ф. Фрицький. Наука управління і місцеві Ради, К., 1970, стор. 4.

⁷ А. И. Лепешкин. Назв. праця, стор. 20.

⁸ Местные Советы на современном этапе, стор. 19.

лась сесійна форма роботи місцевих Рад. Як слушно відзначає Ю. А. Тихомиров, сесія — основна організаційно-правова форма діяльності Рад, що дає їм змогу колегіально, на широкий демократичній основі розв'язувати важливі питання господарства, культури, побуту і комуністичного виховання. Саме проведення сесій надає роботі Рад глибоко громадського характеру і дозволяє їм повніше виявляти свою якість найбільш масових організацій⁹.

На великому фактичному матеріалі О. І. Лепьохкін показує, що тепер сесії Рад скликаються регулярніше, ніж раніше¹⁰. О. Ф. Фрицький підкреслює, що звіти виконавчих комітетів на сесіях Рад стали системою. В останні роки, відзначає він, ширше звітували виконавчі комітети безпосередньо населенню. У 1968 р. це робили 80% облвиконкомів, 92,8 райвиконкомів, 98,2 міськвиконкомів і 98,2% сільських виконавчих комітетів України, що також перевищує рівень попередніх років¹¹. Щоправда, у звітах рідко розглядалася діяльність окремих членів виконкому, завідуючих відділами чи начальників управлінь, хоча кожен з них персонально відповідає за стан справ. Отже, у звіті колегіального органа не завжди розкривається особиста діяльність відповідальних працівників виконкомів.

Однією з важливих форм контролю є регулярні звіти відділів і управлінь на сесіях Рад. На думку автора, така форма практикується невиправдано рідко. Причина цього полягає в тому, що керівники виконкомів вважають за достатнє охарактеризувати роботу відділів у загальному звіті виконкому.

Водночас у книзі звертається увага на позитивний факт — виступи керівників відділів та управлінь перед населенням¹².

У період розвинутого соціалізму більшого поширення набуває і така форма радянської демократії, як виїзні сесії виконавчих комітетів, що проводяться безпосередньо на підприємствах, будовах, у колгоспах, радгоспах і т. д. Ця форма має ряд переваг. Вона підвищує рівень гласності у роботі виконкомів, сприяє розширенню зв'язків з громадськістю, посиленню її контролю за діяльністю Рад. На виїзних сесіях обговорюються питання за безпосередньою участю трудящих. На жаль, автори не наводять кількісних показників щодо цієї роботи.

Характеризуючи в цілому значення сесійних засідань Рад, О. І. Лепьохкін пише, що найхарактернішою рисою нині є регулярний розгляд господарських питань, а також тих, що пов'язані з соціально-культурним та побутовим обслуговуванням населення.

Крім питань, які стосуються виключно компетенції Рад, на сесіях тепер систематично обговорюються різні проблеми господарського і культурного життя та побуту трудящих, комунального господарства і місцевої промисловості, розвитку сільського господарства, стану житлового та культурно-побутового будівництва, роботи органів народної освіти, охорони здоров'я, торгівлі і т. д.¹²⁻¹⁴. Переконливим доказом цього, зокрема по УРСР, можуть бути численні статті, нариси і замітки, вміщені в журналі «Радянське право» та в інших періодичних виданнях України.

У сучасній літературі значне місце відведене постійним комісіям Рад. Їхня діяльність в наш час набула великого розмаху. Як відзначає Р. А. Сафаров, ці комісії являють собою одну з організаційно-правових форм, що їх використовують депутати при управлінні державою. Автор доречно наводить слова В. І. Леніна про те, що розвиток радянської організації держави повинен, зокрема, полягати в тому, щоб кожен член Ради обов'язково виконував постійну роботу по управлінню державою¹⁵.

Постійні комісії дають депутатам можливість брати активну участь в організаторській діяльності місцевих Рад. Вони сприяють здійсненню компетенції місцевих Рад в міжсесійний період. Діючи в різних галузях економіки і культури, постійні комісії відіграють важливу роль у реалізації повноважень місцевих Рад. Від того, наскільки активно функціонують постійні комісії, багато в чому залежить успішне виконання завдань, що стоять перед Радами. Зрештою, постійні комісії забезпечують безперервність контролю Рад за діяльністю відділів і управлінь, а також підприємств та закладів¹⁶.

О. І. Лепьохкін відзначає, що сучасний етап радянського будівництва є періодом інтенсивного вдосконалення організаційних форм роботи постійних комісій, пошуку нових методів їхньої діяльності, підвищення ролі постійних комісій у розв'язанні різноманітних питань життя міста і села¹⁷. Автор наводить дані про значне кількісне зростання постійних комісій в період 1961—1965 рр. по СРСР в цілому¹⁸.

⁹ Местные Советы на современном этапе, стор. 124.

¹⁰ А. И. Лепешкин. Назв. праця, стор. 255.

¹¹ В. В. Цветков, Л. Г. Юзьков, О. Ф. Фрицький. Назв. праця, стор. 371.

¹²⁻¹⁴ А. И. Лепешкин. Назв. праця, стор. 275.

¹⁵ Местные Советы на современном этапе, стор. 167.

¹⁶ Там же, стор. 168.

¹⁷ А. И. Лепешкин. Назв. праця, стор. 265.

¹⁸ Там же, стор. 270.

О. І. Лепешкін, Р. А. Сафаров та інші дослідники відзначають важливий процес в еволюції постійних комісій місцевих Рад на сучасному етапі: розширення їх юридичних прав та обов'язків, переважно у сфері контролю. Останнім часом, пише Р. А. Сафаров, деякі Ради навіть надали права постійним комісіям приймати обов'язкові рішення¹⁹.

В літературі, у тому числі виданій в Українській РСР після XXII з'їзду КПРС, широко висвітлюється діяльність відділів Рад, які працюють на громадських засадах. Це — закономірне явище комуністичного будівництва і дальшого розвитку радянської демократії. Наприклад, у 1968 р. у самодіяльних організаціях, об'єднаних навколо Рад, працювали 841 005 чол., з них на громадських засадах у виконавчо-розпорядчих органах Рад — 75 313 чол.²⁰

До таких відділів, як зазначають дослідники, головним чином відносяться ті, що займаються питаннями культури, охорони здоров'я, комунального господарства, торгівлі, та деякі інші. В окремих Радах громадські відділи виконкомів певною мірою дублюють роботу однойменних постійних комісій. Ця обставина викликала ще на початку 60-х років дискусію про доцільність утворення громадських відділів при виконкомах. Висловлювались дві протилежні точки зору: одні автори прийшли до поспішних і необґрунтованих висновків про заміну на сучасній стадії комуністичного будівництва державних органів громадськими організаціями. Інші заперечували теж безпідставно всіляку можливість використання громадських засад у роботі Рад.

Можна повністю погодитись з думкою Б. М. Лазарева, що практика діяльності громадських відділів Рад себе виправдала і цілком відповідає положенню Програми КПРС, в якій підкреслено необхідність підвищення ролі постійних комісій Рад²¹. До такого висновку приходять і О. І. Лепешкін²². Життя і досвід роботи Рад показали, що постійні комісії можуть і повинні діяти у тісному контакті з громадськими відділами виконкомів. При правильній координації їхньої роботи вони можуть добиватись найбільшої результативності²³. Ці висновки повністю підтверджуються публіцистичною літературою, в якій є багато матеріалу про плідотворну роботу громадських відділів.

Тепер всі основні закономірності розвитку радянської демократії набули свого найбільшого втілення. Це, зокрема, добре висвітлено в літературі на прикладах останніх виборчих кампаній.

У монографії О. І. Лепешкіна наводяться таблиці, які свідчать про дальший розвиток радянської демократії на прикладі виборчих кампаній. До таблиць ввійшли відомості про виборчі кампанії 1959—1967 рр., всенародну участь трудящих у виборах до Рад, яка охоплює майже 100% дорослого населення²⁴. Показано, як рік у рік зростала кількість депутатів обраних до місцевих Рад СРСР. Автор переконливо доводить, що це пояснюється не лише зростанням населення, а головним чином залученням все більшої кількості представників народу до безпосередньої державної діяльності. Вміщено важливі статистичні дані, які розкривають й інші закономірності розвитку радянської демократії на сучасному етапі, зокрема процес оновлення депутатів місцевих Рад більш як на половину з кожними новими виборами. А це дає змогу проходити школу управління державою дедалі новим тисячам трудящих.

В літературі приділено велику увагу зростанню числа жінок-депутатів Рад, а також представників молоді. Все це має важливе значення для дальшого державного будівництва.

За партійним складом депутатів Ради цілком відбивали представництво блоку комуністів і безпартійних. Найбільш висока питома вага комуністів у крайових і обласних Радах, менша — у сільських і селищних. Це цілком природно, якщо врахувати відмінність щодо кількості комуністів в містах і на селі.

В аналізованій літературі добре розкривається класовий, соціальний склад депутатів місцевих Рад, зміни в ньому.

О. І. Лепешкін порушує важливе питання про професійний склад депутатів місцевих Рад, але, на жаль, ні він, ні інші дослідники не наводять відповідних даних. У вміщеній в книзі таблиці йдеться про розподіл депутатів місцевих Рад СРСР за галузями народного господарства. Проте з неї не видно вдосконалення соціального і професійного складу депутатів і поліпшення розподілу їх за галузями народ-

¹⁹ Местные Советы на современном этапе, стор. 196.

²⁰ В. В. Цветков, Л. П. Юзьков, О. Ф. Фрицький. Назв. праця, стор. 149.

²¹ Местные Советы на современном этапе, стор. 267.

²² А. И. Лепешкин. Назв. праця, стор. 272.

²³ В. С. Манешин. Общественные организации трудящихся, Харьков, 1962; В. Е. Бражников. Назв. праця; И. Т. Цесаренко. Местные Советы и актив, К., 1968.

²⁴ А. И. Лепешкин. Назв. праця, стор. 243.

ного господарства, оскільки там наведено дані лише за один (1965 р.) рік²⁵. До того ж, таблиця недостатньо прокоментована.

Автори підкреслюють, що національний склад депутатів місцевих Рад гармонійно, з позицій пролетарського інтернаціоналізму, представляє населення відповідного регіону.

Значна увага приділяється діяльності виконавчих органів місцевих Рад. На великому фактичному матеріалі дослідники показують, що підвищилась роль виконкомів в усій організаторській роботі на місцях, далі розвинулись її демократичні методи, посилився зв'язок з постійними комісіями і депутатами, розширився вплив виконкомів на всі галузі господарського і соціально-культурного будівництва. Комуністична партія постійно дбає про підготовку радянських працівників. З кожним роком зростає загальноосвітня підготовка службовців апарату управління місцевих Рад.

Підбиваючи підсумки, слід відзначити, що в літературі порушено винятково важливі питання діяльності місцевих Рад депутатів трудящих у період розвинутого соціалізму, розкриваються процеси і закономірності сучасного державного будівництва.

Проте це лише початок вивчення однієї з найактуальніших проблем радянської науки. Треба сподіватися, що найближчим часом наші вчені зроблять новий, ще вагоміший вклад у дослідження історії радянського будівництва в епоху розвинутого соціалізму.

І. К. БОЙЧЕНКО, І. Л. ШЕРМАН

²⁵ А. И. Лепешкин. Назв. праця, стор. 278—279.

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

В. И. ПОЛУРЕЗ.
*ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КПСС
ПО ПОВЫШЕНИЮ ЭФФЕКТИВНОСТИ
ПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА
В УСЛОВИЯХ
РАЗВИТОГО СОЦИАЛИЗМА
(НА МАТЕРИАЛАХ УКРАИНСКОЙ ССР).*
Издательское объединение «Вища школа»,
Издательство при Киевском
государственном университете,
К., 1974, 230 с.

В період комуністичного будівництва одним з найважливіших завдань, що стоять перед радянськими людьми на шляху створення матеріально-технічної бази комунізму є підвищення ефективності суспільного виробництва. «...Головне, на що ми повинні розраховувати,— говорив на XXIV з'їзді партії Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв,— це підвищення ефективності виробництва»¹.

У здійсненні цього курсу КПРС нагромадила значний досвід, всебічне вивчення якого має актуальне теоретичне і практичне значення. Окремі аспекти цього досвіду висвітлені в працях Г. М. Окладного, О. Г. Мітюкова, М. М. Матвійчука, Н. Ю. Костриці, П. Т. Рушенка, В. П. Шевчука, Б. І. Стелі, Н. Д. Олійниченка, Л. М. Гатовського, П. Є. Рудого, В. Г. Афанасьєва та ін. Монографічне дослідження В. І. Полуреца присвячене комплексному висвітленню діяльності партійних організацій по підвищенню ефективності промислового виробництва в умовах розвинутого соціалізму.

На основі вивчення творів класиків марксизму-ленінізму, матеріалів XXIV з'їзду КПРС та ряду пленумів Центрального Комітету партії автор переконливо показав значення ленінського курсу на інтенсивне ведення господарства, для успішного будівництва матеріально-технічної бази комунізму, ґрунтовно проаналізував форми і методи партійного впливу на підвищення ефективності промислового виробництва.

В центрі дослідження — діяльність партійних організацій по виконанню рішень вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС,

XXIII і XXIV з'їздів партії. Зокрема, детально розглянуто заходи, спрямовані на вдосконалення стилю і методів партійного керівництва, підвищення боєздатності парт-організацій, поліпшення їх якісного складу, добору і виховання партійних кадрів. Автор переконливо показав як внаслідок проведеної роботи зростала авангардна роль комуністів у втіленні в життя економічного курсу партії.

Одним з важливих засобів підвищення ефективності промислового виробництва є наукове управління економікою. Саме тому багато сторінок книги присвячено діяльності партії по здійсненню економічної реформи і дальшому вдосконаленню управління промисловістю. При цьому автор зазначає, що ЦК КПРС і Радянський уряд особливу увагу звертали на посилення ролі економічних методів у господарському житті, приведення планування і управління у відповідність до вимог об'єктивних законів соціалізму.

В ході реформи великого поширення набув досвід партійної організації Щокінського хімічного комбінату. Партійні організації України, говориться в монографії, творчо використовували цей досвід, шукали і знаходили нові резерви. Дедалі більше у науковому управлінні економікою використовується електронно-обчислювальна техніка. Ініціаторами її широкого впровадження у виробництво також були партійні організації. За даними, що містяться в книзі, у 1971 р. на Україні діяло понад 100 автоматизованих систем і підсистем управління (стор. 67).

Особливо яскраво у монографії показано боротьбу комуністів промислових підприємств та науково-дослідних установ за прискорення науково-технічного прогресу як основної умови підвищення ефективності виробництва. Партійні організації не втомно дбають про здійснення широкого комплексу заходів щодо автоматизації і механізації виробничих процесів та залучення до цієї справи якнайбільшої кількості трудящих.

В умовах науково-технічної революції підвищення ефективності виробництва неможливе без активного впровадження у нього новітніх досягнень науки і техніки. Це наочно видно на прикладі зростання ролі науки в Українській РСР. Партійні організації постійно спрямовують діяльність

¹ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 63.

учених на розв'язання найважливіших проблем, сприяють посиленню співробітництва науковців і виробників. Зокрема, В. І. Полурез наводить такі дані: з 1959 по 1970 р. обсяг господарських договірних робіт, які виконувалися академічними інститутами республіки, зріс із 3,7 млн. до 26,8 млн. крб., тобто більше, як у 6 раз (стор. 128).

Червоною ниткою через рецензовану монографію проходить думка про вирішальну роль народних мас в історичному процесі. Без творчої активності мільйонних мас трудящих неможливо будувати комуністичне суспільство, рухати вперед технічний прогрес. Саме під цим кутом зору автор узагальнює досвід парторганізацій в розвитку різноманітних форм соціалістичного змагання, у забезпеченні його масовості та високої результативності. Трудові подвиги М. Мамає, С. Воронікова, І. Стрельченка, М. Гонди, В. Якименка, Г. Демиденка та багатьох тисяч їх послідовників свідчать про великий вклад трудящих у піднесення промислового виробництва. Досить сказати, що в 1971 р. у соціалістичному змаганні брало участь 89,9% трудящих Української РСР, з них 55,7% боролися за комуністичне ставлення до праці (стор. 167). В ході змагання розвивається братерське співробітництво радянських народів, зміцнюється їх дружба і взаємодопомога.

На XXIV з'їзді КПРС зазначалося, що провідна роль робітничого класу посилюється в міру того, як зростає його загаль-

на культура, освіченість і політична активність. Наведений у книзі матеріал є переконливим свідченням правильності цього важливого положення. Автор докладно розповідає про підготовку робітничих кадрів та підвищення культурно-технічного рівня трудівників, що в свою чергу має величезне значення і для підвищення ефективності промислового виробництва.

Глибоко і всебічно висвітлюючи досліджувану проблему, В. І. Полурез широко використовує фонди багатьох партійних та державних архівів, опубліковані документи, матеріали періодичної преси, гостро критикує буржуазних та ревізіоністських фальсификаторів, які намагаються очорнити економічну політику нашої партії.

Водночас праця не позбавлена й окремих недоліків. Так, автор не дає визначення категорії «ефективність промислового виробництва». Як відомо, в цьому питанні немає єдиної точки зору, а тому бажано було б дізнатися, що думає про це дослідник. Трапляються й стилістичні погрешності, зокрема, часто повторюються вислови «приділяється багато уваги», «у досліджуваний період» тощо.

Але ці огріхи не знижують позитивної оцінки книги, написаної на високому теоретичному та науковому рівні. Вона принесе користь пропагандистам, агітаторам, викладачам вузів, технікумів і вчителям шкіл.

П. Л. Варгатюк, А. В. Дольчук

**Г. М. ШАРЛАЙ.
БОРІТЬБА РОБІТНИЧОГО КЛАСУ
УКРАЇНИ ЗА СТВОРЕННЯ НОВОЇ
ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ СОЦІАЛІСТИЧНОГО
ЗЕМЛЕРОБСТВА (1927—1932 рр.),**

*Видавниче об'єднання «Вища школа»,
Видавництво при Харківському
державному університеті, 1974, 134 с.*

Перехід села на шлях соціалізму, як вчив В. І. Ленін, міг бути здійснений лише під керівництвом робітничого класу на чолі з Комуністичною партією. «Прискорити цей перехід,—вказував він,—можна тільки такою допомогою селянинові, яка давала б йому можливість у величезних розмірах поліпшити всю землеробську техніку, перетворити її докорінно»¹. Втілюючи в життя ленінський план побудови соціалістичного суспільства, партія успішно розв'язала велике і складне завдання технічного переозброєння сільського господарства.

Зміцнення союзу робітничого класу і селянства в роки будівництва соціалізму в СРСР не раз було предметом дослідження радянських істориків. Проте ряд важливих аспектів цієї проблеми, зокрема боротьба робітничого класу за створення потужної технічної бази соціалістичного землеробства в роки першої п'ятирічки, все ще потребує дальшого, більш глибокого вивчення. Хоч це питання й розглядається в ряді праць, проте досі не було створено жодного монографічного дослідження, в якому б висвітлювалася багатогранна діяльність робітничого класу України у справі розвитку сільськогосподарського машинобудування і технічного переозброєння сільського господарства. Рецензована монографія Г. М. Шарлая певною мірою заповнює цю прогалину. Написана на основі широкого кола джерел, вона глибоко розкриває провідну роль робітничого класу України в соціалістичній перебудові і технічній реконструкції сільського господарства республіки.

Монографія складається із семи розділів, у яких переконливо показано економічні і соціально-політичні передумови соціалістичної перебудови сільського господарства і переозброєння його новою технікою в ро-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 260—261.

ки створення фундаменту соціалізму, наголошується на тому, що розв'язання всіх основних проблем соціалістичного будівництва, які постали в той час перед радянським народом, було можливим лише завдяки ленінському курсу на індустріалізацію країни, який послідовно проводила Комуністична партія.

Активну участь у нагромадженні коштів для потреб індустріалізації брало селянство, однак вирішальну роль у її проведенні, як правильно підкреслює автор, відіграв робітничий клас. При цьому Г. М. Шарлай аргументовано викриває безпідставні твердження буржуазних фальсифікаторів, які намагаються довести, нібито соціалістична індустріалізація в нашій країні відбувалася за рахунок «експлуатації» селянства.

На основі значної кількості документів і матеріалів автор переконливо розкриває велич ленінських ідей про першочерговий розвиток важкої промисловості за соціалізму, показує роль ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У у справі індустріалізації, висвітлює боротьбу робітничого класу під керівництвом партійних осередків промислових підприємств за переозброєння сільського господарства новою технікою, аналізує кількісний і якісний склад парторганізацій заводів сільськогосподарського машинобудування і Компартії України в цілому. Так, цікавими є дані про зростання партійних лав за рахунок найкращих представників провідного класу сучасності. З 1 січня 1928 р. по 1 січня 1932 р. кількість усіх робітників у КП(б)У збільшилася з 130 425 до 359 922, тобто у 2,8 рази, а число робітників від верстата в цій майже потроїлося. На кінець першої п'ятирічки серед членів КП(б)У було понад 70% робітників. Переважно це були люди з великим виробничим стажем.

Висвітлюючи боротьбу партійної організації республіки проти «лівого» і правого опортунізму, автор викриває його антиленінську суть і показує згуртованість робітничого класу у здійсненні генеральної лінії партії на побудову соціалістичного суспільства.

Увагу читача привернуть ті сторінки монографії, де розповідається про велику трудову активність робітників, які працювали на заводах сільськогосподарського машинобудування Української РСР, про основні напрями діяльності партійних організацій цих підприємств по зміцненню трудової дисципліни, розгортанню соціалістичного змагання, підвищенню продуктивності праці, зниженню собівартості продукції, розвитку винахідницького і раціоналізаторського руху, поліпшенню якості продукції. Розглядаючи ці питання, Г. М. Шарлай показує авангардну роль комуністів у виробничому процесі, зростання їх впливу на маси позапартійних робітників. Заслугує схвалення й те, що в книзі наведено ряд невідомих широкому читачському загалу прізвищ комуністів — керівників

і рядових робітників, — які невтомно боролися за здійснення генеральної лінії партії, за створення нової технічної бази соціалістичного землеробства.

Висвітлюючи процес бурхливого зростання сільськогосподарського машинобудування в республіці у 1927—1932 рр., автор оперує конкретними даними про величезні зміни, які відбулися в цей період у стані технічного оснащення заводів, рівні кваліфікації робочої сили, характері продукції, що випускалася. Завдяки великим зусиллям партії і робітничого класу в небачено короткий строк було переустатковано старі підприємства, збудовано ряд нових цехів і заводів, підготовлено необхідні кадри, що дало змогу вже на кінець п'ятирічки налагодити масовий випуск нових високопродуктивних сільськогосподарських машин. У країні була створена тракторна промисловість. Якщо в 1927—1928 рр. у загальному виробництві підприємств республіки пристосоване до механічної тяги сільгоспнаряддя становило 3%, то в 1932 р. — 74%. За ці роки випуск сільгоспмашин і реманенту на Україні збільшився у чотири рази, а порівняно з 1912 р. — майже у 12 разів.

Зібраний автором багатий цифровий матеріал систематизовано у 16 таблицях. Значний інтерес становлять дані про якість сільськогосподарських машин. Зокрема, з монографії дізнаємося, що вже тоді, коли машинобудівні підприємства почали випускати нові високопродуктивні механізми, їх продукція була, як правило, якісною, а інколи навіть перевершувала зарубіжні зразки. Ефективність і надійність вітчизняних машин, як правильно підкреслює Г. М. Шарлай, мали важливе політичне значення, оскільки це не лише допомагало переборювати недовіря селян до нової техніки, а й зводило нанівець вплив антикологоспної агітації куркулів.

В останніх двох розділах книги йдеться про те, як робітники допомагали селянам освоювати нову сільськогосподарську техніку, організовувати відсіч підступам куркульства, створювати машинні селянські товариства, машинно-тракторні колони тощо. На основі великого фактичного матеріалу, значна частина якого уперше введена до наукового обігу, в монографії висвітлено хід проведеної ЦК КП(б)У дискусії про МТС. Ця дискусія, робить висновок автор, допомогла парторганізаціям привернути увагу широкої громадськості до «питань поліпшення роботи МТС і підвищення їх ролі в здійсненні суцільної колективізації сільського господарства» (стор. 101).

На жаль, змістовна праця не позбавлена й окремих недоліків. Нерідко автор зловживає фактичним матеріалом, зокрема цифровими даними. Недостатньо уваги, на наш погляд, приділено висвітленню діяльності профспілкових і комсомольських організацій, що особливо необхідно було показати у п'ятому розділі. В окремих

місяцях не зазначено, коли відбувалися ті чи інші події, про які йде мова. Трапляються й фактичні неточності. Так, замість цифри 319,4 тис. надруковано 3194 тис. (стор. 13), замість 95—9,5 (стор. 74), замість 5000—500 (стор. 104) та ін.

В цілому ж рецензована монографія від-

значається високим науковим рівнем, глибиною аналізу, чималою джерелознавчою базою. Її з задоволенням прочитають усі, хто цікавиться історією героїчного робітничого класу нашої країни.

П. К. Стоян, М. В. Різницька

В. М. КУРИЛО.
ВПЛИВ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ
СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА
РОЗВИТОК РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ
НА БУКОВИНІ,

Чернівці, 1973, 150 с.

Як зазначає сам автор, тема його книги вже привертала увагу дослідників і є ціла низка праць, що в тій чи іншій мірі висвітлюють цю тему. Серед них, зокрема, дослідження С. Канюка, І. Компанійця, В. Маланчука, С. Пархомчука, А. Ярошенка та статті інших авторів, а також праця К. Ципка «Велика Жовтнева соціалістична революція і боротьба трудящих Буковини за владу Рад та возз'єднання з Радянською Україною» (Чернівці, 1958), в якій дано досить широку картину заворушень від часів першої світової війни до визволення Північної Буковини і Хотинського повіту з-під панування румунських окупантів. На жаль, у цій книзі не розмежовані події, що відбувалися на Буковині та в Бессарабії. Автор відтворив переважно становище в розташованих у цих краях частинах російської армії, внаслідок чого не складається чіткого уявлення про своєрідність розвитку революційного руху саме на Буковині та участь в ньому корінного населення.

В. М. Курило розглядає боротьбу трудящих Буковини як складову частину революційної боротьби всього українського народу за владу Рад, за соціалізм і возз'єднання всіх земель в єдиній Українській Радянській соціалістичній державі. Але, виходячи з конкретно-історичних умов, враховуючи, зокрема, те, що Буковина належала в ті часи до клаптевої Австро-Угорської імперії, він старанно відібрав факти і проаналізував явища, які безпосередньо стосуються становища й розвитку визвольного руху в цьому краї. На основі залученого матеріалу автор переконливо спростовує твердження буржуазних і буржуазно-націоналістичних фальсифікаторів, нібито революційні настрої на Буковину були привнесені ззовні, «російськими солдатами», що революційна ситуація була сюди «імпортвана», а, мовляв, «на українській етнографічній території не зареєстровано тоді жодних народних заворушень».

Події, починаючи з кінця XIX ст., про які йдеться в першому розділі рецензованої книги — «Соціально-економічна характеристика і становище трудящих Буковини напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції», дають можливість простежити, як внаслідок напівколоніального становища цього краю, непосильного соціального і національного гноблення населення визрівав той благодатний ґрунт, на якому згодом буйно проросли ідеї Леніна і Жовтня. Мовою фактів і статистики у праці доведено названня революційної ситуації на Буковині ще задовго до приходу сюди революційних солдатів російської армії. Автор показує, що революційна активність тут спостерігається вже наприкінці XIX ст., і виділяє чотири періоди в боротьбі проти експлуататорів (перший — кінець XIX ст. — 1904 р., другий — 1905—1907 рр., третій — 1908—1911 рр. і четвертий — 1912—1914 рр.), визначаючи характерні риси кожного з них.

Показуючи застій і деградацію промисловості, сільського господарства, освітньої справи краю і безправність його населення, В. М. Курило зводить нанівещь ще один націоналістичний міф про «благоденствіє і процвітання» Буковини за часів австро-угорського панування. У гострій полеміці, як на нашу думку, автор в окремих місцях навіть переобтяжує свої докази статистичними викладками, надмірною деталізацією.

У тій частині першого розділу, де йдеться про Буковину часів першої світової війни (стор. 53—63), варто було б більше наголосити на революціонізуючому значенні перебування російських солдатів в цій частині України ще до Лютневої буржуазно-демократичної революції в Росії.

Другий розділ присвячений революційному і національно-визвольному рухові на Буковині в 1917—1918 рр. На великому фактичному матеріалі показано, як перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії підняла на боротьбу за краще життя всі верстви трудового населення Буковини, прогресивну інтелігенцію. Вони почали заводити в себе такі ж самі порядки, як в Радянській Росії та Україні: обирали Ради, ділили поміщицькі землі і сіножаті, маетки. Автор викриває облудну роль українських буржуазних націоналістів, які хотіли проголосити «самостійну Україну в межах Австрії», і доводить, що

погляди трудового населення завжди були звернені на схід, до братів з берегів Дніпра та Волги. Всенародне буковинське віче 3 листопада 1918 р. висловило одностайне прагнення до «прилучення австрійської часті української землі до України».

В. М. Курило піддає критиці тих авторів, які намагалися пояснити тяжіння буковинців (та й трудящих інших українських земель) до України тільки фактом етнічної спорідненості. Він цілком справедливо пише, що «...в основі цього тяжіння лежать не лише і не стільки фактори національні, скільки фактори соціально-класового характеру, які полягають у тому, що селянство всіх національностей, складаючи значну більшість населення цього краю, хотіло одержати землю, добитись звільнення від буржуазно-поміщицького гніту» (стор. 89).

В рецензованій праці з'ясовуються неточності й розбіжності щодо виникнення і діяльності Компартії Буковини, доводиться безпідставність твердження сучасного румунського історика В. Лівеану, начебто на Буковині був тільки комуністичний осередок, створений активістами, яких відрядила сюди румунська комуністична група з Угорщини (стор. 90).

Зібраний в цьому розділі матеріал переконливо показує, що революційна боротьба трудящих Буковини не була інспірована більшовиками з Росії або румунською комуністичною групою з Угорщини, а являла собою закономірне продовження і розвиток визвольного руху попереднього періоду. Під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції вона сягнула свого вищого ступеня і привела до ліквідації австрійського панування в краї.

Проте націоналістичним верховодам, при підтримці уряду королівської Румунії та міжнародного імперіалізму, вдалося придушити революційну боротьбу буковинців і кинути їх батьківщину на поталу іноземним окупантам. Про це йдеться у третьому розділі книги, де відтворюється і грізна хвиля протесту проти нових завойовників (1918—1921 рр.). Докладно висвітлюється, зокрема, повстання 113-го полку в Чернівцях, яке пройшло під більшовицькими лозунгами. Слід разом з тим зауважити, що треба було більше залучити матеріалів про розгортання партизанського руху на Буковині (стор. 114—116, 120 та ін.).

Багато уваги в книзі приділено керівній ролі Компартії Буковини у визвольній боротьбі трудящих проти соціального і національного гніту, за воз'єднання з Українською РСР. Буковинські комуністи рішуче виступали проти спроб румунських шовіністів і українських буржуазних націоналістів викликати розбрат і ворожнечу між трудящими різних національностей. Прокладалися мости міжнародної солідарності з трудовим народом різних націо-

нальностей для спільної боротьби проти королівсько-поміщицького режиму в Румунії, про що, зокрема, свідчить Ясська конференція представників комуністичного підпілля Бессарабії, Буковини і Старого Королівства (корінної Румунії).

Таким чином, твір В. М. Курила по-новому висвітлює ряд аспектів визвольної боротьби трудящих Буковини проти соціального і національного гніту. У книзі використано багато нових матеріалів і друкованих джерел, зокрема документи з історії Румунської компартії, які дали можливість глибше розкрити ті важливі і гострі процеси, що відбувалися на Буковині напередодні і після Великої Жовтневої соціалістичної революції, показати її вирішальну роль у розгортанні класових боїв трудящих цього краю, викрити запродавство буржуазно-націоналістичних та угодовських партій.

Рецензована книга значно виграла б, коли б у ній завчасно були усунуті окремі недоліки та недогляди. Насамперед, при порівняннях слід було зіставляти однакові одиниці виміру, бо, наприклад, на стор. 12 для доведення своєї тези про збільшення акціонерного капіталу за час з 1889 по 1901 р. автор говорить, що він зріс «з 6650 тис. флорентів до 22 200 тис. крон». Різні грошові одиниці не дають змоги читачеві уявити собі, чи справді тут є зростання. До речі, й такої грошової одиниці, як флорент, немає, а мова, мабуть, іде про флорини і форінти. Подібні неправомірні зіставлення мають місце і на стор. 16, 40, 42. Не уніфіковано найменування населених пунктів. Так, одне й те ж село на стор. 75 називається Бергомет, а на наступній — Берегомет; на стор. 58 один і той же населений пункт іде як Радауці і як Радівці. По-різному пишуться назви фірм, підприємств, закладів: на стор. 16, наприклад, вони подаються німецькою мовою в українській транскрипції, а на стор. 20 — в перекладі, українською мовою. На стор. 11 фігурує один з власників лісопилного заводу як К. Гец, а на стор. 22 він уже С. Гец. Селянин Шпитко виступає як Спетько (стор. 69), один з румунізаторів Буковини С. Боднареску названий С. Бондарескул (стор. 101). Неправильно вказано дату перебування на Буковині Джона Ріда (стор. 58). Є в праці опріхи й стилістичного характеру.

Проте ці недоліки аж ніяк не можуть применшити важливості даного дослідження — актуального, глибокого, полемічно спрямованого проти давніх і новоявлених фальсифікаторів історії визвольної боротьби трудящих Північної Буковини.

П. В. Михайлина, О. С. Романець

І. КОЛОМІЙЧЕНКО.

КИРИЛО ВАСИЛЬОВИЧ СУХОМЛИН,

Політвидав України, К., 1974, 158 с.

Література про видатних діячів Комуністичної партії і Радянської держави поповнилася книгою, присвяченою професійальному революціонерів-ленінцю Кирилові Васильовичу Сухомлину.

На урочистому засіданні, присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв, звертаючись до ветеранів партії, говорив: «Ваш досвід, дорогі товариші, ваша енергія, все ваше віддане революції життя є і будуть прикладом для нових і нових поколінь будівників комунізму»¹. Таким яскравим прикладом для молоді є й життя К. В. Сухомлина, який проводив активну підпільну діяльність у Сибіру і на Далекому Сході, брав участь у трьох революціях, захищав завоювання Великого Жовтня у роки громадянської війни, близько двадцяти років очолював відповідальні ділянки державної і господарської роботи. Рецензована книга І. І. Коломійченка — перша праця про цього видатного партійного і державного діяча.

Життя і діяльність К. В. Сухомлина автор висвітлює на фоні загальноісторичної обстановки країни. В книзі показано економічне і політичне становище Росії, зокрема України, наприкінці XIX ст., в умовах якого складався світогляд майбутнього революціонера. З дитинства він пізнав цінну шматка хліба, натерпівся злиднів і поневоєння по наймах. Сім'я Сухомлиних не мала й клептика землі і Кирило з батьком змушені були мандрувати в пошуках заробітку спочатку в Одесу, а потім у Забайкалля. Перша російська революція, участь у діяльності підпільних більшовицьких організацій, у мітингах, демонстраціях і страйках справили величезний вплив на формування К. В. Сухомлина як революціонера-більшовика.

У 1917 р. Кирило Васильович активно роз'яснював трудящим ленінський план переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну, невтомно боровся проти меншовиків та есерів, які чинили опір підготовці збройного повстання, а після перемоги Великого Жовтня — проти інтервентів та внутрішньої контрреволюції на Далекому Сході.

З особливим інтересом читаються сторінки про діяльність К. В. Сухомлина на Україні, де він багато зробив для відбудови народного господарства республіки, його технічної реконструкції та соціалістичної індустріалізації. Яскраво, на багатьох переконливих прикладах показана його роль у зміцненні лав КП(б)У (особливо під час роботи на керівних посадах у ЦК КП(б)У та РСІ УРСР), у боротьбі з «лі-

вими» і правими опозиціонерами та націоналістичними ухильниками в партії.

Найбільш повно організаторський талант К. В. Сухомлина розкрився на посаді голови Вищої Ради Народного господарства УРСР, яка внесла вагомий вклад у успішне виконання першої п'ятирічки, у перетворення Радянської України в могутню індустріальну республіку.

Як голова ВРНГ Української РСР К. В. Сухомлин відіграв значну роль у будівництві і реконструкції підприємств Донбасу і Придніпров'я, спорудженні Дніпрогесу.

Всебічно показано в рецензованій праці діяльність Кирила Васильовича на посадах заступника голови Ради Народних Комісарів України, голови Всеукраїнської ради професійних спілок, голови Державної планової комісії УРСР та наркома легкої промисловості республіки. Він неодноразово обирався членом ЦК КП(б)У і кандидатом у члени ЦК ВКП(б). У 1930—1937 рр. був членом Політбюро ЦК КП(б)У.

У стосунках з товаришами по роботі К. В. Сухомлин відзначався чуйністю і ширістю, він безмежно вірив у їх творчі можливості. Працюючи пліч-о-пліч з В. Я. Чубарем, Г. І. Петровським, С. В. Косіром, М. О. Скрипником та іншими видатними діячами партії і Радянської держави, Кирило Васильович вчився у них самовідданості, принциповості і дисципліни, послідовності і стійкості у боротьбі за будівництво соціалізму. Виходець з народу, підкреслює автор, плоть від плоті його, К. В. Сухомлин жив ділами і думами народними, був невтомним борцем за щастя трудящих.

Водночас у цілому хороша книга не позбавлена й окремих недоліків. Варто було б ширше показати роль К. В. Сухомлина в соціалістичному будівництві, використавши для цього наявний архівний матеріал. Роль К. В. Сухомлина в окремих подіях (стор. 14, 17, 74) дещо перебільшена.

Автор пише, що «опозиційний блок виступав проти політики соціалістичної індустріалізації і колективізації сільського господарства» (стор. 87). Це, звичайно, правильно, але доцільно було б сказати й про те, що опозиціонери висували також авантюристичний лозунг «зверхіндустріалізації» і лицемірно звинувачували партію в селянському ухилі, у захисті куркульства. Аналізуючи боротьбу навколо чистки партії (стор. 86—94), слід було б підкреслити, що твердження колишніх есерів і бундівців ще й тепер використовують буржуазні ідеологи і фальсифікатори у своїх нападках на КПРС.

Проте не ці окремі недоліки визначають оцінку рецензованої праці, яка, безумовно, стане в пригоді спеціалістам-історикам, дістане визнання широкого кола читачів.

¹ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом, т. II, К., 1971, стор. 527.

М. В. ЗНАМЕНСКАЯ.
ДРУЖБА МИЛЛИОНОВ,

изд-во «Наукова думка», К., 1974, 174 с.

Дослідження питань виникнення і розвитку світової соціалістичної системи має велике політичне і практичне значення для узагальнення досвіду соціалістичного і комуністичного будівництва, інтернаціонального виховання трудящих.

Рецензована монографія присвячена аналізу суспільно-політичної діяльності трудящих Української РСР, спрямованої на зміцнення братерських зв'язків і співробітництва з народами європейських соціалістичних країн у 1956—1974 рр. На конкретних прикладах у книзі досліджуються такі нові форми взаємозв'язків між братніми країнами, що виникли в кінці 50-х років, як ініціатива і практична участь організацій товариств дружби, їх багатогляного активу в обміні народногосподарським досвідом. Автор підкреслює велику роль у цьому відділенні товариств дружби з соціалістичними країнами на підприємствах, транспорті, у колгоспах і радгоспах, наукових і культурних закладах республіки, вузах і школах, які працюють під керівництвом партійних органів і в тісному контакті з профспілковими і комсомольськими організаціями колективів трудящих.

М. В. Знаменська використала значний документальний та фактичний матеріал, зокрема архівні фонди Союзу радянських товариств дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, Українського товариства дружби і республіканських відділень товариств дружби з соціалістичними країнами, Центрального державного архіву Жовтневої революції СРСР, документи зовнішньої політики СРСР, матеріали радянської і зарубіжної преси тощо.

Важливим аспектом дослідження є також питання про міжнародний рух громадськості за дружбу і культурні зв'язки з СРСР у 20—30-х роках, діяльність Всесоюзного та Українського товариств культурного зв'язку з закордоном. Дослідниця цілком обгрунтовано доходить висновку про те, що успіхи, досягнуті в розширенні й зміцненні зв'язків між радянськими та зарубіжними організаціями, зокрема товариствами і спілками дружби, мали велике значення в згуртуванні антифашистів напередодні другої світової війни, у боротьбі прогресивних сил за мир, демократію та соціалізм у післявоєнний період.

У здійсненні всебічного співробітництва між країнами соціалістичної співдружності, їх громадських організацій на сучасному етапі важливого значення набуває практичне використання прогресивних традицій інтернаціональних зв'язків і пролетарської солідарності, початок яким було покладено ще у 20—30-х роках і в період антифашистської визвольної війни. М. В. Знаменська показує поступове зростання ін-

тернаціонального співробітництва між народами країн соціалістичної співдружності, що знайшло яскраве втілення у діяльності Союзу радянських товариств дружби, зокрема Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами (УТДКЗ), яке було організаційно оформлене 5 березня 1959 р. на Республіканській конференції представників громадськості України. Його складовою частиною стали створені в 1958 р. Українські відділення товариств дружби з соціалістичними країнами, а також галузеві секції (суспільних наук, педагогічна, сільськогосподарська, медична, музична та ін.). На численних конкретних прикладах у книзі показано динаміку поступового зростання, удосконалення форм діяльності Українського товариства дружби, його відділень з моменту утворення. Якщо в 1959 р. воно об'єднувало 9 республіканських відділень товариств дружби, то у 1973 р. в його складі працювало вже 14 республіканських, близько 300 обласних, понад 4 тис. первинних організацій, 8 відділень УТДКЗ функціонували в Донецькій, Закарпатській, Одеській, Харківській, Херсонській та інших областях республіки.

У монографії певною мірою розкрито таку важливу форму міжнародного співробітництва, як прикордонні зв'язки УРСР і ПНР, ЧССР, УНР та СРР, поріднення областей і міст братніх країн, їх значення у зміцненні дружби між народами. Основним змістом співробітництва між 23 порідненими областями УРСР і 34 областями, воеводствами, повітами та округами європейських країн соціалізму, як підкреслює автор, є планомірний обмін досвідом громадсько-політичної, господарської і культурної діяльності, важливу роль в яких відіграють масові організації трудящих. В окремому розділі книги йдеться про обмін досвідом соціалістичного і комуністичного будівництва як важливої форми інтернаціонального єднання народів, розкрито форми і методи його впровадження у життя Українськими відділеннями товариств радянсько-болгарської, радянсько-угорської, радянсько-польської, радянсько-чехословацької, радянсько-румунської дружби та Радянського товариства дружби з НДР.

Важливу складовою частиною сучасних міжнародних відносин є культурні зв'язки, значення яких рік у рік зростає. У книзі прослідковується поступальний розвиток культурних зв'язків і співробітництва Української РСР з зарубіжними соціалістичними країнами, що розвиваються по лінії громадських організацій. Від обміну літературою, виставками і інформаційними матеріалами, встановлення контактів між окремими діями культури братніх країн здійснюється поступовий перехід до більш досконалих і різноманітних форм культурного співробітництва. Українські відділення товариств дружби з соціалістичними країнами виступають ініціаторами численних громадсько-політичних і масових

заходів, які широко популяризують досягнення народів країн соціалістичної співдружності в усіх галузях життя.

У монографії також висвітлені питання тісного співробітництва Українського товариства дружби з іншими державними та громадськими організаціями республіки: профспілками, комсомолом, творчими спілками, Товариством «Знання» УРСР, «Інтурістом» тощо.

Цілком закономірно дослідниця звертає увагу читача на той факт, що радянські товариства дружби діють у тісному контакті з товариствами дружби з СРСР у братніх країнах. Водночас М. Знаменська наводить приклади вивчення й застосування у народному господарстві СРСР досвіду братніх країн, розкриває роль та значення зарубіжних товариств дружби в організації заходів, присвячених 100-річчю з дня народження В. І. Леніна. В книзі наводяться численні приклади, які свідчать про використання Українським товариством дружби, його обласними та міськими відділеннями періодичної преси, телебачення і радіо для зміцнення єдності народів, виховання їх у дусі соціалістичного інтернаціоналізму. На широкому фактичному матеріалі висвітлено роль Українського товариства дружби, його галузевих секцій, а також первинних організацій товариств дружби вузів, науково-дослідних інститутів, шкіл у розширенні практичних зв'язків, взаємодопомоги, обміну досвідом з відповідними організаціями братніх країн.

Висновки автора свідчать про те, що участь трудящих соціалістичних країн, їх масових громадських організацій у всебічному співробітництві є об'єктивною закономірністю розвитку світової системи соціалізму, здійсненням на практиці принципів соціалістичного інтернаціоналізму.

Організації радянських товариств дружби з зарубіжними соціалістичними країнами виступають активними помічниками партії і Радянського уряду в реалізації Програми миру, проголошеної XXIV з'їздом КПРС.

Книга не позбавлена й окремих недоліків. Так, у її першій частині бажано було б більше сказати про діяльність зарубіжних товариств дружби з СРСР за весь згаданий історичний період. Не в достатній мірі висвітлено й таке важливе питання, як зв'язки поріднених областей і особливо міст республіки з відповідними областями, воеводствами, округами, повітами і містами європейських соціалістичних країн. Якщо в праці детально аналізується діяльність сільськогосподарської секції, то інші галузеві секції Українського товариства дружби лише згадуються. Однак вказані недоліки не применшують високої позитивної оцінки монографії. Написана на високому ідейному та науково-теоретичному рівні вона стане у пригоді не тільки для спеціалістів-фахівців, а й для широкого кола читачів республіки.

М. В. Костюченко

*С. Ю. ПРУНИЦЯ, О. В. ХЛАНТА.
БОРЬБА*

*ЗА ПЕРЕМОГУ ПРОЛЕТАРСЬКОГО
ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМУ
В ЧЕХОСЛОВАЦЬКОМУ
РОБІТНИЧОМУ РУСІ.*

1918—1938 рр.

вид-во «Наукова думка», К., 1974, 237 с.

Вивчення процесу становлення і зміцнення ідей пролетарського інтернаціоналізму в середовищі різних загонів міжнародного пролетаріату має не тільки історико-пізнавальне, але й велике політичне та практичне значення.

В рецензованій книзі з марксистсько-ленінських позицій автори висвітлюють процес боротьби передових загонів чехословацького пролетаріату на чолі з Комуністичною партією за подолання в його рядах традицій соціал-реформізму, пережитків націоналізму і шовінізму, за перемогу ідеології пролетарського інтернаціоналізму.

У дослідженні привертає увагу широка джерельна база: численні дані з архівів СРСР і Чехословаччини, мемуарна літера-

тура, публікації радянських і чехословацьких істориків, матеріали преси 20—30 років. Вдалою, на наш погляд, є структура рецензованої праці, розділи якої відповідають основним етапам розвитку революційної боротьби чехословацького пролетаріату за повалення панування буржуазії.

С. Ю. Пруниця та О. В. Хланта вірно підкреслюють, що саме Велика Жовтнева соціалістична революція стала могутнім каталізатором визрівання революційних сил у Чехословаччині, а ставлення до молоді Радянської республіки — критерієм розмежування прогресивних та реакційних елементів у робітничому русі (стор. 9). Чехословацька буржуазія всьляко намагалася загальмувати об'єктивний процес революціонізації пролетарських мас з метою зміцнення свого панування у суспільстві. Для цього вона вдавалася до різних маневрів і з допомогою правоопортуністичних лідерів соціал-демократії вносила розкол у лави робітничого класу, сіяла в його середовищі ілюзії про демократичність буржуазної республіки, пропагувала ідеї реформізму, націоналізму і шовінізму.

Перший та другий розділи книги належать перу к. і. н., доц. О. В. Хланти. Основна увага в них приділена висвітленню

впливу Великого Жовтня на розповсюдження ідей пролетарського інтернаціоналізму в чехословацькому робітничому русі напередодні та в період утворення КПЧ (1918—1921 рр.), боротьбі комуністів Чехословаччини за інтернаціональне згуртування пролетаріату в революційних битвах 1922—1929 рр. Автором третього та четвертого розділів, які охоплюють період з 1930 по 1938 рр., є к. і. н. С. Ю. Прунція. Незважаючи на те, що монографія написана двома авторами, вона читається і сприймається як єдине ціле не тільки за ідейно-тематичною спрямованістю, але й за стилем та мовою викладу. Як позитивне слід відзначити пропорційальний розподіл обсягу роботи між окремими розділами за їх значенням.

Обґрунтованим є твердження науковців про те, що Великий Жовтень став початком нового етапу у розвитку пролетарського інтернаціоналізму. Могутній масовий рух трудящих на підтримку і захист Країни Рад роз'єднував сили міжнародної імперіалістичної буржуазії і сприяв зміцненню робітничо-селянської влади та міжнародних позицій молодого Радянської держави. Багато інтернаціоналістів, серед яких було і понад 10 тис. чехів і словаків, із зброєю в руках виступили на захист Країни Рад від сил внутрішньої контрреволюції та іноземної всенної інтервенції.

Чільне місце в монографії відведене висвітленню неочікуваної ролі вождя міжнародного пролетаріату В. І. Леніна у боротьбі за об'єднання національних загонів робітничого класу Чехії і Словаччини та створення КПЧ (стор. 21—35). Створення Комуністичної партії Чехословаччини, як справедливо підкреслюється в праці, означало якісно новий етап у розвитку революційної боротьби чехословацького пролетаріату за перемогу пролетарської ідеології в його рядах.

Важливою віхою у діяльності КПЧ було подолання пережитків реформізму як у самій партії, так і викриття реформістської ідеології та зрадницької ролі правоопортуністичних лідерів соціал-демократичної партії, під впливом якої перебувала значна частина пролетаріату республіки. Саме тому, на нашу думку, у другому розділі виправдано відведене помітне місце висвітленню копійної роботи, яку проводили комуністи у розпорошених за національну, професійну та іншими ознаками профспілках.

Характеризуючи складність становища у чехословацькому робітничому русі на початку 20-х років, С. Ю. Прунція та О. В. Хланта поступово підводять читача до висновку, що ідеї пролетарського інтернаціоналізму органічно поєднані з соціальною природою пролетаріату, а не внесені в його середовище ззовні. Тільки цим можна пояснити до певної міри інстинктивні на перших порах виступи солідарності міжнародного і чехословацького пролетаріату на захист молодого Радянської держави від

внутрішніх і зовнішніх ворогів, за подолання труднощів голоду після страшно́ї посухи (1921 р.) у ряді районів Радянської Росії.

На основі численних фактів дослідники твердять, що солідарність чехословацького пролетаріату з Країною Рад, з боротьбою трудящих капіталістичних країн за соціальні і політичні права, завдяки багатогранній організаційній та ідейно-виховній діяльності КПЧ, підносила революційну свідомість робітничого класу Чехословаччини, зміцнювала в його рядах ідеологію пролетарського інтернаціоналізму. В монографії вірно підкреслюється, що в боротьбі за зміцнення інтернаціональної єдності трудящих Чехословаччини КПЧ приділяла значну увагу викриттю ідеології буржуазного націоналізму і шовінізму. Проте, нам здається, що це положення науковцями проілюстровано недостатньо. Привертають увагу сторінки книги, де розкривається діяльність комуністів Чехословаччини по зміцненню інтернаціональної єдності трудящих на основі використання величезного досвіду КПРС та втіленню в життя ленінських принципів по керівництву революційною боротьбою (стор. 106).

Спеціалістам і широкому читачькому загалу цікаво буде познайомитися з аналізом стану й причини розширювання чехословацького пролетаріату за територіальними, національними, релігійними, професійними та іншими ознаками в умовах світової економічної кризи, в епіцентрі якої опинилась і буржуазія Чехословаччини. Ці обставини «негативно впливали на єдність дій пролетаріату, сприяли проникненню в його середовище буржуазної та дрібнобуржуазної ідеології, різного роду реформістських ілюзій» (стор. 111). Саме на цьому фоні переконливими є дані та висновки про ефективність здійснюваних КПЧ заходів, спрямованих на зміцнення інтернаціональної єдності дій пролетаріату, на згуртування демократичних і прогресивних сил в єдиному народному, антифашистському, антивоєнному фронті.

В праці детально висвітлена зрадницька роль правих лідерів соціал-реформістських партій, які в роки кризи проявляли особливу старанність у пропаганді лозунга «класового миру». Закликаючи пролетаріат до зміцнення держави під егідою чеської «патріотичної» буржуазії, вони сіяли в пролетарських масах ілюзії про єдність інтересів народу з інтересами буржуазії.

Автори глибоко розкрили цілеспрямовану діяльність КПЧ по виконанню рішень V (1929 р.) і VI (1931 р.) з'їздів партії з питань утвердження ідеології пролетарського інтернаціоналізму в робітничому русі, що органічно вело до зміцнення його організаційної єдності та зростання революційної свідомості. Характеризуючи методи діяльності партії у боротьбі за перемогу принципів пролетарського інтернаціоналізму в рядах пролетаріату, дослідники вірно відзначають, що провідне місце належало

проблемі зміцнення дружби з героїчним радянським народом, який першим проклав шлях до безкласового суспільства, революціонізуючи своїм прикладом трудящих усього світу. Згідно з рішеннями V з'їзду КПЧ в країні була створена масова пролетарська організація «Спілка друзів СРСР», яка перетворилася в центр організаціїно-пропагандистської діяльності партії в масах за чехословацько-радянське зближення й тісне співробітництво на самій широкій основі. Величезну роль в організації «Спілки» відіграли відомі діячі КПЧ і прогресивної громадськості республіки Ю. Фуčíк, Б. Шмераль, В. Копецький, З. Неєдлі та інші. «Спілка» направляла до СРСР робітничі делегації, пропагувала успіхи радянського народу в будівництві нового життя, викривала наклепи буржуазії проти Країни Рад.

Ганебна Мюнхенська угода і капітуляція чехословацької буржуазії перед гітлерівською Німеччиною стали завершальним етапом антинародної політики реакційного уряду. Заради збереження свого панування, буржуазія зрадила національні інтереси народу. Тим більш повчальною є

історія боротьби комуністів Чехословаччини за перемогу ідей пролетарського інтернаціоналізму в чехословацькому робітничому русі, якій присвячено пропоноване читачеві цікаве наукове дослідження.

Рецензована праця не позбавлена й окремих недоліків. Серед них, насамперед, слід вказати на недостатньо глибоке висвітлення боротьби КПЧ за реалізацію рішень V конгресу Комінтерну та VI з'їзду КПЧ з національного питання, а також проти антинародної, реакційної діяльності католицької церкви. Не знаходимо ми й аналізу окремих помилок КПЧ з тактичних питань. Наявні окремі технічні погрешності у посиланнях. Дослідження, безумовно, виграло б при ширшому використанні матеріалів партійних та державних архівів Чехословаччини.

Однак висловлені зауваження та побажання зовсім не знижують наукової цінності виконаної в цілому на високому ідейно-теоретичному рівні монографії. Вона буде корисною для всіх, хто працює над цією темою.

В. І. Худанич, Х. М. Олексик

* * *

УКРАЇНЬСЬКА РСР У ВЕЛИКІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ВІЙНІ. ПОКАЖЧИК ЛІТЕРАТУРИ ЗА 1970—1974 рр.*

Автомонов П. Ф. Слідами партизанських боїв на Київщині, К., 1971, 20 с. (Українське т-во охорони пам'ятників історії та культури).

Автомонов П. Партизани. Дніпро. 1943, К., Політвидав України, 1973, 105 с.

Автомонов П. Шлях солдата.— «Вітчизна», 1974, № 10, с. 116—134.

Алексєєнко Г. Д., Баби́дорич М. І. Вогні у міжгір'ях. [Про комуністичне підпілля і партизанський рух на Закарпатті в роки Великої Вітчизняної війни], К., Політвидав України, 1973, 219 с.

Андрієвський М. Ю. Стежки слави не заростають..., Одеса, вид-во «Маяк», 1973, 136 с.

Бабичев Г. С. Эстафета поколений. Очерк о боевых и трудовых подвигах комсомольцев Крыма (1917—1971 гг.), Симферополь, изд-во «Таврія», 1973, 272 с.

Базима Г. Я. Спадчанський ліс. Путівник по партизанському заповіднику. Видання 2-е, доповнене і перероблене, Харків, вид-во «Прапор», 1971, 31 с.

Бартків Б. Комісар незримого центру.— «Дніпро», 1971, № 8, с. 98—103.

Белячев В. Слово о чекисте. [О партизане-разведчике Н. Кузнецове].— «Радуга», 1970, № 11, с. 111—120.

Бондарев В. Сильніше за смерть. [Про героїчну діяльність радянських розвідників та партизанів у роки Великої Вітчизняної війни], Харків, вид-во «Прапор», 1970, 143 с.

Бровченко І. Танкісти. Документальна повість, К., вид-во «Радянський письменник», 1972, 399 с.

Будьонна Л. Г. Участь комсомольців Житомирщини та Поділля в партизанській боротьбі (червень 1941 — листопад 1942 рр.).— «УІЖ», 1970, № 7, с. 104—105.

Бухало Г. В. Слідами героя. Путівник по місцях дій легендарного розвідника Героя Радянського Союзу М. І. Кузнецова в м. Ровно. Львів, вид-во «Каменярь», 1970, 39 с.

Вайнруб М. Г. Эти стальные парни. Повесть о пережитом, К., изд-во «Молодь», 1972, 278 с.

Вершигора П. П. Люди з чистою совістю, К., Політвидав України, 1974, 567 с.

Ветров І. Листи з підпілля. Розповіді про мужність.— «Під прапором лєнінізму», 1970, № 17, с. 56—59.

Ветров І. Комісар Самарського лісу.— «Під прапором лєнінізму», 1972, № 5, с. 59—61.

Войцєхович В. О. Сто днів зв'ятиги. Партизанські зшитки, К., вид-во «Радянський письменник», 1970, 323 с.

* Закінчення. Початок див. у №№ 3, 4, 1975 р.

Ворков С. Мили мужества. К., Політиздат України, 1972, 116 с.

Герасименко І. П. Герої Кримки [Щоденник подій підпільної комсомольської організації «Партизанська іскра» на Миколаївщині в 1941—1943 рр.], Одеса, вид-во «Маяк», 1971, 10 с.

Голуб Н. Тільки наші серця...— «Під прапором ленінізму», 1970, № 7, с. 64—65.

Гончар Г. М. Герої Холодного Яру.— «УІЖ», 1974, № 9, с. 115—122.

Грибачев В. Ніхто не забутий.— «Соціалістична культура», 1974, № 9, с. 2—3.

Григорович Д. П. Взаємодія партизанів з частинами діючої армії.— «УІЖ», 1973, № 10, с. 46—51.

Григорович Д., Данилюк М. Вирішальні битви 1943 року.— «Трибуна лектора», 1973, № 6, с. 13—15.

Грузін В. Незабутнє.— «Прапор», 1973, № 11, с. 13—22.

Гулько Н. Л. Коммунистическое подполье Киева в годы Великой Отечественной войны. (К 30-летию освобождения Советской Украины от немецко-фашистских захватчиков), К., 1974, 27 с. (Об-во «Знание» УССР).

Данилюк М., Панчук М. На службі фронту і тилу, К., Політвидав України, 1974, 112 с.

Десятьов П., Радовський В. Радистка Тanya. Документальна повість.— «Жовтень», 1970, № 5, с. 76—86.

Денисенко Г. І. Комуністичне підпілля і масова антифашистська боротьба трудящих Житомирщини в роки Великої Вітчизняної війни, Житомир, 1972, 47 с. (Житомирська обласна організація т-ва «Знання»).

Денисенко П. І. Героїчний подвиг підпільників Павлограда.— «УІЖ», 1973, № 2, с. 115—120.

Добровольці, Ужгород, вид-во «Карпати», 1971, 144 с.

Довганич О., Лустиг К., Співак Б. Слідами легенди, Ужгород, вид-во «Карпати», 1971, 124 с.

Дрига И. Ф. В степях Придніпровья, Симферополь, изд-во «Таврія», 1974, 224 с.

Замлинський В. О. Українська радянська історіографія про партизанський рух на Україні в роки Великої Вітчизняної війни.— «УІЖ», 1971, № 1, с. 129—134.

Замлинський В. О., Нем'ятий В. М. Легендарний рейд. (До 30-річчя Карпатського рейду).— «УІЖ», 1973, № 6, с. 123—127.

Замлинський В. О. Допомога партизанів радянським військам у боях за повне визволення України від німецько-фашистських загарбників.— «Архіви України», 1974, № 5, с. 10—16.

За Радянську Україну. [Збірник документальних нарисів про визволення Радянської України від фашистських загарбників], К., вид-во «Дніпро», 1974, 439 с.

Зарево над Бугом. Збірник статей про героїчні дії патріотів Миколаївщини в роки війни, Одеса, вид-во «Маяк», 1974, 198 с.

Збанацький Ю. Ми не з легенди. [Докум. розповідь про боротьбу партизанського за-

гону ім. Щорса на Чернігівщині в роки Великої Вітчизняної війни. Кн. 1—3], К., вид-во «Радянський письменник», 1973, 700 с.

Здоровило П. У пам'яті народній. Монументи бойової слави на Ровенщині, Львів, вид-во «Каменяр», 1974, 79 с.

Іде війна народна.— «Наука і суспільство», 1970, № 4, с. 40—46.

Інгульський П. Сага про Кортеліси.— «Жовтень», 1970, № 7, с. 101—110.

Кайсенов К. Партизанською стежкою. Переклад з казахської В. Човби, К., вид-во, «Дніпро», 1971, 440 с.

Касаткін М. Імені Олександра Невського, К., Політвидав України, 1974, 158 с.

Квітінський В. Фронт без тилу. Документальна повість, К., Політвидав України, 1971, 195 с.

Кизя Л. Є. Про тактику партизанської боротьби.— «УІЖ», 1971, № 8, с. 26—31.

Кизя Л. Є. Сидір Ковпак. Біографічна повість, К., вид-во «Радянський письменник», 1972, 191 с.

Кизя Л. Є. Вирушали в похід партизани. Документальна повість, К., Політвидав України, 1972, 283 с.

Кириченко Ф. З когорти мужніх.— «Дніпро», 1974, № 7, с. 31—33.

Клоков В. І., Кучер В. І. Партизанські краї та зони на тимчасово окупованій ворогом території СРСР у 1941—1944 рр.— «УІЖ», 1970, № 7, с. 3—10.

Клюєнко Д. Комуністи не здаються! Партиїне підпілля і партизанський рух на Кіровоградщині з роки Великої Вітчизняної війни.— «Під прапором ленінізму», 1970, № 8, с. 28—29.

Ковпак С. А. Від Путивля до Карпат. К., 1973, 185 с.

Комарницький С. І. До 30-річчя Хотинського підпілля (1941—1942 рр.).— «УІЖ», 1972, № 10, с. 130—133.

Корниєнко В. «Журнал життя» Кости Корниєнко.— «Донбас», 1971, № 2, с. 96—100.

Корчев М. Вогняні дуги. [Про діяльність партизанського загону С. О. Шковороди в роки Великої Вітчизняної війни].— «Жовтень», 1972, № 2, с. 93—103.

Корчев М. С. Там, де сходились бойові стежки побратимів. (Уривок з документальної повісті «Битва в лісах»).— «УІЖ», 1973, № 8, с. 131—137.

Котляр В., Христич П. Полтавці не здаються. Документальна повість, К., вид-во «Молодь», 1970, 140 с.

Кривець А. По вражеским тылам. Записки партизана.— «Радуга», 1972, № 8, с. 9—82.

Кривець О. Є. Багряними дорогами. Про бойові дії партизанського загону ім. Щорса на Чернігівщині в роки Великої Вітчизняної війни. Документальна повість, К., Політвидав України, 1973, 391 с.

Крижанівський А. Ми — Краснодон. [Про краснодонську підпільну комсомольську організацію «Молода гвардія»].— «Дніпро», 1971, № 6, с. 12—28.

- Кугай П. Т., Калінічев С. С.** Біля вогочого ліпва. Документальна повість, К., Політвидав України, 1974, 230 с.
- Кучер В. І.** Партизанські краї та зони України в захисті населення у роки Великої Вітчизняної війни.— «УІЖ», 1972, № 3, с. 50—57.
- Кучер В. І.** Партизанські краї і зони на Україні в роки Великої Вітчизняної війни (1941—1944 рр.), К., вид-во «Наукова думка», 1974, 142 с.
- Кучер В. І.** Побут і культурне життя в партизанських зонах України.— «Народна творчість та етнографія», 1974, № 5, с. 22—29.
- Кучер В.** Полум'я народного гніву. [Про партизанський рух на Україні].— «Наука і суспільство», 1974, № 9, с. 10—12.
- Лещенко П. Я.** В лавах безсмертних. (До 60-річчя з дня народження М. І. Кузнецова).— «УІЖ», 1971, № 7, с. 125—126.
- Лещенко П. Я.** Відважний партизан Ф. М. Михайлов.— «УІЖ», 1973, № 7, с. 116—118.
- Лещенко П. Я.** Безсмертна у віках [До 50-річчя від дня народження Ніни Сосніної].— «УІЖ», 1973, № 11, с. 135—136.
- Логвиненко І. М.** Завтра на світанку. Документальна повість. [Про подвиг піонера В. Бугацького в роки Великої Вітчизняної війни на Київщині], К., вид-во «Молодь», 1968, 119 с.
- Луговой Н. Д.** Побратими. Партизанская борьба, К., Политиздат Украины, 1974, 460 с.
- Лукашов М. Т.** По тылам врага, К., Политиздат Украины, 1974, 263 с.
- Мазило В. М.** З історії народної боротьби проти гітлерівців на окупованій території України.— «УІЖ», 1974, № 10, с. 29—35.
- Максименко М. М.** Девятьсот дней в огне, Симферополь, изд-во «Крим», 1970, 92 с.
- Мезенцев Б.** Опознать отказались. Записки подпольщика.— «Донбас», 1973, № 4, с. 24—28.
- Милявський М. С.** Їх розстріляли на овтанку.— «УІЖ», 1973, № 12, с. 111—113.
- Михайловський В., Світко П.** ... І перемогли смерть, Ужгород, вид-во «Карпати», 1974, 200 с.
- Мінаєва Л. М.** Документи Львівського обласного архіву про боротьбу трудящих області проти німецько-фашистських загарбників.— «Архіви України», 1974, № 5, с. 49—51.
- Мищенко К. Ф.** Листівки про всенародну боротьбу з німецькими окупантами на Правобережній Україні (1943—1944 рр.).— «Архіви України», 1974, № 2, с. 33—47.
- Мойсеєнко В.** Народні месники.— «Радянська школа», 1970, № 5, с. 3—15.
- Молодая гвардия.** Документи, воспоминания о героической борьбе подпольщиков Краснодона в дни временной фашистской оккупации (июль 1942—февраль 1943 гг.). Изд. 4-е, дополненное, Донецк, изд-во «Донбас», 1973, 359 с.
- Музей партизанской славы,** Ужгород, вид-во «Карпати», 1971, 47 с.
- Нем'ятий В. М.** Вірність. З історії боротьби трудящих Миколаївської області проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни (1941—1944 рр.), Одеса, вид-во «Маяк», 1973, 204 с.
- Новак Т. Ф.** Поединок. [Про історію підпільної організації, що діяла в Ровно], К., Політвидав України, 1974, 592 с.
- Опанасюк О., Янушевський А.** Герої підземної фортеці.— «Дніпро», 1974, № 10, с. 12—17.
- Орленко В.** Нескороєні, Львів, вид-во «Каменяр», 1972, 144 с.
- Оровецький П. А.** Партизанська повість, К., Політвидав України, 1973, 189 с.
- Палажченко О.** Віддав усе, що міг. [Про підпільника, Героя Радянського Союзу І. Ф. Бугайченка].— «Вітчизна», 1970, № 5, с. 134—140.
- Палажченко О.** Подвиг комісара, К., вид-во «Молодь», 1970, 346 с. (Серія «Життя славетних»).
- Палажченко О.** Батьки заповідали мужність. Документальна повість про підпільників України, К., вид-во «Радянський письменник», 1974, 254 с.
- Паламарчук М. Г.** З історії масово-політичної і культурно-освітньої роботи у партизанських з'єднаннях України.— Культосвітня робота. Міжвідомчий республіканський збірник, К., 1972, № 7, с. 55—68.
- Петраш О. П.** Пам'ятники піонерам-розвідникам, Одеса, вид-во «Маяк», 1974, 20 с.
- Подвиги огненних лет,** Одеса, изд-во «Маяк», 1971, 256 с.
- Протоцький Й. І.** Друзі мої, партизани. Документальна повість, К., Політвидав України, 1973, 141 с.
- Роготченко А. П.** Красные астры, К., Политиздат Украины, 1970, 139 с.
- Рубанов А. Н., Мазуренко Ю. П.** Партизанский заповедник. Спасский лес. Путеводитель, Харьков, изд-во «Прапор», 1974, 48 с.
- Рибаків М. О.** З літопису боротьби трудящих Дарницького району м. Києва проти німецько-фашистських загарбників.— «Архіви України», 1974, № 5, с. 42—47.
- Сабуров О. М.** Відвоювана весна, К., Політвидав України, 1972, 736 с.
- Сабуров О. М.** У тяжкі роки, К., Політвидав України, 1974, 148 с.
- Савчук П. О.** З історії діяльності парторганізацій партизанських формувань України (1941—1944 рр.).— «УІЖ», 1974, № 9, с. 35—39.
- Сиром'ятникова З. В.** Я йду в тил ворога, К., Політвидав України, 1973, 137 с.
- Слинько І. І.** Підпілля і партизанський рух на Україні. На завершальному етапі визволення, 1944 р., К., вид-во «Наукова думка», 1970, 176 с.
- Слинько І. І.** Хотинське підпілля і партизани в боротьбі проти німецько-фашистських і румунських загарбників.— Героїчна Хотинщина. Матеріали наукової сесії, присвяченої 50-річчю Хотинського повстання, Львів, Видавництво Львівського університету, 1972, с. 92—115.

Снігур С. Чуєш, сурми заграли. [Про комсомольців, членів підпільної організації, які загинули від рук фашистських окупантів у м. Хотині Чернівецької області].— «Жовтень», 1970, № 1, с. 86—94.

Снігур С. Альпійські троянди. Документальна повість, Ужгород, вид-во «Карпати», 1973, 191 с.

Собатовський Ю. Л. Комсомольське підпілля на Сумщині в роки Великої Вітчизняної війни (1941—вересень 1943 рр.).— «Вісник Харківського університету», вип. 7, 1970, № 57, с. 97—102.

Спрага Л. Г., Тумаркін Я. М. Бліскавка над СД, К., вид-во «Молодь», 1970, 278 с.

Спрага Л., Радченко Я. Герої Миколаївського підпілля. (До 30-річчя визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників).— «Під прапором ленізму», 1974, № 10, с. 49—52; № 11, с. 59—62.

Старовойт М., Строков П. Доля партизанська.— «Прапор», 1973, № 2, с. 60—66.

Стась А. Таємниця Ардельтверке. Нариси, К., вид-во «Радянський письменник», 1970, 160 с.

Стецюра І. Спогад серця.— «Людина і світ», 1970, № 1, с. 14—17.

Стешенко О. Л. Ніхто не забутий, ніщо не забуте.— «Народна творчість та етнографія», 1974, № 6, с. 22—27.

Супрун Д. Загартована в полум'ї війни.— «Під прапором ленізму», 1972, № 3, с. 60—61.

Удод В., Сапранкова К., Яковлева Т. Дом-музей севастопольських подпольщиков. Путеводитель, Симферополь, изд-во «Крим», 1971, 56 с.

Федоров В. Дівчина з легенди.— «Дніпро», 1970, № 11, с. 108—112.

Федоров О. Ф. Остання зима, К., Політвидав України, 1972, 339 с.

Федоров О. Ф. Безсмертя партизанського подвигу.— «Комуніст України», 1974, № 10, с. 61—68.

Федуняк Г. О. Увічнення на Тернопільщині пам'яті героїв Великої Вітчизняної війни.— «УІЖ», 1974, № 10, с. 115—117.

Фелировський Г. А. Их именами названы..., Симферополь, изд-во «Таврія», 1972, 80 с.

Хлякін А. П. Про створення партизанських резервів на Україні.— «УІЖ», 1974, № 10, с. 41—45.

Хомякова Р. Воїни у цивільному, Дніпропетровськ, вид-во «Промінь», 1970, 115 с.

Шило І. Н. Двічі Герой Радянського Союзу Олексій Федорович Федоров, Дніпропетровськ, вид-во «Промінь», 1973, 31 с.

Шутов В. Смерти смотрели в лицо, Донецк, изд-во «Донбас», 1971, 384 с.

Шур О. Т. Юні народні месники Поділля.— «Радянська школа», 1973, № 5, с. 38—41.

Ющенко М. Д. Діяльність підпільних організацій України щодо збереження і зміцнення соціалістичної свідомості трудящих тимчасово окупованих областей УРСР в

1941—1944 рр.— «УІЖ», 1972, № 4, с. 50—54.

Яременко М. Дмитро Рудь, Донецьк, вид-во «Донбас», 1974, 145 с.

Трудовий героїзм робітників, колгоспників та інтелігенції

Акуленко В. І. Збереження та відбудова історичних пам'яток на Україні в роки Великої Вітчизняної війни.— «УІЖ», 1973, № 5, с. 107—113.

Акуленко В. Охорона та захист історичних пам'яток на Україні в роки Великої Вітчизняної війни.— «Пам'ятники України», 1974, № 4, с. 50—51.

Ананійчук В. Б., Мартишевський М. А. Вклад трудящих Донбасу і Придніпров'я у забезпечення потреб фронту в перші місяці Великої Вітчизняної війни.— «УІЖ», 1972, № 7, с. 86—90.

Ананійчук В. Б., Мартишевський М. А. Патріотичний рух трудящих Донбасу і Придніпров'я по фінансуванню оборони і всенародна турбота про воїнів у перший період Великої Вітчизняної війни.— Наукові праці з історії КПРС, вип. 40, К., 1970, с. 26—38.

Байраківський А. І. Політична активність колгоспного селянства на визволеній території Української РСР (1943—1945 рр.).— «УІЖ», 1973, № 6, с. 47—54.

Байраківський А. І. Оперативні групи партійно-радянських працівників на визволеній території.— «УІЖ», 1974, № 8, с. 33—40.

Буцько М. «Правда» в роки Великої Вітчизняної війни.— «Архіви України», 1972, № 3, с. 77—82.

Буцько М., Белякова В. Роль преси в боротьбі Комуністичної партії України за відбудову народного господарства республіки в роки Великої Вітчизняної війни.— «Вісник Київського університету», 1972, № 6, с. 53—68.

Буцько М. О., Бовсунівський М. С. Всенародна допомога трудящих України фронту в 1943—1945 рр.— «УІЖ», 1974, № 7, с. 57—66.

Васильев І. І. Розв'язання проблеми шахтарських кадрів Підмосковного вугільного басейну в роки Великої Вітчизняної війни.— Питання історії народів СРСР, вип. 11, К., 1971, с. 96—101.

Гагаєв М. В. Вклад трудящих Полтавщини у перемогу над фашистською Німеччиною.— «УІЖ», 1972, № 6, с. 90—96.

Грищенко Т. Т. Всенародне піклування про дітей в роки Великої Вітчизняної війни.— «Радянська школа», 1972, № 5, с. 38—40.

Гуло Л. Д., Гаврилов В. С. Хлібороби України у Великій Вітчизняній війні.— «Тваринництво України», 1970, № 5, с. 4—7.

Данилюк М. З., Дрожжин В. П. Піднесення трудової активності робітничого класу України в роки Великої Вітчизняної війни (історіографія питання).— «УІЖ», 1974, № 5, с. 137—144.

Данилюк М., Панчук М. На службі фронту і тилу, К., Політвидав України, 1974, 112 с.

Дерев'якін Т. Радянська економіка на службі фронту.— «Економіка Радянської України», 1974, № 10, с. 1—11.

До последней строчки, Донецк, изд-во «Донбас», 1970, 200 с.

Дрожжин В. П. Проти буржуазної фальсифікації трудового вкладу українського народу в перемогу над німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.— Наукові праці з історії КПРС, вип. 57, К., 1972, с. 68—77.

Евенко І. Місто-герой на Неві. [Про безприкладний подвиг лєнінградців у роки Великої Вітчизняної війни], К., Політвидав України, 1974, 166 с.

Єніна В. Чотири довгих роки. Спогади воєнних літ, К., вид-во «Радянський письменник», 1974, 186 с.

Касьянов В. П. Соціалістичне змагання серед робітників України в роки Великої Вітчизняної війни.— «УІЖ», 1974, № 7, с. 43—50.

Коваль В. С. Подвиг народний. Україна у Великій Вітчизняній війні, К., Політвидав України, 1970, 135 с.

Коваль М. В. Все — для перемоги. Подвиг трудящих України у Великій Вітчизняній війні. 1941—1945 рр., К., вид-во «Наукова думка», 1970, 192 с.

Коваль М. В., Ладивір І. І. Вчені Радянської України — діючій армії.— «Вісник Академії наук Української РСР», 1971, № 6, с. 12—18.

Коваль М. В., Ладивір І. І. Діяльність трудящих України по нарощуванню воєнно-промислового потенціалу на початку війни.— «УІЖ», 1971, № 6, с. 12—19.

Коваль М. В., Ладивір І. І. З історії військово-шефської діяльності творчої інтелігенції Української РСР у роки Великої Вітчизняної війни.— «УІЖ», 1974, № 5, с. 84—94.

Коваль М. В. Ради депутатів трудящих Української РСР в роки Великої Вітчизняної війни (1941—1945 рр.).— «УІЖ», 1973, № 12, с. 3—15.

Коваль М. В. Роль Тсоавіахіму в суцільному розмінуванні території УРСР (1943—1945 рр.).— «УІЖ», 1974, № 2, с. 44—50.

Комарницький С. І. Вклад трудящих Радянської Буковини у перемогу над фашистською Німеччиною.— «УІЖ», 1970, № 7, с. 47—53.

Кондратюк І. І. Трудовий подвиг будівельників України в роки Великої Вітчизняної війни (1941—1945 рр.).— Наукові праці з історії КПРС, вип. 40, К., 1970, с. 185—191.

Король В. В. В єдинім пориві.— «Вітчизна», 1974, № 10, с. 211—213.

Костенко В. С. Люди високого обов'язку.— «УІЖ», 1974, № 7, с. 122—129; № 8, с. 121—126.

Кравчук М. І. Робітники важкої промисловості Радянської України в 1943—1945 рр.— «УІЖ», 1972, № 7, с. 55—92.

Куценко М. Муза в шинелі. [Про діяльність О. Довженка в роки Великої Вітчизняної війни].— «Прапор», 1970, № 5, с. 62—65.

Ладивір І. І. Вклад вчених АН УРСР у перемогу над фашистською Німеччиною, К., вид-во «Наукова думка», 1970, 175 с.

Лаута С. П. Невмирущий трудовий подвиг.— «Вісник Академії наук Української РСР», 1974, № 10, с. 11—19.

Лещенко П. Українська радянська література в період Великої Вітчизняної війни.— «Архів України», 1971, № 3, с. 31—36.

Мазило В. М. Роль преси України в мобілізації сил на вісіч фашистським агресорам у початковий період Великої Вітчизняної війни.— «УІЖ», 1971, № 10, с. 32—36.

Москва — місто-герой, К., Політвидав України, 1971, 194 с.

Москалев Ф. С. За секунду до взрива, К., Політиздат України, 1971, 155 с.

Мусатова Л. Я. Залізничники України в перший період Великої Вітчизняної війни (1941—1942 рр.).— «УІЖ», 1974, № 5, с. 78—83.

Нем'ятий В. М. Учителі та учні у боротьбі проти гітлерівських окупантів.— «Радянська школа», 1974, № 10, с. 5—12.

Один день війни. Спогади письменників. Упорядник В. Вільний, К., вид-во «Радянський письменник», 1974, 320 с.

Парінов М. П. Виїзна редакція газети «Правда» в боротьбі за відбудову Донбасу (1943—1944 рр.).— «УІЖ», 1972, № 5, с. 72—78.

Письма с фронта. Очерки, дневники, письма, фотографії, Донецк, изд-во «Донбас», 1974, 175 с.

Поляков О. В. До участі радянських воїнів у відбудові народного господарства УРСР в 1943—1944 рр.— «УІЖ», 1971, № 5, с. 88—93.

Саженик С. Н. Евакуйовані підприємства УРСР на Сході (1941—1942 рр.).— «УІЖ», 1972, № 6, с. 42—48.

Саженик С. Н., Сікорський В. В. Використання додаткових джерел продовольства на Україні в роки Великої Вітчизняної війни.— «Вісник Київського університету», 1972, № 14, с. 22—29.

Самойлов В. Из полум'я суворих грозовиць. [Про діяльність художника О. Г. Буднікова у роки Великої Вітчизняної війни].— «Пам'ятники України», 1974, № 4, с. 43—47.

Серман Б. Человек остается... [О героизме советских людей в годы Великой Отечественной войны и в послевоенное время], Симферополь, изд-во «Таврія», 1971, 136 с.

Солдатенко І. Велич народного подвигу і краса сьогодення.— «Радянське літературознавство», 1974, № 10, с. 3—6.

Ткаченко О. С. Евакуація промисловості Донбасу вглиб країни — героїчний подвиг робітничого класу. [1941 р.].— Питання історії народів СРСР, вип. 13, К., 1972, с. 113—123.

Томек В. І. Заходи партійних організацій України до відродження та розгортання діяльності масових засобів політичної інформації у визволених районах республіки (1943—1945 рр.).— Наукові праці з історії КПРС, вип. 40, К., 1970, с. 131—141.

Фронтовые вахты. Очерки, воспоминания, статьи, документы, Донецк, изд-во «Донбас», 1971, 198 с.

Шеремет М. Сурмач великого походу.— «Вітчизна», 1970, № 5, с. 171—173.

Шлях письменника-воїна.— «Вітчизна», 1970, № 5, с. 174—176.

Інтернаціональні зв'язки та дружба народів у роки Великої Вітчизняної війни

Безнощенко М. Подвиг народів-братів у визволенні України. (До 30-річчя вигнання німецько-фашистських загарбників з українських земель).— «Радянське право», 1974, № 10, с. 3—7.

Беренштейн Л. Без виз і паспортів [О дружбе советских и польских партизан], К., Политиздат Украины, 1974, 206 с.

Бойко Н. П. Проявление дружбы народов в защите социалистического отечества (1941—1945 гг.).— «Вестник Харьковского политехнического института», 1973, № 78, с. 25—30.

Бондаренко Ж. О. Фронтіві видання Червоної Армії для цивільного населення Польщі (1944—1945 рр.).— «УІЖ», 1973, № 5, с. 67—71.

Бречак І. М., Клоков В. І., Русак А. В. Під прапором інтернаціоналізму. Зарубіжні антифашисти в партизанській боротьбі на Україні 1941—1944 рр., К., Політвидав України, 1970, 199 с.

Бречак І. Загони прямують на захід. З історії участі польських патріотів у радянському партизанському русі на Україні в роки Великої Вітчизняної війни.— «Всесвіт», 1972, № 3, с. 184—188.

Буцько М. О., Булат В. М. Визволення Києва — інтернаціональний подвиг народів-братів.— «Архіви України», 1973, № 5, с. 13—20.

Буцько М. О. Дружба і братерство народів СРСР у битві за Радянську Україну.— «Архіви України», 1974, № 5, с. 3—9.

Вітрученко О. Н. Солідарність українців Латинської Америки з СРСР у роки Великої Вітчизняної війни.— «УІЖ», 1971, № 6, с. 92—98.

Волков І. В., Корнилов А. К. Меморіали Слави и Дружбы, К., 1973, 80 с. (Об-во «Знання» УССР).

Григорович Д. П. Участь синів братніх народів СРСР у боях за Київ.— «УІЖ», 1972, № 12, с. 90—95.

Грохувський Я. Дружба нам дороги втворювала.— «УІЖ», 1973, № 1, с. 111—118.

Давидов І. Воїни воювали разом.— «Вітчизна», 1974, № 5, с. 184—189.

Данилюк М. Дружба і співробітництво радянських народів — найважливіший фактор перемоги у Великій Вітчизняній війні.—

«Економіка Радянської України», 1972, № 8, с. 10—18.

Данилюк М. З., Ларін А. Ф. Братня допомога народів СРСР Радянській Україні (1943—1945 рр.).— «УІЖ», 1973, № 12, с. 105—110.

Десятник О. Біля могил братаються живі.— «Дніпро», 1972, № 7, с. 98—103.

Джабраїлов І. Ф. Сипи Азербайджану в боях за визволення Радянської України.— «УІЖ», 1974, № 9, с. 29—35.

Добський В., Киселевський В. Спільними шляхами. Бойові епізоди часів другої світової війни. (Переклад з польської В. Струтинського), К., Політвидав України, 1971, 120 с.

Довженко В. Д. Бойова співдружність музичних культур братніх народів.— «Народна творчість та етнографія», 1974, № 5, с. 14—21.

Дубина І. Д. Радянський патріотизм і пролетарський інтернаціоналізм у роки Великої Вітчизняної війни, К., Видавництво Київського університету, 1973, 142 с.

Дудко І. П. Бойова взаємодія українських, російських і білоруських партизанів у роки Великої Вітчизняної війни.— «УІЖ», 1972, № 9, с. 28—34.

Дяченко О. Вогнем гартована.— «Вітчизна», 1972, № 12, с. 168—179.

Елисаветський С. Я. Іммігранти у французькому русі Опору (червень 1940 р.— червень 1941 р.).— «УІЖ», 1970, № 9, с. 58—66.

Жученко І. Я. Бойова взаємодія радянських і чехословацьких воїнів і партизанів.— «УІЖ», 1970, № 5, с. 71—81.

Звездов Я. М., Філімонов М. Ф. Співдружність працівників Одеського та Красноводського портів під час Великої Вітчизняної війни.— «УІЖ», 1971, № 6, с. 81—84.

Квітінський В. А. Фронт без тилу. [Про боротьбу радянських партизанів на Україні, Польщі, Чехословаччині в роки Великої Вітчизняної війни]. Документальна повість К., Політвидав України, 1971, 195 с.

Коваль М. В., Ладивір І. І. Вчені України — братнім народам СРСР в роки Великої Вітчизняної війни. До 50-річчя утворення СРСР.— «Вісник Академії наук Української РСР», 1972, № 8, с. 3—12.

Коваль М. В. Перебазування продуктивних сил УРСР на схід Радянської країни (1941—1942 рр.).— «УІЖ», 1970, № 2, с. 19—26.

Коваль М. В. У горнилі війни. (Співдружність українського народу з братніми народами СРСР у роки Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.), К., вид-во «Наукова думка», 1972, 155 с.

Колодний Б. Троєлиди на граніті. Історія одного пошуку, К., вид-во «Дніпро», 1970, 184 с.

Корнілов А. К. Братерство. [Про співдружність народів СРСР у боях за визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників], К., 1974, 64 с. (Т-во «Знання» УРСР).

Костельник В. Югославські руснаки-українці в боротьбі проти фашизму та в народній революції Югославії (1941—1945 рр.).—«УІЖ», 1970, № 11, с. 69—77.

Костельник В. Герої загинули—слава залишилась. [Про участь українців у визвольній боротьбі югославського народу (1941—1945 рр.)].—«УІЖ», 1972, № 6, с. 70—77.

Костриба П. Безсмертний подвиг радянського народу.—«Трибуна лектора», 1970, № 3, с. 30—39.

Лебедев О. Вони бились за Україну. Участь азербайджанців у визволенні української землі від фашистських загарбників в роки Великої Вітчизняної війни.—«Під прапором лєнінізму», 1972, № 9, с. 31—33.

Лемешук М. М. Дружба народів СРСР — один з вирішальних факторів перемог на фронтах Великої Вітчизняної війни.—«УІЖ», 1972, № 6, с. 10—19.

Лешенко Л. О. Солідарність трудящих Індії з радянським народом у 1941—1945 рр.—«УІЖ», 1970, № 7, с. 68—77.

Лоханський І. В. Співдружність російських, українських і білоруських партизанів у зоні Брянських лісів і українсько-білоруського Полісся (1941—1942 рр.).—«УІЖ», 1973, № 6, с. 59—64.

Міжнародна солідарність у боротьбі проти фашизму, 1933—1945 рр., К., вид-во «Наукова думка», 1970, 499 с.

Моисеев О. В. Дружба народов СССР — могучий источник победы над фашистской Германией, К., 1972, 39 с. (Об-во «Знание» УССР).

Моисеев О. В. Співдружність воїнів різних національностей СРСР у боях за визволення України (1943—1944 рр.).—«УІЖ», 1972, № 10, с. 13—20.

Нем'ятий В. Великий подвиг народів-братів.—«Під прапором лєнінізму», 1974, № 14, с. 23—27.

Нечай П. Є. Зірка Єгорова. Документальна повість, К., Політвидав України, 1971, 208 с.

Павлик Г. Від Бугу до Волги. Нотатки воєнних літ, К., Політвидав України, 1973, 106 с.

Панчук М. Непорушний союз братніх республік — джерело перемоги над фашистською Німеччиною.—«Під прапором лєнінізму», 1974, № 20, с. 7—10.

Підласко Т. В. Легендарний Базиль, Одеса, вид-во «Маяк», 1974, 48 с.

П'єрар А. Юнак з трояндою, К., Політвидав України, 1971, 130 с.

Плечом к плечу. Плеч-о-пліч. Плечо у плечо. Сборник документов о боевом содружестве трудящихся Брянской, Гомельской, Черниговской областей в годы гражданской (1918—1920 гг.) и Великой Отечественной войн, Тула, Приокское книжное издательство, 1972, 261 с.

Радовський В., Дегтярьов П. Голос «Малої Москви». [Нарис про боротьбу українського та угорського народів проти ні-

мецько-фашистських загарбників], Львів, вид-во «Камеяра», 1974, 88 с.

Репринцев Ф. С. Інтернаціональна співдружність українського та угорського народів.—«УІЖ», 1970, № 5, с. 82—86.

Руденко Н. М. Радянська історична література про допомогу СРСР рухові Опору в зарубіжних слов'янських країнах (1941—1945 рр.).—«УІЖ», 1971, № 5, с. 135—143.

Сагалаєв В. І. Створення і зміщення антигітлерівської коаліції у другій світовій війні.—«Вісник Харківського університету», вип. 7, 1970, № 57, с. 137—142.

Стафійчук І. Незламна сила братерства.—«Наука і суспільство», 1974, № 10, с. 16—19.

Столяр П. С. Діяльність Комуністичної партії по вихованню радянських воїнів у дусі дружби народів в роки Великої Вітчизняної війни.—Наукові праці з історії КПРС, вип. 40, К., 1970, с. 17—25.

Супрун Д. М. Нові дані про учасників антифашистської боротьби на Україні.—«УІЖ», 1971, № 6, с. 35—41.

Ткаченко О. С. Дружба трудящих Донбасу, Уралу й Кузбасу (1941—1942 рр.).—«УІЖ», 1972, № 8, с. 23—31.

Цимбал Л. М. Про підготовку кадрів у вузах України в завершальний період Великої Вітчизняної війни.—«УІЖ», 1974, № 11, с. 51—55.

Чумак В. А. Інтернаціоналісти-антифашисти в народній боротьбі на Україні в роки Великої Вітчизняної війни.—«УІЖ», 1973, № 5, с. 39—46.

Ющенко М. Безсмертний подвиг усіх радянських народів. До 30-річчя перемоги у Великій Вітчизняній війні.—«Трибуна лектора», 1974, № 9, с. 2—5.

Німецько-фашистський окупаційний режим

Білоус В. Д., Кучер В. І. Дії партизанів і підпільників по зриву фашистської політики пограбування сільського господарства.—«УІЖ», 1974, № 10, с. 35—40.

Бойко В. Свідок в Нюрнберзі. Документальна повість.—«Прапор», 1970, № 5, с. 70—101; № 6, с. 60—93; № 7, с. 56—105; № 8, с. 70—99.

Дишлевий П. С. Боротьба трудящих промислових центрів України за зрив фашистської окупаційної політики (1941—1944 рр.).—«Архіви України», 1974, № 1, с. 18—24.

Коваль В. С. Документ, що викриває плани німецько-фашистських окупантів.—«УІЖ», 1971, № 6, с. 117—123.

Кондратенко Л. В. Радянська історична література про крах економічних планів фашистських окупантів у Донбасі.—«УІЖ», 1974, № 9, с. 130—136.

Махненко Ю. Ю. Не можна не любити. (Викриття злочинної діяльності нацистів в часи гітлерівської окупації м. Харкова). Сповідь у документах, Харків, вид-во «Прапор», 1970, 219 с.

Машотас В. В. Грабіжницька економічна політика гітлерівських окупантів у Галичині в 1941—1944 рр.— «УІЖ», 1970, № 1, с. 100—104.

Омельченко Ю. А. До питання про німецько-фашистські плани пограбування культурних цінностей українського народу.— «Питання нової та новітньої історії», вип. 12, К., 1971, с. 93—101.

Роки фашистського поневолення (1939—1944). Під владою фашистських загарбників.— Шляхом до щастя. Нариси історії Закарпаття, Ужгород, вид-во «Карпати», 1973, с. 124—145.

Злочини українських буржуазних націоналістів

Белінський М. Розплата.— «Жовтень», 1973, № 3, с. 143—145.

Василевич Б. Це місце — ваше, пане Куп'яка на Львівщині в роки Великої Вітчизняної війни]. Памфлет.— «Під прапором ленінізму», 1970, № 9, с. 74—76.

Василевич Б. П. Лжемесії. [Про злочинну діяльність укр. бурж. націоналістів]. Памфлети і нариси, Львів, вид-во «Каменярь», 1973, 187 с.

Василевич Б. Колаборанти. [Про злочинну діяльність українських буржуазних націоналістів на окупованих територіях західних областей України, 1942—1944 рр.].— «Жовтень», 1973, № 4, с. 108—112.

Голубенко І. З пожею під сутанною.— «Жовтень», 1973, № 3, с. 109—111.

Грицьків Л. Г., Герасименко С. Г. Вирок виносить народ. [Про антинародну діяльність націоналістичних банд та оунівського підпілля в західних областях України в роки другої світової війни та після її закінчення], К., Політвидав України, 1970, 142 с.

Даниленко С. Т. Дорогою ганьби та зради. Вид. 2-е, К., вид-во «Наукова думка», 1972, 339 с.

Дмитрук К. Є. Безбатченки. Правда про участь українських буржуазних націоналістів і церковних ієрархів у підготовці нападу фашистської Німеччини на СРСР, Львів, вид-во «Каменярь», 1972, 222 с.

Дмитрук К. Під штандартом третього рейху. Факти про шинигунську діяльність верховодів ОУН напередодні Великої Вітчизняної війни.— «Всесвіт», 1972, № 5, с. 197—208.

Дмитрук К. Є. Свастика на сутанах. [Про підривну діяльність українських буржуазних націоналістів і церковних ієрархів в період Великої Вітчизняної війни], К., Політвидав України, 1973, 343 с.

Дмитрук К. Цього забути не можна. [Про злочини уніатської церкви на Україні в роки Великої Вітчизняної війни].— «Людина і світ», 1973, № 1, с. 31—37; № 2, с. 40—44.

Замлинський В. Тавровані презирством народу, К., Політвидав України, 1974, 97 с.

Людської крові не змити. Книга фактів. [Памфлети, статті, документи про злочини укр. бурж. націоналістів в роки Великої Вітчизняної війни і післявоєнний час], К., Політвидав України, 1970, 110 с.

Мазур С. І. Коли багряніли світанки. [Про боротьбу трудящих західноукраїнських областей проти націоналістичних банд під час нім.-фашистської окупації та в перші повоєнні роки], Львів, вид-во «Каменярь», 1970, 115 с.

Мельничук Ю. Під чужим порогом. Памфлети, фейлетони, статті, К., вид-во «Дніпро», 1974, 239 с.

Мигаль Т. Вогонь і чад, Львів, вид-во «Каменярь», 1974, 655 с.

Мигаль Т. З-під ганебного стовпа. Памфлети, фейлетони, статті, К., вид-во «Дніпро», 1974, 180 с.

Мінковецький Д. Й. З історії експансії католицизму на Схід у роки Великої Вітчизняної війни.— «УІЖ», 1971, № 1, с. 39—44.

Чередниченко В. П. Націоналізм проти нації, К., Політвидав України, 1970, 191 с.

Хроніка та інформація

НАГОРОДЖЕННЯ УЧАСНИКІВ СТВОРЕННЯ 26-ТОМНОЇ «ІСТОРІЇ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР»

25 ЛЮТОГО 1975 р. ПРЕЗИДІЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ПРИЙНЯЛА УКАЗИ ПРО НАГОРОДЖЕННЯ УЧАСНИКІВ СТВОРЕННЯ 26-ТОМНОЇ «ІСТОРІЇ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР».

ПОЧЕСНОЮ ГРАМОТОЮ ПРЕЗИДІЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР нагороджені:

Тронько Петро Тимофійович — заступник Голови Ради Міністрів Української РСР, голова Головної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР», доктор історичних наук.

Біляков Петро Володимирович — краєзнавець, м. Торез Донецької області.

Варгатюк Петро Логвинович — завідувач кафедри Криворізького педагогічного інституту, доктор історичних наук, професор, Дніпропетровська область.

Волков Микола Олексійович — учитель Вишнівецької середньої школи, Збарзький район Тернопільської області.

Волошинов Леонід Іванович — старший викладач Сімферопольського державного університету ім. М. В. Фрунзе.

Галай Дмитро Михайлович — заступник редактора хмельницької обласної газети «Радянське Поділля».

Гранчак Іван Михайлович — завідувач кафедри Ужгородського державного університету, доктор історичних наук, професор.

Григор Григорій Васильович — учитель Верблюзької середньої школи, Новгородківський район Кіровоградської області.

Григор Михайло Іванович — капітан резерву Чорноморського морського пароплавства, м. Одеса.

Гуменюк Степан Костянтинівич — начальник Хмельницького обласного управління по охороні державних таємниць у пресі.

Івасюта Михайло Кирилович — доктор історичних наук, професор Львівського державного університету ім. Ів. Франка.

Калініченко Володимир Леонідович — завідувач партійним архівом Кіровоградського обкому Компартії України.

Ляшко Іван Михайлович — завідувач кабінетом марксизму-ленінізму Глухівського педагогічного інституту, Сумська область.

Мітюков Олександр Георгійович — начальник Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР.

Молчанов Олександр Прокопович — кандидат філософських наук, доцент Українського інституту інженерів водного господарства, м. Ровно.

Нечаєнко Лука Юхимович — голова комітету виконкому Запорізької обласної Ради депутатів трудящих по телебаченню і радіомовленню.

Пастер Петро Іванович — відповідальний працівник ЦК Компартії України.

Петухов Микола Якович — старший науковий редактор редакції «Історії міст і сіл Української РСР» Головної редакції Української Радянської Енциклопедії.

Ревенко Галина Іванівна — палітурниця Харківської книжкової фабрики імені М. В. Фрунзе.

Слободянюк Борис Йосипович — редактор вознесенської районної газети «Радянська правда», письменник, Миколаївська область.

Турос Анатолій Іванович — заступник директора Литовезької середньої школи, Іваничівський район Волинської області.

Цілуйко Кирило Кузьмич — старший науковий співробітник Інституту мовознавства імені О. О. Потебні Академії наук УРСР, кандидат історичних наук.

Шаповал Ганна Яківна — секретар Балаклійського райкому Компартії України, Харківська область.

Якименко Віктор Якович — друкар Харківської книжкової фабрики імені М. В. Фрунзе.

Якубов Віктор Андрійович — директор Князе-Григорівської середньої школи, Великопетирський район Херсонської області.

Ясінський Адольф Леонтійович — старший викладач Івано-Франківського медичного інституту.

Вчені та співробітники архівів і бібліотек міст Москви, Ленінграда та Курська:

Волкова Ольга Миколаївна — старший науковий співробітник Державної бібліотеки СРСР імені В. І. Леніна, м. Москва.

Гапоненко Лука Степанович — професор Академії суспільних наук при ЦК РСР, м. Москва.

Гнезділов Володимир Петрович — старший науковий співробітник Курського обласного державного архіву.

Мінц Ісак Ізраїлович — академік Академії наук СРСР, м. Москва.

Орлова Галина Петрівна — старший науковий співробітник Центрального державного історичного архіву СРСР, м. Ленінград.

Поспелов Петро Миколайович — академік Академії наук СРСР, м. Москва.

Рибаків Борис Олександрович — академік Академії наук СРСР, м. Москва.

ГРАМОТОЮ ПРЕЗИДІЇ ЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР нагороджені:

Бачинський Анатолій Діомидович — доцент Одеського державного університету імені І. І. Мечникова.

Бутин Іван Лукич — старший науковий редактор редакції «Історії міст і сіл Української РСР» Головної редакції Української Радянської Енциклопедії.

Гісцова Любов Захарівна — заступник директора Центрального державного історичного архіву УРСР, м. Київ.

Глушенко Федір Платонович — редактор василівської районної газети «Нова Гаврія», Запорізька область.

Горобчук Михайло Григорович — заступник голови Вінницької обласної Ради по туризму і екскурсіях.

Грицаєнко Надія Павлівна — заступник директора професійно-технічного училища № 34, м. Рівеньки Ворошиловградської області.

Гуляев Микита Фадейович — краєзнавець, м. Харцизьк Донецької області.

Гуденко Пантелеймон Петрович — завідувач відділом Інституту історії Академії наук УРСР, доктор історичних наук, м. Київ.

Давидов Соломон Йосипович — кандидат історичних наук, доцент Херсонського сільськогосподарського інституту.

Дмитрієнко Василь Сергійович — викладач Бориславського медичного училища, Львівська область.

Єлісєєва Віра Феодосіївна — директор обласної бібліотеки для дорослих, Волинська область.

Єрмакова Ніпель Олексіївна — начальник відділу Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, м. Київ.

Зайцев Володимир Миколайович — старший науковий співробітник Інституту історії Академії наук УРСР, кандидат історичних наук, м. Київ.

Козуліна Клара Олександрівна — охоронець фондів партійного архіву Дніпропетровського обкому Компартії України.

Косян Василь Хомич — старший науковий редактор редакції «Історії міст і сіл

Української РСР» Головної редакції Української Радянської Енциклопедії.

Кудін Олексій Іванович — старший науковий співробітник Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Академії наук УРСР, кандидат філологічних наук, м. Київ.

Кулачок Михайло Андрійович — секретар партійного комітету радгоспу «Ананьівський» Краснопуктського району Харківської області.

Курносів Юрій Олексійович — старший науковий співробітник Інституту історії Академії наук УРСР, доктор історичних наук, м. Київ.

Легенький Іван Юхимович — завідувач кабінетом історії та суспільствознавства Полтавського обласного інституту удосконалення вчителів.

Логвиненко Тетяна Ворфоломійвна — завідувача відділом обласної бібліотеки імені М. Островського, Хмельницька область.

Локаєнко Анатолій Романович — кандидат історичних наук, доцент Вінницького педагогічного інституту імені М. Островського.

Лучник Лариса Степанівна — монотипістка-клаватурниця Харківської книжкової фабрики імені М. В. Фрунзе.

Матюшенко Микола Сергійович — заступник голови колгоспу «Зоря комунізму» Красноградського району Харківської області.

Махно Євгенія Володимирівна — старший науковий співробітник Інституту археології Академії наук УРСР, кандидат історичних наук.

Мельник Леонід Герасимович — доктор історичних наук, виконуючий обов'язки професора Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, м. Київ.

Михайловська Тамара Яківна — старший коректор Головної редакції Української Радянської Енциклопедії, м. Київ.

Олійник Леонід Васильович — старший науковий співробітник Інституту історії Академії наук УРСР, кандидат історичних наук, м. Київ.

Павлій Павло Данилович — колишній старший науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Рильського Академії наук УРСР, кандидат філологічних наук, м. Київ.

Пількевич Семен Данилович — колишній старший науковий редактор редакції «Історії міст і сіл Української РСР» Головної редакції Української Радянської Енциклопедії, м. Київ.

П'ятишкін Павло Стефанович — краєзнавець, Сумська область.

Сісєцький Анатолій Георгійович — начальник відділу Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР, м. Київ.

Скворцова Надія Григорівна — науковий співробітник партійного архіву Рівненського обкому Компартії України.

Слончак Ніна Миколаївна — начальник відділу Центрального державного архіву кінофотофонодокументів УРСР, м. Київ.

Сороковська Софія Володимирівна — старший науковий співробітник Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР, кандидат історичних наук, м. Київ.

Стрілкова Світлана Петрівна — науковий редактор редакції «Історії міст і сіл Української РСР» Головної редакції Української Радянської Енциклопедії, м. Київ.

Таратин Микола Павлович — учитель Виховістівської восьмирічної школи, Городнянський район Чернігівської області.

Хвостін Микола Прокопович — кандидат історичних наук, доцент Івано-Франківського інституту нафти і газу.

Цебенко Галина Сидорівна — начальник відділу Чернівецького обласного архіву.

Яковлева Галина Іванівна — колишній редактор редакції «Історії міст і сіл Української РСР» Головної редакції Української Радянської Енциклопедії, м. Київ.

Яхніс Юлій Самійлович — колишній художній редактор Головної редакції Української Радянської Енциклопедії, м. Київ.

Яцур Михайло Терентійович — заступник директора Чернігівського обласного державного архіву.

ПОЧЕСНЕ ЗВАННЯ ЗАСЛУЖЕНОГО ДІЯЧА НАУКИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР присвоєне:

Компанійцю Івану Івановичу — заступникові голови Головної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР», доктору історичних наук, професору.

ПОЧЕСНЕ ЗВАННЯ ЗАСЛУЖЕНОГО ПРАЦІВНИКА ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР присвоєне:

Корольову Борису Івановичу — доценту Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка.

Ксьонзенку Миколі Івановичу — завідувачу кафедри Харківського інституту механізації та електрифікації сільського господарства, доценту.

Курилу Володимиру Михайловичу — проректорові Чернівецького державного університету, доценту.

Танку Олександрову Васильовичу — ректорові Черкаського державного педагогічного інституту імені 300-річчя возз'єднання України з Росією, професору, Герою Радянського Союзу.

ПОЧЕСНЕ ЗВАННЯ ЗАСЛУЖЕНОГО ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ РСР присвоєне:

Власюку Йосипу Максимовичу — директорі Чоповицької середньої школи, Малинський район Житомирської області.

Жабенку Павлу Васильовичу — вчителю Маслівської восьмирічної школи, Миронівський район Київської області.

Пономаренку Михайлу Федоровичу — вчителю Золотоніської середньої школи № 4, Золотоніський район Черкаської області.

ПОЧЕСНЕ ЗВАННЯ ЗАСЛУЖЕНОГО ПРАЦІВНИКА КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР присвоєне:

Бородчуку Василю Костянтинівичу — редакторові ковельської міськрайонної газети «Прапор Леніна», Волинська область.

Булату Володимиру Михайловичу — помісничові заступника Голови Ради Міністрів Української РСР.

Жук Вірі Никанорівні — начальникові відділу Полтавського обласного державного архіву.

Кулаковському Віталію Михайловичу — завідувачу редакцією «Історії міст і сіл Української РСР» Головної редакції Української Радянської Енциклопедії, м. Київ.

Макаренку Лерію Леонідовичу — директору Державної історичної бібліотеки УРСР, м. Київ.

Мушинському Петру Дмитровичу — краєзнавцю, м. Миколаїв.

Рибці Вірі Борисівні — старшому науковому редакторові редакції «Історії міст і сіл Української РСР» Головної редакції Української Радянської Енциклопедії, м. Київ.

Сабіні Андрію Мусійовичу — завідувачу постійно діючими курсами перепідготовки партійних і радянських працівників при Донецькому обкомі Компартії України.

Ситкіну Михайлу Єгоровичу — колишньому робітникові шахтоуправління імені Артема, Перевальський район Ворошиловградської області.

Слабееву Ігорю Семеновичу — заступникові директора Інституту історії Академії наук УРСР, м. Київ.

Тарнопольському Якову Євгеновичу — заступникові Головного редактора Української Радянської Енциклопедії по виробництву, м. Київ.

Фешенку Миколі Григоровичу — секретареві парткому колгоспу імені XIX партз'їзду Коростенського району Житомирської області.

Чигирик Валентині Василівні — старшому науковому редакторові редакції «Історії міст і сіл Української РСР» Головної редакції Української Радянської Енциклопедії, м. Київ.

«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ» ШИРО ВІТАЄ НАГОРОДЖЕНИХ І ТИХ, ХТО ОТРИМАВ ВИСОКІ ПОЧЕСНІ ЗВАННЯ, ТА БАЖАЄ ІМ ДАЛЬШИХ ТВОРЧИХ УСПІХІВ НА НИВІ РАДЯНСЬКОЇ НАУКИ І КУЛЬТУРИ.

ВСЕСОЮЗНА КОНФЕРЕНЦІЯ ІСТОРИКІВ КУЛЬТУРИ

16—18 грудня 1974 р. в Інституті історії СРСР АН СРСР відбулася конференція з проблем культури, організована науковою радою «Історія соціалістичного і комуністичного будівництва в СРСР». В її роботі взяло участь більше 200 істориків, які вивчають проблеми культури, з них понад 80 чол. з союзних і автономних республік, а також філософи, соціологи та етнологи. Вони представляли академічні установи, вузи, Науково-дослідний інститут культури Міністерства культури РРФСР, бібліотеки, музеї та архіви. Всесоюзне товариство «Знання» тощо. На конференції були присутні й відповідальні працівники партійних, державних і громадських організацій.

Вступним словом її відкрив член оргкомітету к. і. н. В. Т. Єрмаков (Інститут історії СРСР АН СРСР). Він, зокрема, зазначив, що подібна конференція має велике значення. На обговорення її учасників винесено одну з важливих і актуальних проблем — радянська культура як предмет історичного вивчення.

Основну доповідь «Про культуру як предмет історичного дослідження» зробив голова наукової ради «Історія соціалістичного і комуністичного будівництва в СРСР», голова оргкомітету чл.-кор. АН СРСР М. П. Кім. Він визначив головну мету конференції — виявлення шляхом обміну думками найхарактерніших точок зору на вказану проблему. Як відомо, стан і розвиток радянської культури, крім істориків, вивчають представники різних наук. Історія культури розробляється у двох напрямках: загальному та спеціальному (галузевому). У першому випадку культура розглядається як соціальна система у цілому, в сукупності всіх її компонентів, у другому — лише окремі її частини. Якщо галузева історіографія культури чітко визначила предмет дослідження та коло завдань, які стоять перед нею, то цього не можна сказати щодо загальної. Тому й виникла потреба широкого обміну думками.

Культуру, наголошував М. П. Кім, потрібно досліджувати як складну, багатоконпонентну й водночас єдину. Він визначив найважливіші напрямки і оптимальний варіант схеми дослідження історії радянської культури. Крім того, доповідач визнавав за необхідне підкреслити, що йдеться не просто про проблеми культури, які мають бути розкриті в наукових працях, а саме про проблемні напрямки.

М. П. Кім зупинився на окремих положеннях своєї схеми¹. Оскільки радянська культура — надбання народу, проблема

«Радянський народ — суб'єкт культури» є центральною в історіографії культурного будівництва в СРСР. При цьому розкриття керівної ролі КПРС, культурно-організаторської, культурно-виховної функції Радянської держави — один з ключових напрямків історіографії радянської культури.

Дедалі актуальнішим стає питання про роль духовної культури у формуванні людини комуністичного суспільства. Разом з тим М. П. Кім нагадав, що В. І. Ленін не мислив культури без тісного взаємозв'язку з іншими сферами життя. Він писав про економічні завдання культури, політичну культуру, про культуру побуту тощо.

Наприкінці доповіді М. П. Кім застеріг, що запропонована ним схема не є остаточною і єдиноприйнятною, але завжди необхідно враховувати основні напрямки культурного життя соціалістичного суспільства та його членів.

Навколо основних положень доповіді М. П. Кіма розгорнулася жвава дискусія.

Великий інтерес учасників конференції викликала доповідь д. і. н. Л. М. Зак «Основні проблеми історіографії радянської культури 1965—1974 рр.». У ній охарактеризовано численну літературу з різних питань розвитку культури радянського суспільства протягом останнього десятиріччя. Доповідач зупинився на стані розробки історії культури в союзних республіках, а також в окремих регіонах. Вона підкреслила, що в цьому напрямку вже зроблено чимало. Останнім часом більше уваги дослідженню культури стали приділяти на Уралі і в Сибіру. Л. М. Зак назвала недостатньо висвітлені проблеми і закликала до збагачення і збереження джерелознавчої бази радянської культури.

Тему «Методологічні аспекти історіографії радянської культури» розкрили три доповідачі. Д. і. н. В. Л. Соскін (Інститут історії, філології і філософії Сибірського відділення АН СРСР) підкреслив, що справа полягає не тільки в галузевому принципі розробки проблем культури, який існував й існуватиме, хоч і потребує певного вдосконалення. Він наголосив на необхідності комплексного дослідження питань культури, їх висвітлення у взаємозв'язку з політикою, економікою тощо. При цьому, на його думку, важливо вивчати культуру як процес духовного зростання суспільства в цілому і кожної людини зокрема. В. Л. Соскін виступив за розширення інтерпретації дефініції культури, говорячи його словами, за її універсальність. Він вважає, що глобальна схема дослідження радянської культури, запропонована М. П. Кімом, сприятиме створенню фундаментальних праць, однак тут не обійтися і без галузевого принципу.

Д. і. н. В. П. Наумов (Академія суспільних наук при ЦК КПРС) у своїй доповіді підкреслив, що новий підхід до ви-

¹ Основні положення доповіді М. П. Кіма викладено в його статті «О культуре как предмете исторического изучения» («Вопросы истории», 1974, № 11).

вчення загальної культури необхідно пов'язувати головним чином з методикою, логікою та системою доказовості. Духовну культуру слід розглядати як сукупність духовних цінностей, процес їх створення й засвоєння. Тоді і сума компонентів у їх цілісності дасть нову якість. При цьому необхідно мати на увазі і рухомість структури культури на кожному історичному етапі розвитку суспільства. Нині, зазначив В. П. Наумов, коли вже створено чимало монографій з окремих галузей культури, є можливість написати узагальнюючі праці.

У доповіді к. і. н. В. Т. Єрмакова (Інститут історії СРСР АН СРСР) «Радянська культура як предмет історичного дослідження» розглянуто в ретроспективному плані галузевий принцип висвітлення культури і питання про необхідність нового підходу при дослідженні загальної культури. Він, зокрема, підкреслив, що у вивченні загальної культури галузевий принцип неприйнятний. Глибока розробка історії радянської культури, нагадав В. Т. Єрмаков, можлива лише на базі її теорії. Зрозуміло, що теоретичні положення повинні підкріплюватися фактичним матеріалом. На цій підставі В. Т. Єрмаков стверджує, що на сучасному етапі особливо бажаним є союз істориків і теоретиків культури. Цю думку підтримали учасники конференції.

Далі доповідач підкреслив, що М. П. Кім намітив оптимальний шлях вивчення радянської культури. Розробка істориками культури проблемних напрямків є не тільки шляхом вирішення проблеми, обговорюваної на конференції, а й засобом дальшого підвищення наукового рівня праць з історії радянської культури. Особливого значення В. Т. Єрмаков надає розкриттю історії формування радянської інтелігенції.

В обговоренні доповідей взяло участь близько 30 науковців, у тому числі соціологи і філософи. Учасники дискусії детально проаналізували схему дослідження культури, запропоновану М. П. Кімом, і внесли ряд пропозицій щодо її вдосконалення. Вони, зокрема, наголошували на тому, що новий підхід до вивчення радянської культури сприятиме посиленню взаємозв'язку істориків культури з практикою культурного будівництва. Було підтримано пропозицію написати багатотомну монографію з історії радянської культури, визнано за доцільне розробляти проблематику, вказану М. П. Кімом і В. Т. Єрмаковим. Водночас учасники конференції говорили про бажаність застосування галузевого принципу при дослідженні окремих компонентів культури.

Д. і. н. В. Г. Чуфаров (Свердловський університет) зосередив свою увагу на проблемі керівництва партійних і державних органів розвитку радянської культури; к. і. н. Ю. С. Борисов (Вища комсомольська школа, Москва) говорив про важливість системного аналізу при дослідженні культури; к. філос. н. В. М. Межуєв (Інститут філософії АН СРСР) підкре-

слив необхідність зміцнення співробітництва між істориками і філософами під час розробки різних питань культури. На його думку, культура у широкому розумінні цього слова — це творча діяльність, суб'єктом якої є людина. Д. і. н. Л. Є. Кертман (Пермський університет) зупинився на питаннях методології розробки проблем культури і зробив спробу визначити дефініцію культури. Д. філос. н. В. О. Карпущин (заст. голови наукової ради «Історія світової культури», Москва) зазначив, що історики, на відміну від філософів, повинні досліджувати не внутрішні закономірності культури, а особливості розвитку духовної культури. К. і. н. П. Г. Олександрів (Інститут історії СРСР АН СРСР) наголосила, що вченим-історикам необхідно більше уваги приділяти розглядові компонентів культури в їх діалектичній єдності. Д. і. н. К. С. Худавердян (Інститут історії АН Вірменської РСР) вказав на важливість пошуків нових шляхів вивчення радянської культури. К. філос. н. М. Б. Єшич (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР) підкреслив велике значення комплексного вивчення історії зародження і формування інтелігенції СРСР та інших соціалістичних країн і необхідність виявлення загального і особливого в її розвитку. К. і. н. Є. В. Клопов (Інститут світового робітничого руху АН СРСР) висловився за спільне дослідження радянської культури соціологами й істориками і вироблення загальних дефініцій. К. і. н. Л. А. Шевченко (Інститут історії АН УРСР) говорила про необхідність розширення кола питань, які досліджують історики культури, більш глибокого вивчення джерел. К. і. н. В. С. Волков (Ленінградський педагогічний інститут) показав важливість вивчення історії радянської інтелігенції, джерел її формування, впливу робітничого класу та селянства на цей процес, ролі інтелігенції в інтеграції суспільства. Д. і. н. В. О. Куманьов (Президія АН СРСР) підкреслив єдність галузевого і проблемного принципів, необхідність постійного підвищення теоретичного рівня праць з історії культури. Підтримуючи думку М. П. Кіма про те, що галузевий принцип не універсальний, д. і. н. І. С. Смирнов (Інститут історії СРСР АН СРСР) водночас зазначив, що не слід зовсім відкидати його, а лише цілеспрямованіше ним користуватися. Не заперечуючи необхідності нового підходу у вивченні культури, І. С. Смирнов підкреслив, що особливу увагу слід приділяти людині — суб'єкту і об'єкту дослідження. Він закликав розширювати і зберігати джерелознавчу базу радянської культури.

Цікаві думки висловили й інші науковці, які взяли участь в обговоренні доповідей.

На закінчення конференції В. Т. Єрмаков повідомив, що її матеріали будуть видані окремою книгою.

В. М. Шейко

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ У ЛЬВОВІ

28 січня 1975 р. у приміщенні Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові відбулася наукова конференція, присвячена 70-річчю першої російської революції 1905—1907 рр.

Учасники конференції заслухали доповіді к. і. н. Ф. І. Стебля «Револуція 1905—1907 рр. у Росії та її історичне значення» і к. і. н. М. М. Волянська «Міжнародне значення першої російської революції 1905—1907 рр.». Директор ЦДІА УРСР

у Львові Н. Ф. Врадій у своєму виступі розкрила тему «Вплив революції 1905—1907 рр. на піднесення революційного руху в Галичині (за документами ЦДІА УРСР у Львові)», а ст. наук. співроб. Інституту суспільних наук АН УРСР, к. і. н. М. М. Драк розповів про пам'ятні місця революційної боротьби трудящих Львівщини у 1905—1907 рр.

О. П. Криль

ТЕМИ КАНДИДАТСЬКИХ ДИСЕРТАЦІЙ І МОНОГРАФІЙ,
ЗАТВЕРДЖЕННІ ПРЕЗИДІЄЮ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ РАДИ
ПО КООРДИНАЦІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ
В ГАЛУЗІ ІСТОРІЇ КПРС І ПАРТІЙНОГО БУДІВНИЦТВА

31 жовтня 1974 р. Президія Республіканської ради по координації науково-дослідної роботи в галузі історії КПРС і партійного будівництва розглянула і затвердила такі теми кандидатських дисертацій і монографій:

Сайдак А. О. (Донецьк) — Військово-бойова робота більшовиків України в роки першої російської революції.

Симоненко В. І. (Ніжин) — Боротьба більшовицьких організацій України за інтернаціональне виховання трудящих у період нового революційного піднесення (1910—1914 рр.).

Полохало В. І. (Київ) — Боротьба більшовиків України за союз робітничого класу з непролетарськими верствами трудящих міста у період підготовки та проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції (березень 1917—січень 1918 рр.).

Міняйло А. А. (Київ) — Боротьба партії більшовиків проти сіонізму (1917—1925 рр.). (На матеріалах України).

Іванов В. І. (Львів) — Масово-політична і культурно-освітня робота політорганів Червоної Армії серед населення в роки громадянської війни (1918—1920 рр.). (На матеріалах України).

Волков Г. В. (Житомир) — Діяльність Комуністичної партії по зміцненню єдності армії і народу у 1921—1925 рр. (На матеріалах Української РСР).

Личкавий О. Є. (Харків) — Керівництво Комуністичної партії України діяльністю Рад на селі у відбудовний період (1921—1925 рр.).

Мороз А. В. (Донецьк) — Діяльність партійних організацій України по підвищенню загальноосвітнього рівня трудящих (1921—1932 рр.).

Жихарев Г. П. (Донецьк) — Діяльність партійних організацій Донбасу по підвищенню трудової активності молоді в промисловості (1938—1932 рр.).

Шкуратов А. А. (Донецьк) — Діяльність КПРС по зміцненню єдності армії і народу в період побудови соціалізму (1926—1937 рр.). (На матеріалах Української РСР).

Маєвський А. В. (Донецьк) — Історія Єнакієвської міської партійної організації (1938—1959 рр.).

Малахова Т. В. (Київ) — КПРС — організатор всенародної допомоги трудящим України у відбудові і дальшому розвитку Донбасу (1943—1950 рр.).

Павченко В. М. (Кривий Ріг) — Партійне керівництво соціалістичним змаганням в гірничорудній промисловості Української РСР (1952—1958 рр.).

Грушинський М. М. (Львів) — Діяльність партійних організацій по атеїстичному вихованню трудящих (1952—1958 рр.). (На матеріалах західних областей Української РСР).

Воронько А. А. (Київ) — Діяльність партійних організацій по добору, розстановці та вихованню комсомольських кадрів (1966—1970 рр.). (На матеріалах Української РСР).

Мельничук О. О. (Львів) — Діяльність партійних організацій України по комуністичному вихованню робітників залізничного транспорту (1966—1970 рр.).

Кияшко Л. Г. (Ворошиловград) — Форми і методи масово-політичної роботи партійних організацій Донбасу серед робітників промислових підприємств у роки восьмої п'ятирічки.

Бистрицький М. Д. (Київ) — Діяльність партійних організацій України по підви-

шенню продуктивності праці у сільськогосподарському виробництві (1966—1970 рр.).

Супрун П. П. (Київ) — Діяльність Комуністичної партії по трудовому вихованню учнів сільських загальноосвітніх шкіл (1966—1970 рр.).

Постолєнко Ф. Г. (Херсон) — Діяльність партійних організацій по вихованню трудової дисципліни у робітників легкої промисловості України (1966—1970 рр.).

Кондратюк В. О. (Львів) — Діяльність партійних організацій України по комуністичному вихованню студентської молоді (1966—1970 рр.). (На матеріалах західних областей Української РСР).

Захаров М. Є. (Донецьк) — Діяльність Комуністичної партії України по організаційному зміцненню партійних рядів (1966—1970 рр.).

Чекушина Ю. М. (Дніпропетровськ) — Діяльність партійних організацій України по підвищенню ролі преси у військово-патріотичному вихованні молоді (1966—1974 рр.).

Гребенюк В. В. (Харків) — Діяльність Комуністичної партії по добору, розстановці і вихованню партійно-господарських кадрів важкої промисловості (1966—1970 рр.).

Рищенко С. І. (Жданов) — Партійне керівництво діяльністю народного контролю в роки восьмої п'ятирічки.

Захарова Л. М. (Горлівка) — Масово-політична робота Комуністичної партії України серед робітників вугільної промисловості (1966—1970 рр.).

Удовєнко Л. П. (Дніпропетровськ) — Діяльність партійних організацій України по ідейно-політичному вихованню науково-технічної інтелігенції (1966—1970 рр.).

Арсєнтьєв М. П. (Донецьк) — Діяльність партійних організацій Донбасу по вихованню робітничої молоді на революційних,

бойових і трудових традиціях (1966—1970 рр.).

Новодранов Є. П. (Ворошиловград) — Діяльність Комуністичної партії України по підвищенню ролі профспілок у розвитку соціалістичного змагання (1971—1975 рр.).

Мустафін В. А. (Вінниця) — Діяльність партійних організацій України по здійсненню контролю господарської діяльності колгоспів і радгоспів на основі рішень XXIV з'їзду КПРС.

Солодовников А. Ф. (Дніпропетровськ) — Керівництво Комуністичної партії України масовим соціалістичним змаганням робітників металургійної промисловості (1971—1975 рр.).

Савельєв В. Л. (Київ) — Викриття буржуазних фальсифікацій діяльності КПРС по розвитку соціалістичної демократії в умовах будівництва комунізму.

Монографії

Колективна монографія кафедри історії КПРС Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському держуніверситеті — Більшовицькі організації України в боротьбі за гегемонію пролетаріату в трьох російських революціях.

Федотов І. А. (Кіровоград) — Боротьба КПРС за дальший розвиток другої вугільної бази СРСР (1946—1959 рр.).

Бакалов М. М. (Донецьк) — Організаторська і ідейно-політична робота партійних організацій на промислових підприємствах України у період розвинутого соціалізму.

Абрамов А. П. (Суми) — Діяльність Комуністичної партії по дальшій індустріалізації сільськогосподарського виробництва (1971—1975 рр.). (На матеріалах Української РСР).

РЕЗЮМЕ

А. Д. Скаба. — СССР — защитник мира, свободы и безопасности народов. В статье показана активная борьба Советского Союза за претворение в жизнь Программы мира, выработанной XXIV съездом КПСС. Важнейшими задачами внешнеполитической деятельности Советского Союза, как известно, являются: дальнейшее укрепление мировой системы социализма, поддержка национально-освободительного движения, последовательная борьба за осуществление принципа сосуществования государств с различным общественным строем. Эти вопросы нашли свое отражение в статье. В ней показан, в частности, вклад трудящихся Украинской ССР в борьбу за мир.

П. П. Гудзенко, С. В. Кульчицкий. — Формирование единого народнохозяйственного комплекса СССР. В статье анализируются этапы и закономерности формирования единого народнохозяйственного комплекса нашей страны в переходный период от капитализма к социализму, подчеркивается определяющее значение в этом процессе образования СССР и реализации ленинских принципов планирования.

А. В. Санцевич. — Исследования истории Украинской ССР периода развитого социализма (1959—1975 гг.). Автор рассматривает монографическую литературу по истории Украинской ССР 1959—1975 гг., обращая внимание читателя и на важнейшие труды по истории СССР соответствующего периода, проливающие свет на кардинальные методологические вопросы.

Н. П. Савичев. — В. И. Ленин о первых русских революционерах. Полтора столетия исполняется со времени восстания в Петербурге и, в частности, на Украине дворянских революционеров — декабристов. В статье на основе работ В. И. Ленина рассматриваются вопросы об их месте в освободительном движении в России, степени связи с народом этих зачинателей республиканских традиций в стране.

SUMMARIES

A. D. Skaba. — The USSR Defender of Peace, Freedom and Security of Peoples. The Soviet Union is an active fighter for putting into practice the Program of peace developed by the 24th Congress of the CPSU. The most important problems of the foreign policy of the Soviet Union are as follows: the further strengthening of the world system of socialism, support of the national movement, successive struggle for realization of the principles of coexistence of states with different social systems. These problems are dealt with in the article. The contribution of the working people of the Ukrainian SSR to the struggle for peace is also shown.

P. P. Gudzenko, S. V. Kulchitsky. Formation of the Indivisible National-Economic Complex of the USSR. The stages and regularities of formation of the single national-economic complex of our country in the transitional period from capitalism to socialism are analyzed, the determinative significance of the USSR formation and realization of Lenin's principles of planning in this process is emphasized.

A. V. Santsevich. — Investigations of the History of the Ukrainian SSR of the Period of the Developed Socialism (1959—1975). The article deals with the monographic literature on the history of the Ukrainian SSR in 1959—1975 attracting the reader's attention to the most important works on the history of the USSR of the respective period elucidating the cardinal methodological problems.

N. P. Savichev. — V. I. Lenin on the First Russian Revolutionaries. A century and a half have passed from the uprising of nobiliary revolutionaries — Decembrists in Petersburg and in the Ukraine. On the basis of V. I. Lenin's works the author considers the problems concerning the Decembrists place in the liberation movement in Russia and relations of these first pioneers of the republican traditions in the country with the people.

БРИЧ П. — Двобій на світанні. Записки колишнього секретаря райкому комсомолу, вид-во «Каменяр», Львів, 1974, 107 с.

Весна відродженого краю, вид-во «Карпати», Ужгород, 1974, 177 с.

ГРИЦЕНКО А. П. — Робітничий клас України у Жовтневій революції (березень 1917 — січень 1918 рр.), вид-во «Наукова думка», К., 1975, 240 с.

КОЗЕНКО М. Г. — На главном направлении соревнования, изд-во «Прапор», Харьков, 1974, 103 с.

КОПЧАК С. І. — Населення українського Прикарпаття. (Історико-демографічний нарис). Докапіталістичний період, «Вища школа», Видавництво при Львівському університеті, Львів, 1974, 186 с.

КУЛИНИЧ І. — Перша на німецькій землі, Політвидав України, К., 1974, 127 с.

КУЧЕР В. І. — Партизанські краї і зони на Україні в роки Великої Вітчизняної війни (1941—1944), вид-во «Наукова думка», К., 1974, 142 с.

ЛЕЩЕНКО М. Н., ОЛІЙНИК Л. В. — Славна сторінка народної боротьби. (До 200-річчя Селянської війни під проводом О. І. Пугачова), вид-во «Знання», К., 1974, 47 с.

ЛИХОЛАТ А. В. — Ленінська дружба народів СРСР — велике завоювання соціалізму, вид-во «Знання», К., 1974, 48 с.

ЛУГОВОЙ Н. Д. — Побратимы. Партизанская борьба, Политиздат Украины, К., 1974, 460 с.

НАГОРНА Л. — Проти буржуазних фальсифікацій національної політики КПРС, Політвидав України, К., 1974, 198 с.

Народне господарство Української РСР у 1973 році. Статистичний щорічник. Політвидав України, К., 1974, 584 с.

ПЕТРЯЕВ К. Д. — Очерки истории рабочего движения Германии, Франции, Англии, США в 1871—1914 гг., «Вища школа», Головне видавництво, К., 1974, 205 с.

Письма с фронта. Очерки, дневники, письма, фотографии, изд-во «Донбасс», Донецк, 1974, 175 с.

Под знаменем социалистического интернационализма. Сборник статей, изд-во «Каменяр», Львов, 1974, 263 с.

Подвиги во имя Отчизны. Очерки о Героях Советского Союза — харьковчанах, изд-во «Прапор», Харьков, 1974, 661 с.

Правду не здолати. Трудящі західних областей УРСР в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів у роки соціалістичних перетворень, вид-во «Каменяр», Львів, 1974, 278 с.

ФЕДОРЧАК П. С. — Шляхом трудових перемог. (Комуністична партія України — організатор боротьби за виконання завдань у галузі важкої промисловості 1959—1971 рр.), «Вища школа», Видавництво при Львівському університеті, Львів, 1974, 224 с.

ХВОСТИН М., ЧАПУГА С., ШИШ А. — Народом осуджені. (Боротьба Комуністичної партії Західної України проти українського буржуазного націоналізму, сіонізму та клерикалізму), вид-во «Карпати», Ужгород, 1974, 111 с.

ЧИСТЯКОВ В. С. — Партийные организации Украины во главе движения новаторов промышленности (1959—1965 гг.). «Вища школа», Видавництво при Харківському університеті, Харків, 1974, 140 с.

Технічні редактори *Л. Б. Молдаванська, Д. Н. Березовська*

Коректор *В. Ф. Фролова*

БФ 00175. Здано до складання 27.III 1975 р. Підписано до друку 14.V 1975 р. Папір друкарський № 2. Формат 70×108^{1/16}. Друк. аркушів 10,0. Умовно-друк. аркушів 14,0. Обліково-видавн. аркушів 15,64. Зам. К-55. Тираж 6522. Ціна 40 коп.

Друкарня вид-ва «Київська правда», Київ, вул. Леніна, 19.

«УКРАИНСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 5, 1975 г. (на украинском языке). Ежемесячный общественно-политический журнал. Адрес редакции: Киев-1, Кирова, 4. Издательство «Наукова думка», Киев, Репина, 3. Типография издательства «Київська правда», Киев, ул. Леніна, 19. Печ. листов 10,0. Условно-печ. листов 14,0. Учетно-изд. листов 15,64. Тираж 6522. Цена 40 коп.